

**Azərbaycan Respublikası
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

Nº 6, iyul, 2022-ci il

İLAHİYYAT

elmi-publisistik jurnal

Təsisçi:
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu

BAKİ - 2022

Redaksiya heyəti	
Baş redaktor	i.f.d., dos. Mübariz Camalov
Redaktor müavini	f.f.d. Mirniyaz Mürsəlov
Ədəbi redaktor	i.f.d., dos. Elnurə Əzizova
Texniki redaktor	f.f.d., dos. Anar Qafarov
Korrektor	f.f.d. Kövsər Tağıyev
	f.f.d. Əhməd Niyazov
	f.f.d., dos. İlkin Əlimuradov
	f.f.d., dos. Elvüsəl Məmmədov
	f.f.d., dos. Ələddin Məlikov
	i.f.d., dos. Namiq Abuzərov
	s.f.d. Asəf Qənbərov

BU SAYIMIZDA

Rəsmi guşə

Ramazan Bayramı münasibətilə Prezident	
İlham Əliyevin Azərbaycan xalqına təbriki.....	4
Prezident İlham Əliyev Azərbaycan İlahiyyat Institutunun yeni binasının açılışında iştirak edib.....	5

Dəyərlərimiz

Aqil Şirinov, Heydər Əliyev və dəyərlərimiz....	6
Ceyhun Məmmədov, Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında	
Heydər Əliyevin rolu.....	9
Mehman İsmayılov, Müşərək şürur, ortaq dəyər....	14

İslam əxlaqi

Məmmədəli Babaşlı, İslam dinində insanın Allah qarşısında vəzifələri və məsuliyyət anlayışı.....	16
--	----

Cəmiyyət və din

Elvüsal Məmmədov, Xurafat və mövhumatsevərlik haqqında.....	20
Aliyə Mürsəlova, Din və ekologiya.....	22
Ələddin Məlikov, Dini plüralizmin əsasları.....	25
Azanə Əhmədova, Müraciənin təşəkkül dövrü və inkişafı.....	30
Şəfa Rəcəbova, Qiyamət Günü haqqında.....	37

Tədris

Zərifə Əliyeva, İngilis dili dərslərində tələbələrin davranış pozuntuları.....	40
Aişə Baxşiyeva, Uşaqları düzgün tərbiyə etmənin yolları (1-3 yaş qrupu).....	43

Vətənpərvərlik

Rəhile Misirxanlı, Şuşa - düyünlənmiş yumruğumuzdur.....	46
---	----

Rima Hacıyeva, Şuşa milli-mənəvi

sərvətimizdir.....	48
--------------------	----

Araşdırma

Faiq Əhmədzadə, Yaşadığımız həqiqətlər doğrudurmu?! (Platonun mağara istiarəsi - ideyalar aləmi).....	52
Elnarə Aoğlu, Quranda və Platonda təsvir edilən itmiş şəhər - Atlantida.....	55
Nərgizxatun Həsənova, Psixoanaliz nəzəriyyəsinin tarixi arxa planı: Ziqmund Freyd nümunəsində.....	58
Azər Qasımov, "Əs-sirə" əsərində Həzrət Osman ilə əlaqəli hissənin dəyərləndirilməsi....	65

Baxış bucağı

Anar Qafarov, Dövlətçilik şüoru.....	70
İslam tarixi	
Əhməd Niyazov, İslamda Qurban ibadəti.....	73
İbrahim Quliyev, İslamda qəbir ziyarəti.....	79
Aslan Həbibov, Quran Quranı tərif edir.....	81
Vüqar Səmədov, Kərbəla.....	83
E.Nurullahoglu: Deizm, ateizm və yeni kəlam elmi.....	85

Mənəviyyat

Elat Abdulrəhmanov, Ailedə dini təlim-tərbiyə....	86
---	----

Məzun sözü

Budenbay Nurdauen, Azərbaycan İlahiyyat Institutu haqqında təəssüratlarım.....	87
---	----

Abidələrimiz

Ayşən Aslanova, Qarabağ türbələri.....	89
Ədəbiyyat	
Hüseyn Mahmudov, Sərin bir yaz axşamı.....	94
Günel Quliyeva, Şeirlər: Allahı tanı; Mən şəhid anasıyam; Xalqıma.....	95

Ramazan Bayramı münasibətilə Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan xalqına təbriki

Hörmətli həmvətənlər!

Müqəddəs Ramazan bayramı münasibətilə sizi və bütün dünya azərbaycanlılarını ürəkdən təbrik edir, hər birinizə ən xoş arzu və diləklərimi yetirirəm.

İlahi hikmətlər xəzinəsi Qurani-Kərimin nazil olduğu Ramazan ayı insanları xeyirxah əməllərə, birlik və bərabərliyə dəvət edən, onlara əxlaqi saflığın, nəfs üzərində qələbənin və ruhi-mənəvi kamilliyin sevincini yaşıdan mübarək aylardandır.

Tarixən Azərbaycan cəmiyyətində vəhdətin, həmrəyliyin və nümunəvi tolerantlıq mühitinin bərqərar olmasında İslam dini əhəmiyyətli rol oynamışdır. Milli-mənəvi dəyərlərinə hər zaman dərin bağlılıq nümayiş etdirən xalqımız öz adət-ənənələrini, dini ayın və mərasimlərini bu gün də layiqincə qoruyub saxlayır, o cümlədən Ramazan bayramını hər il xüsusi təntənə ilə keçirir.

Məmnunluq hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, haqq işi uğrunda mübarizədə qazandığımız şanlı Zəfərlə azad edilmiş dədə-baba yurdularımızda həyat yenidən dirçəldilir, tarixi-mədəni ərəsimiz, ibadət yerlərimiz bərpa olunur, məscidlərimizdən azan sədaları yüksəlir.

Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda həyatını qurban vermiş qəhrəman şəhidlərimizin ölməz xatirəsini bu mübarək bayram günlərində bir daha ehtiramla yad edir, onlara Allahdan rəhmət, ailələrinə səbir, qazi-lərimizə cansağlığı dileyirəm.

Əziz bacı və qardaşlarım!

On bir ayın sultəni Ramazan ayını şükranlıq duyuları və könül xoşluğu ilə yola salırıq. İnanıram ki, ölkəmizin əmin-amanlığı və tərəqqisi naminə etdiyiniz dualar sayəsində Uca Tanrı öz mərhəmətini və şəfqətini xalqımızdan əsirgəməyəcəkdir.

Bir daha hamınıza səmimi bayram təbrikərimi çatdırır, ailələrinizə səadət, süfrələrinizə xeyir-bərəkət arzulayıram. Allah orucunuzu qəbul etsin.

Bayramınız mübarək olsun!

*İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 29 aprel 2022-ci il*

PREZİDENT İLHAM ƏLİYEV AZƏRBAYCAN İLAHİYYAT İNSTİTUTUNUN YENİ BİNASININ AÇILIŞINDA İŞTIRAK EDİB

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev aprelin 11-də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin tabeliyində fəaliyyət göstərən Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yeni binasının açılışında iştirak edib.

Çoxmillətli və çoxkonfessiyalı Azərbaycanda ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoymuş din-dövlət münasibətləri yüksək səviyyədədir və Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ölkəmizdə milli və dini tolerantlıq dövlət səviyyəsində dəstəklənir, multikultural həyat tərzinin daha da möhkəmlənməsi üçün böyük işlər görülüb və görülür. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın tolerantlıq modeli dönyanın bir çox universitetlərində, o cümlədən bu gün yeni binası istifadəyə verilən Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunda öyrənilir.

AZƏRTAC xəbər verir ki, Prezident İlham Əliyev yeni binada yaradılan şəraitlə tanış oldu.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Mübariz Qurbanlı dövlətimizin başçısına məlumat və rərək bildirdi ki, İnstitutda İlahiyyat fakültəsi, Dinişünaslıq, İslamsünaslıq, Dillər və ictimai fənlər kafedraları fəaliyyət göstərir. İnstitutda ali təhsil pilləsinin bakalavriat, magistratura və doktorantura səviyyələri üzrə yüksəkixtisaslı kadrlar hazırlanır. İnstitutda

bakalavriat səviyyəsi üzrə “Dinşünaslıq” və “İslamşünaslıq” ixtisasları, magistratura səviyyəsi üzrə (“Dinşünaslıq” ixtisası üzrə) “Dinin sosiologiyası”, “Dinin psixologiyası”, “Dinlərin tarixi” və “İslamşünaslıq” ixtisaslaşmaları, doktorantura səviyyəsi üzrə isə (felsəfə doktoru üzrə) “Dinşünaslıq”, “Dinin tarixi və felsəfəsi” ixtisasları tədris olunur.

Hər üç səviyyədə təhsil dövlət sifarişinə əsasən həyata keçirilir. İnstitutda dinşünaslıq və islamşünaslıq ixtiqamətlərinin müxtəlif fənləri ilə yanaşı, sosial və humanitar fənlər, həmçinin ingilis, ərəb və ibri dilləri tədris olunur.

Qeyd edək ki, Bakının Yasamal rayonunda inşa olunan beşmərtəbəli binada inzibati və sinif otaqları, kitabxana, kişilər və qadınlar üçün ayrı-ayrılıqda namaz otaqları, həmçinin dəstəməz və mətbəə otaqları yaradılıb.

Hazırda Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunda 277 tələbə təhsil alır, onların təlim-tərbiyəsi ilə 43 müəllim məşğul olur. İnstitutun müəllimləri tədris prosesi ilə yanaşı, dinşünaslıq və islamşünaslıq sahələrində elmi tədqiqatlar aparır, dərslik və monoqrafiyalar yazar, ölkədaxili və beynəlxalq elmi tədbirlərdə iştirak edirlər.

Aqil Şirinov,
i.f.d., dos.,
AİT-nin rektoru

Azərbaycan xalqının taleyində dönüş nöqtəsi hesab edilən, onun milli varlığının qorunmasında böyük əhəmiyyətə malik olan tarixi günlər mövcuddur. Bunların içərisində 15 İyun – Milli Qurtuluş Günüñün müstəsna yeri vardır. Ölkə tarixinin 1991-1993-cü illərində hökm sürən xaos, hərc-mərclik, anarxiya nəinki dövlətçilik ənənələrimizə təhlükə idi, hətta milli varlığımıza bir-başa təhlükə yaradırdı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü il iyunun 15-də hakimiyətə qayıdışı Azərbaycan tarixinin, bərpa edilmiş müstəqilliyimizin yeni bir dövrünün əsasını qoydu, dövlətçiliyimiz, müstəqilliyimiz xilas edildi. Bununla da milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafı, 30 il sonra Azərbaycanın bütövlüyünün bərpası və Zəfər tariximizin təməli qoyuldu.

Ümummilli Liderin qarşıya qoyduğu ümdə vəzifələrdən biri də milli dövlət quruculuğunu həyata keçirmək idi. Bu məsələ qısa zaman kəsiyində öz həllini tapdı. Qürurla deyə bilərik ki, bu gün öz tarixi və milli ənənələrin-dən bəhrələnən, Azərbaycançılıq məfkurəsinin, milli özündərkin inkişafı, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması kimi funda-

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DƏYƏRLƏRİMİZ

mental prinsiplərə, dünya demokratiyası təcrübəsinə, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan Azərbaycan dövləti tam təşəkkül tapıb və uğurla fəaliyyət göstərir. Ən əsası, xalq və dövlət arasında sarsılmaz birləşmə mövcuddur.

Hər hansı bir xalqın mədəniyyətinin inkişafında, milli şüurunun formallaşmasında tarixən mövcud olan milli-mənəvi dəyərlər mühüm rol oynayır. Xalqın milli-mənəvi dəyərlərini şərtləndirən dil, din və adət-ənənə onun kimliyinin formallaşmasına həllədici təsir göstərən amillərdəndir. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi vətəndaşların milli birliyinin təmin olunmasına xidmət edir.

Milli ırsimizin mühafizəsi məsələsi, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 40-cı maddəsində öz əksini tapıb: "Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi ırsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qoruma-lıdır".

Azərbaycan tarixən müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan olmuşdur. Burada tarixboyu Zərdüştlik, Yəhudilik, Xristianlıq və İslam kimi dönyaňın böyük dinləri yayılmışdır. Tarixdə olduğu kimi, günümüzdə də bu vəziyyət eyni qaydada davam edir. Heydər Əliyev bu reallığı "Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıcası, qədimlər-dən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır", – söylə-yərək ifadə etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına, milli mədəniyyətin inkişafına, xalqın adət-ənənələrinin zənginləşdirilməsinə çalışmışdır.

"Azərbaycan öz geosiyasi mövqeyinə, etnik və dini mənzərəsinin rəngarəngliyinə görə Qafqazın, bəlkə də dönyanın unikal guşələrindən biridir. Məhz burada – Avropa ilə Asiya-nın qovuşduğu, Böyük İpək yolunun üstündə yerləşən Azərbaycanda Zərdüştlik, Atəş-pərəstlik kimi qədim dini inanclar öz izlərini qoymuş, islam, xristian və yəhudü dirləri əsrlərboyu dialoq və qarşılıqlı anlaşma mühitində dinc yanaşı yaşamış və gördüyüünüz kimi, indi də yaşamaqdadır", – deyə Heydər Əliyev vurğulayıb.

Azərbaycanın bərgəyəşayış modeli təkcə dinlər və mədəniyyətlərə münasibətlərdə deyil, eyni zamanda, İslam daxiliindəki məzhəblərə münasibətlər heç də həmişə müsbət yönədə inkişaf etməmiş, siyasi və sosial səbəblərin təsiri ilə bəzi müsəlman ölkələrində məzhəblər arasında ədavətlərə rəvac verilmişdir. Günümüzdə belə, İslam dünyasının bir çox bölgəsində məzhəbmərkəzli münaqışələri üzülərək seyr edirik. Azərbaycan bu baxımdan bütün İslam dünyasında örnək bir nümunədir. Tarixboyu ölkəmizdə İslamın iki böyük məzhəbinin mənsubları yaşasalar da, onlar arasında heç vaxt məz-

həb zəminində mənfi hallar baş verməmişdir. Xüsusilə XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlı aydınlar İslam dünyasında məzəhəb ixtilaflarının aradan qaldırılması üçün həm fikri, həm də praktiki baxımdan bir çox fəaliyyətə imza atmışlar.

Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri dünyəvilik prinsipi ilə tənzimlənir. Ölkəmizdə tətbiq olunan dünyəvilik prinsipi dini cəmiyyətin həyatından təcrid etməyi qarşısına məqsəd qoyan eksklüzivist bir dünyəvilik anlayışı deyildir. Bu, öz ifadəsini ən bariz şəkildə Heydər Əliyevin “Bizim dövlətimiz dünyəvi dövlətdir. Ancaq biz dindən ayrı deyilik”, – sözlərində tapır.

Ulu Öndər, eyni zamanda, gənclərimizi xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, milli əxlaq prinsipləri əsasında tərbiyə etməyi tövsiyə edirdi: “Biz öz milli-mənəvi də-

yərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorunaklı, saxlama-hıq və gənc nəslə əsrlərboyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda din təhsilinin inkişaf etdirilməsində də əvəzsiz addımlar atmışdır. O, yerli milli kadrların hazırlanmasına, dini maarifləndirmə işində, əsasən, daxili potensialdan istifadə olunmasına diqqət yetirməyi vacib sayırdı. Ulu Öndərin “**Biz dini, ilk növbədə, mədəniyyətin, tarixi irlərin, milli mentalitetimizin bir fenomeni və ayrılmaz bir hissəsi kimi qəbul edirik**” – sözləri də onun ölkəmizdə dövlət-din münasibətlərinə inkişafına diqqətinin bariz nümunəsidir.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci il dekabrın 9-11-də Ba-

kıda keçirilən “Qafqazda İslam sivilizasiyası” adlı beynəlxalq simpoziumda çıxış edərək tədbir iştirakçularına müraciətlə demişdir: “**Mən belə fikrə gəlirəm ki, Azərbaycan Qafqazda İslam sivilizasiyası araşdırımalarının mərkəzi ola bilər. Azərbaycanın buna haqqı da vardır**”.

Ulu öndər Heydər Əliyev müəsirliyin çağırışlarına cavab verən, zamanı qabaqlayan dahi şəxsiyyət idi. Hər sahədə olduğu kimi, onun mənəvi dəyərlər, toleranlıq və birləşməş mövzusundakı fikirləri də sabaha ünvanlanmışdır: “**Məlumdur ki, yüksək toleranlıq ilk növbədə yüksək mədəniyyətin təzahürüdür. İnsanlarda belə bir mədəniyyətin formalasdırılmasını uşaqlıq illərindən başlamaq lazımdır. Ölkəmizdə yetişməkdə olan nəslin təhsillənməsində müasir elmi-pedaqoji konsepsi-**

yalar daxilində bir ünsiyət mədəniyyətini, dini dözümlülük və əməkdaşlıq mədəniyyətini formalasdırmağa cəhd göstəririk və ümumən desək, buna nail oluruq. Bunu demək çox asandır, lakin gerçəkləşdirmək kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir”.

Bu gün bu siyasi kursun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlət-din münasibətləri yüksələn xətlə inkişaf edir. 2018-ci ildə Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yaradılması, daha sonra ali təhsil müəssisəsinin yeni inzibati binasının açılışında Prezident İlham Əliyevin şəxsən iştirakı ölkə rəhbərliyinin din sahəsində milli kadrların hazırlanmasına xüsusi önəm verdiyinin göstəricisidir.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yeni binasının açılışında iştirakı onun mənəvi dəyərlərimizə, dinimizə göstərdiyi ehtiramı, qayğını əyani şəkildə nümayiş etdirir. Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu yaradılan gündən dövlətin qayğısı ilə əhatə olunub. İnstitutumuzun əsas məqsədi dinin əsas mənbələrini dərinlən bilən, həmçinin müasir dövrün çağırışlarına cavab verməyi bacaran, milli dövlətçiliyimizə sadıq, xurafatdan uzaq din xadimlərini yetişdirməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Orta Şərqdə din və məzhəb zəminində yaşanan qanlı hadisələrin şahidi oluruq. Çox təəssüf ki, bu hadisələrdə din amilindən istifadə olunur. Dinimizin mənbələ-

rini kontekstində çıxararaq səhv interpretasiya edən radikal qüvvələr insanları bir-birlərinə qarşı qoymaq üçün istifadə edilir. Çox təəssüf ki, bu, bəzi Şərq ölkələrinin acı reallığıdır. Bunun da qarşısını almaq üçün mütləq elmi mənbələrə əsaslanan din təhsilinə ehtiyac duyulur.

Qeyd edək ki, din təhsilində hər ölkənin öz spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Xarici ölkələrə gedib, orada dini təhsil alan bəzi insanlarda milli şurun zəifliyini müşahidə edirik. Onları aldığı dini təhsildə daha çox təhsil alıqları ölkələrin dini çalarları hiss olunur.

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu üçün tələbələrin dini doğru formada anlamaları, eləcə də ölkəmizin yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnstitutda bu kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir. Aİİ kollektivi çalışır ki, İslam və başqa dinlər tələbələrə olduğu kimi, elmi əsaslarla çatdırılsın.

Azərbaycanda müxtəlif dinlərə, etnolara məxsus insanlar yaşayır və aralarında dini və etnik zəmində heç bir problem olmayıb. Cənab Prezidentin də vurğuladığı kimi, “tolerantlıq bizim həyat tərzimizdir”. Bu gün də ölkəməzidə müxtəlif dinlərin nümayəndələri sərbəst yaşayırlar. Onlara qarşı hansıa diskriminasiyadan söhbət gedə bilməz. Əksinə, onlar hər zaman dövlətimizin qayğısı ilə əhatə olunublar. Hər il dövlət tərəfindən müxtəlif dini konfessiyalara maddi yardımalar ayrılır.

Prezident İlham Əliyevin Ulu Öndərin siyasi kursunu uğurla davam etdirməsi və zənginləşdirməsi sayəsində Azərbaycan dönyanın dinamik inkişaf edən, modernləşən, beynəlxalq miqyasda nüfuzu gündən-günə artan dövlətinə çevrilib. Vətən mühəribəsində qazanılan möhtəşəm Zəfər də bu uğurların məntiqi nəticəsidir. Müzəffər Ali Baş Komandan azad edilmiş torpaqlarda infrastruktur layihələrinin təməlini qoyur, Böyük Qayıdışın reallaşdırılması istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirir.

Azərbaycan dövlətinin mənəvi dəyərlərə verdiyi önəmin bariz nümunəsini işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda inşa və bərpa edilən məscid, eləcə də məbədlərimizdə görürük. Ermənilər tərəfindən dağdırılan məscidlər yenidən inşa edilir. Şuşada və digər rayonlarda məscidlər təmir olunur və yeni məscidlərin tikintisi nəzərdə tutulur. İşğaldan azad edilən torpaqlarımızda görünlən işlərdə Heydər Əliyev Fondu-nun müstəsna fəaliyyəti də xüsusi vurğulanmalıdır. Fond işğaldan azad edilən torpaqlarımızda məbədlərimizin bərpasına xüsusi diqqət göstərir.

Əminliklə deyə bilərik ki, Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmiz daha uca zirvələr fəth edəcək, düşmənin yerlə-yeşsan etdiyi Qarabağ dönyanın ən gözəl guşələrindən birinə çevriləcək.

Ceyhun Məmmədov,
i.f.d.,
Milli Məclisin deputatı

Zaman ötdükçə, illər keçdikcə, bir çox meyarlar, prinsiplər dəyişir, ancaq obyektiv tarixi həqiqətlər dəyişməz qalır. Bu həqiqət keçdiyimiz tarixi yolun mənzərəsində özünü bürüzə verir, bir millətin və dövlətin var olmasında, liderlik faktorunun önəm daşıdığını təsdiq edir. Azərbaycan xalqı da şəxsiyyət böyüklüğünün qüdrətini və müstəqil bir dövlətin vətəndaşı olmaq xoşbəxtliyini yaşadı, xalqın gələcəyi üçün çalışmağın alılıyini, vətəni canından artıq sevməyi məhz ondan öyrəndi.

Tarixin xalqımıza bəxş etdiyi dahi şəxsiyyətin, müasir Azərbaycanın xilaskarı və memarı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bütün fəaliyyətinin əsas və ali məqsədi Azərbaycanı güclü, demokratik dövlətə çevirmək və xalqına firavan həyat bəxş etmək idi. Azərbaycanın ən yeni tarixinin bütöv bir dövrü onun şərəfli adı və möhtəşəm fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ulu Öndərin ən başlıca keyfiyyətlərindən biri də öz xalqına ürəkdən bağlılığı, milli ideya və dəyərləri, dilimizi, dinimizi yaşadıb daha da inkişaf etdirmək idi. Heydər Əliyev öz siyasi dühası ilə Azərbaycanın müasir simasını müəyyənləşdirərək xalqımızın taleyində silməz izlər qoymuş.

Azərbaycan xalqının çoxəsrlilik adət-ənənələrinin, milli-mənəvi

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN QORUNMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

dəyərlərinin qorunub saxlanılmasında və tolerantlıq ənənələrinin möhkəmləndirilməsində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olub. Ulu öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə dini etiqad azadlığının təmin olunması, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi, dini dözümlülük ənənələrinin möhkəmləndirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və dini abidələrimizin bərpası istiqamətdə sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirildi.

Azərbaycan öz dövlət müstəqiliyini qazandıqdan sonra din sahəsində yeni bir mərhələ başladı. Dinlərin ölkədə sərbəst yayılması, dini icmaların fəaliyyətinə, dini ayinlərin icrasına, dini ədəbiyyatın nəşrinə və yayılmasına qoyulmuş qadağalar aradan götürüldü. Uzun illər bağlı qalan ibadət ocaqları fəaliyyətini bərpa etdi, yeni məscid, kilsə və sinaqoqlar inşa olundu.

Bu dövrdə əhalinin dini biliklərinin zəif olmasından istifadə edən radikal dini təriqətlər öz məqsədlərini həyata keçirmək üçün fəal təbliğata keçdilər. Tərəfdarlar toplamaq və təsir dairələrini genişləndirmək məqsədilə müxtəlif übəllərdən istifadə etdilər. Nəticədə, ölkədə dini durumda ciddi dəyişikliklər müşahidə olunmağa başladı.

Ulu öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra din sahəsində gərginliyin azaldılması, dini durumun yaxşılaşdırılması, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi və radikal qruplaş-

maların fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə mühüm qərarlar qəbul etdi.

Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyaseti nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dini etiqad azadlığı ilə bağlı bir sıra mühüm maddələr salındı. Azərbaycanın əhalisinin böyük əksəriyyətinin müsəlman olmasına baxmayaraq, Konstitusiyada bütün dinlərin bərabərhüquqlu, hər bir vətəndaşın etiqad azadlığı olduğu xüsusü vurğulandı. Bu müdrik yanaşma özünü 1996 və 1997-ci illərdə "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa həmin dövrdə edilən dəyişikliklərdə də açıq göstərdi.

Beləliklə, dövlət-din münasibətlərində yeni bir mərhələnin əsası qoyuldu, dövlətin din sahəsinə və dindarlaraya qayğısı artdı. Heydər Əliyev davamlı olaraq dövlətin din sahəsində siyasetinin əsas istiqamətləri barədə ardıcıl bəyanatlar verərək, dövlətin milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına böyük önəm verəcəyini bildirdi: "Xalqımızın çoxminillik tarixi var və əsrlərdir ki, İslam dininə itaət edirik. İslam dini bizim doğma dinimizdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, dinimizin adət-ənənələri-hamısı birlikdə bizim milli sərvətimizdir. Biz fəxr edə bilərik ki, xalqımız çox dəyanətli xalqdır və əsrlərboyu cürbəcür məhrumiyyətlərə məruz qalaraq bütün bu adət-ənənələri unutmayıbdır. Nə vaxt ki, rəsmi dairələr bunu qadağan edib, yaxud da buna mənfi münasibət göstərib, insanlar bunu qəlbində, öz ailəsində, evində yaşadılar. Hətta bizim bəzi fədakar insanlar bu

adət-ənənələrimizi yaşatdıqlarına görə çox əziyyətlər çəkiblər, bəzən də məhrumiyyətlərə, cəzalara məhkum olublar”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev öz çıxışlarında İslamin bütün dirlərə hörmətlə yanaşdığını, digər dinlərə düşmən münasibəti bəsləmədiyini, başqa dinlərə etiqad edənlərin Azərbaycanın bərabər-hüquqlu vətəndaşları olduğunu bəyan etdi: “İslam dini başqa dinlərə qarşı heç vaxt düşmən olmayıb. Bu dinlərin hamısı Allahdan gəlir. Azərbaycanda müsəlman-

larla yanaşı, başqa dinlərə etiqad edən adamlar da yaşayır. Onlar da Azərbaycanın bərabər-hüquqlu vətəndaşlarıdır. Çalışmalıyıq ki, dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın bütün vətəndaşları eynihüquqlu olsunlar və onların hamisinin birliyini, vəhdətini təşkil edək. Bu da Allahın bizə buyurduğu yoldur”.

Ulu öndər, həmçinin Azərbaycanda dini düzümlülükün yüksək səviyyədə olmasını, dini zəmində münəqışlərin baş verməməsini yüksək qiymətləndirərək, Azər-

baycan xalqını bu ənənəni qorumağa çağırıldı: “Azərbaycanda qədim dövrlərdən müxtəlif xalqların nümayəndələri yaşamış, bir çox xalqların dinləri mövcud olmuşdur. Azərbaycan və onun xalqı həmişə dini düzümlülüyü ilə fərqlənmışdır. Azərbaycanda heç vaxt dini zəmində heç bir münəqışə, heç bir toqquşma olmamışdır. Hətta ötən əsrin 80-ci illərinin axırı, 90-ci illərinin əvvəllerindəki ağır dövrdə belə heç bir mənfi fakt qeydə alınmamışdır. Bu gün də müstəqil Azərbaycanda biz hər bir insanın azadlığı üçün, o cümlədən, dini mənsubiyyət azadlığı, vicdan azadlığı üçün hər cür şərait yaratmışıq”.

Ulu Öndər milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına, gənc nəslin sağlam mənəvi ruhda tərbiyəsinə qayğı göstərilməsinin zəruriliyini də vurğuladı: “Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıq, saxlamalıq və gənc nəslə əsrlərboyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik... Hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəslə daha da sağlam, saf əxlaqi əhvali-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev, həmçinin gənclərin dini düzümlülük ruhunda tərbiyəsinə zəruri sayaraq, İslam pərdəsi altında Azərbaycan gənclərinin tərbiyəsinin və mənəviyyatının zədələnməsinin yolverilməz olduğunu bəyan etdi: “Bizim gənclərimiz dinimizi olduğum kimi öyrənməli, qəbul etməli və ondan istifadə etməlidirlər. Biz

heç vaxt yol verə bilmərik ki, ayrı-ayrı şəxslər, ayrı-ayrı qüvvələr öz şəxsi mənafelərini güdərək, İslam dini pərdəsi altında Azərbaycan gənclərinin tərbiyəsinin və mənəviyyatının zədələnməsinə gətirib çıxarsınlar”.

Ulu öndər Heydər Əliyev məhz bu prinsiplərdən çıxış edərək ölkəmizdə məscidlərin inşasına, təmir və bərpasına da xüsusi önəm verdi. Onun həmin dövrə din sahəsində verdiyi ilk önəmli qərarlardan biri Bibiheybət məscidinin təmiri və bərpası ilə bağlı oldu.

Məlum olduğu kimi, bu ibadət ocağı Sovet hakimiyəti illərində repressiyaya məruz qalaraq dağıldı. Ümumməlli lider Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə sözügedən ibadət ocağı qısa müddətdə təmir olunaraq dindarların istifadəsinə verildi. Məscidin açılışında Heydər Əliyev özü iştirak edərək geniş nitq söylədi.

Ümumməlli lider Heydər Əliyev mütəmadi olaraq dini bayramlarda və əlamətdar günlərdə ibadət ocaqlarını ziyarət edər, din xadimləri ilə görüşər, çıxışlar edər, dini bayramlar və mərasimlər münasibətilə onlara təbriklər ünvanlayardı.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə atdığı ilk mühüm addımlardan biri də müqəddəs məkanların ziyarəti oldu. Onun Məkkə və Mədinə şəhərlərini ziyarət etməsi İslam əməkdaşlıq Təşkilatının rəhbərliyi ilə görüşər, çıxışlar edər, dini bayramlar və mərasimlər münasibətilə isə soyqırımı kimi tanıdı.

Ümumməlli lider Heydər Əliyevin Səudiyyə Ərəbistanına səfəri Azərbaycanın müsəlman ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafına və İslam dünyasına sürətli integrasiyasına da ciddi təsir göstərdi. Azərbaycan qısa vaxtda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının fəal və aparıcı üzvlərindən birinə çevrildi.

Heydər Əliyevin Səudiyyə Ərəbistanına səfəri, Məkkə və Mədinə şəhərlərini ziyarət etməsi İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının rəhbərliyi ilə görüşməsi müsəlman dünyasında Azərbaycana diqqət və marağı artırdı. Məhs bu uzaqgörən siyaset nəticəsində bu qurum dəfələrlə Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işgal etməsini qətiyyətlə pişləyən bəyanat verdi, müsəlman ölkələrini Ermənistanla əlaqə qurmamağa çağırıdı. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Ermənistani təcavüzkar dövlət, Xocalı faciəsini isə soyqırımı kimi tanıdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan müsəlmanlarının dini mərkəzi olan Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin fəaliyyətinə də xüsusi önəm və dəstək verdi. Onun diqqət və qayğısı ilə bu qurumun fəaliyyəti daha da genişləndi, nüfuzu artıdı və Qafqazda ən böyük dini mərkəzə çevrildi. Bu idarənin siyasi rolunu və əhəmiyyətini dərk edən Ulu öndər davamlı olaraq Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülişlam Allahşükür Paşazadə ilə görüşər və dini məsələlərlə bağlı onunla məsləhətləşmələr aparardı.

Heydər Əliyev İslamın Qafqazda yayılmasının tarixinin öyrənil-

məsinə, bu sahədə tədqiqatların aparılmasına da xüsusi önəm verirdi. Onun diqqət və qayğısı ilə Bakıda bir neçə beynəlxalq konfrans keçirildi və həmin tədbirlər İslam dünyasında böyük əks-səda doğurdu.

Belə mühüm tədbirlərdən biri 1998-ci ildə İslam dünyasının tanınmış alim və ictimai xadimlərinin iştirakı ilə “İslam sivilizasiyası Qafqazda” mövzusunda keçirildi. Bu tədbirdə Ümumməlli lider Heydər Əliyev İslamın Qafqazda yayılmasının tədqiqi ilə bağlı mühüm tezislər irəli sürdü, bir sıra təşəbbüsələr səsləndirdi: “...Mən belə fikrə gəlirəm ki, Azərbaycan Qafqazda İslam sivilizasiyası araşdırmalarının mərkəzi ola bilər. Azərbaycanın buna haqqı da vardır... Əgər siz hamınız belə bir qərrara gələ bilsəniz, Azərbaycanda bir mərkəz yaratmaq olar. Azərbaycan dövləti də buna himayəçilik edə, kömək göstərə bilər. Bu sahədə çox böyük işlər görülməlidir. Elmi-tədqiqat üçün burada geniş imkanlar vardır”.

Heydər Əliyevin digər bir mühüm xidməti müsəlman ölkələri ilə əlaqələrin inkişafı ilə bağlıdır. Hakimiyətə gəldiyi ilk günlərdən

müsəlman dövlətləri ilə əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm verdi, bu istiqamətdə ciddi addımlar atdı. Azərbaycan qısa müddətdə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında təmsil olundu, bu qurumun aktiv üzvlərindən birinə çevrildi. Heydər Əliyev siyasi qabiliyyət və bacarığına görə müsəlman ölkələri tərəfindən İslam dünyasının böyük şəxsiyyətlərindən biri kimi qəbul edilir və hörmət olunurdu. Ulu öndər Moskvada çalışdığı illərdə də hələ bir çox müsəlman ölkələrinin rəhbərləri ilə yüksək əlaqələr qura bilmışdı.

Məlumdur ki, dini etiqad azadlığın təmin olunmasında və dini dözümlülük ənənələrinin möhkəmləndirilməsində mədəniyyətlərarası dialoq və dinlərarası əməkdaşlıq xüsusi rol oynayır. Bu reallığı nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev bütün dinlərin dəyərlərinə hörmətlə yanaşır, tolerantlıq ənənələrini möhkəmləndirir, dini ədavət və düşməncilik çağrışlarının qarşısını alır, xalqlar, dinlər və sivilizasiyalararası dialogun və əməkdaşlığın gücləndirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirirdi. Onun diqqət və qayğısı təkcə müsəlmanları deyil, Azərbaycanda yaşayan digər bütün dinlərin mənsublarını əhatə etdi, ölkəmizdə məscidlərlə bərabər, sinəqoq və kilsələrin də bərpa və inşasına önəm verildi.

Ümummilli lider 1999-cu il noyabrın 16-da ölkəmizdə fəaliyyət göstərən dini konfessiyaların rəhbərləri ilə görüşdə bir sıra vacib məqamlara toxundu: “Əlbəttə, Azərbaycanda mövcud olan millətlərarası, dinlərarası etnik vəziyyət yüksək qiymətə layiqdir. Bu, hamının - azərbaycanlıların, rusların, ukraynalıların, yəhudilərin, həm digər başqa millətlərdən olan insanların, həm də bizim dini konfessiyaların - Azərbay-

canda başlıca dinimiz olan İslam dinini, Xristian-pravoslav, Yəhudidinlərinin səyləri ilə əldə edilmişdir”.

Heydər Əliyev digər dini konfessiyaların rəhbərlərini qəbul edər, müxtəlif tədbirlərdə onlarla görüşər, fikir mübadiləsi, məsləhətləşmələr aparar, əlamətdar günlər və bayramlar münasibətilə onları təbrik edərdi.

Onun diqqət və qayğısı sayəsində 1920-ci ildə bağlanmış Jen Mironosets Kilsəsinin binası 1991-ci ildə Rus Pravoslav Kilsəsinə verildi. 2001-ci ilin may ayında bütün Rusyanın Patriarxı II Aleksi Azərbaycana səfərə gəldi. Ölkəmizdəki tolerantlıq mühitinə heyranlığını ifadə etdi: “Burada pravoslavlar heç bir sıxışdırma yemək qalma-dan öz dinlərinə və əqidələrinə etiqad edirlər. Hətta bu cür şərait təəssüf ki, bəzi pravoslav ölkələrində belə yoxdur”.

Kilsənin açılış mərasimində ümummilli lider Heydər Əliyev də iştirak edərək, bu ibadət ocağının təmir olunaraq dindarların istifadəsinə verilməsini yüksək qiymətləndirdi.

1999-2001-ci ildə Bakıda digər pravoslav məbəd - Müqəddəs Məryəmin Miladı Baş Kilsəsi bərpa olundu. 1998-ci ildə Azərbaycanda Bakı və Xəzəryanı ölkələrin bölgə yepiskopluğu yaradıldı, tərkibinə Azərbaycan ərazisindəki Pravoslav kilsələri ilə yanaşı, Dağıstan və Çeçenistan respublikalarındaki pravoslav kilsələri də daxil edildi.

2003-cü ilin aprel ayında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dəvəti ilə Rum Patriarxı II Varfolomey dini durumla tanış olmaq, dinlərarası dialoqu inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycana rəsmi səfərə gəldi, dövlət rəsmiləri, din xadimləri, müsəlman, xristian, yəhudü icmalarının rəhbərləri ilə

görüşlər keçirdi və ölkədə fəaliyyət göstərən ənənəvi və qeyri-ənənəvi konfessiyalar arasında mövcud münasibətləri yüksək qiymətləndirdi.

Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə 1999-cu ildə katolik icması dövlət qeydiyyatına alındı. Sonrakı illərdə Azərbaycan hökuməti ilə Vatikan arasında razılığa, əsasən, Bakıda Nobel prospektində Roma-katolik Kilsəsi inşa olundu.

Eyni zamanda, Roma-Katolik Kilsəsinin başçısı II İohann Pavel Heydər Əliyevin dəvəti ilə 2002-ci ilin may ayında Bakıya səfərə gəldi, ölkədəki dini durumla tanış oldu, ictimaiyyət nümayəndələri və din xadimləri ilə görüşlər keçirdi. Ölkədəki dini durumu və tolerantlıq mühitini yüksək qiymətləndirərək, Katolik icmasına yaradılan şəraitdən məmənunluğunu ifadə etdi. Kilsə 2003-cü ildə dövlət qeydiyyatına alındı.

Qeyd edək ki, 1836-ci ildə Rusiya Çarının fərmanı ilə Alban Kilsəsi və katolikosluğu ləğv edildi, Alban məbədləri erməni Apostol Kilsəsinə verildi. Azərbaycan Hökumətinin dini fəaliyyət sahəsində yeritdiyi uğurlu siyaset nəticəsində Udi etnosu itirilmiş hüquqlarını bərpa etdi. Onlara məxsus tarixi abidələrin bir qismi yenidən bərpa olundu. Bunlardan biri Qafqazda, eləcə də dünyada ən qədim Xristianlıq məbədlərindən biri sayılan, vaxtilə Şəkinin Kiş kəndində inşa edilən Alban Kilsə-Muzeyidir. Bu kilsə 2003-cü ildə əsaslı bərpa olunaraq istifadəyə verildi.

Azərbaycan Hökuməti nümayəndələrinin və dünyanın bir çox ölkələrindən gələn qonaqların iştirakı ilə 2001-ci ildə yəhudilərin yığcam yaşadıqları Qurbanın “Qırımızı qəsəbə” adlanan ərazisində bərpa olunan sinaqoqun açılış mərasimi keçirildi.

Bakıda 2003-cü ilin mart ayında Avropada ən böyük Yəhudi Sinaqoqu istifadəyə verildi. Açılış mərasimində dövlət rəsmiləri, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini icmaların rəhbərləri və xarici ölkələrdən qonaqlar iştirak etdilər. Sinaqoqun tikintisində xaricdə fəaliyyət göstərən yəhudi təşkilatları ilə yanaşı, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, Rus Pravoslav Kilsəsinin Qafqaz və Xəzəryanı Yeparxiyası yaxından iştirak etdi. Müsəlmanlarla xristianların Yəhudi Sinaqoqunun inşasında iştirakı və yardım göstərməsi dünyada analoqu olmayan hadisələrdəndir.

Məhz o dövrdə həyata keçirilən uğurlu siyasetin nəticəsidir ki, əgər Azərbaycanda dövlət müstəqilliyindən əvvəl 18 məscid mövcud idisə, hazırda ölkəmizdə 2 166 məscid, 14 kilsə və 7 sinaqoq fəaliyyət göstərir. Bütün bunlara ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründən başlayaraq, ölkəmizdə dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə tənzimlənməsi, bütün dinlərin fəaliyyətinə sərbəst şərait yaradılması nəticəsində nail olunmuşdur.

Heydər Əliyevin dini fəaliyyət sahəsində ən böyük xidmətlərindən və uzaqgörən addımlarından biri də 2001-ci ildə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması oldu. Komitə fəaliyyətə başlayan dövrdə Azərbaycanda dini durumda narahatlıq doğura biləcək məqamlar müşahidə olunurdu. Dövlətin dini etiqad və vicdan azadlığının təmin olunması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərdən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə cəhd edən radikal qruplar dini durumu gərginləşdirməyə çalışırdılar. Onlar bütün imkanlarını səfərbər edərək bir sira hallarda qeyri-ənənəvi radikal dini təlimləri təbliğ edir, dini durumun gərginləşdiril-

məsinə, radikal dini təriqətlərin Azərbaycanda yayılmasına çalışırdılar. Belə bir ağır şəraitdə Azərbaycan hökumətinin üzərinə ciddi vəzifələr düşündü. Dövlət dini fəaliyyət sahəsində cərəyan edən hadisələri ciddi təhlil etməli, dini durumu nəzarətdə saxlamalı, nəsilərdən-nəsillərə keçən dini dəyərlər sistemini kompleks öyrənməli, olğunu kimi xalqa çatdırma və dözümlülük ənənələrini qorunmalı idi. Həmin dövrdə cərəyan edən hadisələr, iqtisadi və siyasi durum bu vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsində çətinliklər yaradırdı.

Dövlət komitəsi yaradıldıqdan sonra ölkədə dövlət-din münasibətlərində yeni mərhələ başlandı. Dini etiqad azadlığı ilə bağlı qanunvericilik aktlarının tələblərinə riayət olunmasının təmin edilməsi, dini icmaların qeydiyyata alınması, qeydiyyatının ləğvi, dini qurumların və təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi səlahiyyəti dövlət komitəsinə həvalə olundu.

Həmin dövrdən başlayaraq dini etiqad azadlığının təmin olunmasına, dini icmaların ayin və mərasimləri sərbəst yerinə yetirməsinə, milli-mənəvi dəyərlərin təbliğinə və tolerantlıq ənənələrinin gücləndirilməsinə diqqət daha da artırıldı. Azərbaycan hökuməti bütün dinlərin nümayəndlərinə dini ayin və mərasimləri sərbəst yerinə yetirmək üçün bərabər imkanlar yaradı, onların fəaliyyətinə əsaslı müdaxilələrin qarşısını aldı. Eyni zamanda, radikal dini qruplaşmaların fəaliyyətinə nəzarət daha da gücləndirildi.

Ulu Öndərin başlatdığı bu nəcib missiyanı bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva böyük uzaqgörənliliklə və uğurla davam

etdirir, ölkəmizdə yeni məscid, kilsə və sinaqoqlar inşa olunur, dini təhsil müəssisələri yaradılır. Həyata keçirilən müdrik siyaset sayəsində Azərbaycan bu gün dünyanın multikulturalizm mərkəzlərinin dənə birinə çəvrilib.

Bütün dünyada əsrlərboyu formalaşmış toleranlıq ənənələrinin qorunub saxlanıldığı sivil bir ölkə kimi tanınır. Tolerantlığın hökm sürdüyü Azərbaycan cəmiyyəti xalqımızın tarixi nailiyyətidir və bu amil ictimai-siyasi həyatımızın aparıcı normasına çəvrimişdir. Ölkəmizdə həmişə bütün dinlərə və onların mənsublarına hörmətlə yanaşılıb, dindarların ibadətlərini layıqincə yerinə yetirmələri üçün hər cür şərait yaradılıb. Azərbaycan bu gün dünya üçün millidini tolerantlıq nümunəsidir. Heydər Əliyev Fondu “Tolerantlığın ünvanı - Azərbaycan” layihəsi çərçivəsində ölkədəki məscidlərdə, kilsələrdə, sinaqoqlarda təmir-bərpa işləri aparır. Bakıda yəhudi uşaqları üçün təhsil kompleksinin istifadəyə verilməsi, Fransa regionlarında kilsələrin, müqəddəs Roma katakombalarının bərpasına da Fondun yaxından iştirakı, Həştərxanda Müqəddəs Knyaz Vladimire abidə ucaldılması da məhz ayrı-ayrı xalqların və konfessiyaların qarşılıqlı hərəkət və dostluq münasibətlərinin genişləndirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan bir müsəlman ölkəsi olaraq İslam dəyərlərinə və mədəniyyətinə sadıqlılığını qorumaqla yanaşı, həm də qərbin müasir nailiyyətlərindən bəhrələnir. Bu gün Azərbaycan bir çox istiqamətlərdə olduğu kimi, bu sahədə də nümunəvi müsəlman ölkəsi sayılır. Qarşıda duran əsas hədəf və məqsədlərdən biri bu ənənəni yaşatmaq və gələcək nəsillərə çatdırmaqdır.

Mehman Ismayilov,
i.f.d., Mənəvi Dəyərlərin
Təbliği Fonduun
icraçı direktoru

Bəşəriyyət mövcud olduğu gündən bugündək dünyada müxtəlif izlər qoyub. Bu izlərdən biri də dini və mədəni abidələrdir. Abidələr müxtəlif dövrlərdə cəmiyyətlərin dəyərlərini və həyat tərzlərini ortaya qoyur, keçmiş və gələcək arasında körpü rolü oynayır.

MÜSTƏRƏK SÜUR - ORTAQ DƏYƏR

İngilis sənətşünası Con Raskin deyir ki, "Memarlıq olmadan yaşaya bilərsiniz, amma onsuz xatirələyə bilmərik". 1983-cü ildən bəri hər il aprelin 18-i – Beynəlxalq Abidələr və Tarixi Yerlər Günü kimi qeyd olunur. Bu əlamətdar gün Tarixi Yerlər və Abidələrin Mühafizəsi Şurasının (İCOMOS) təklifi ilə UNESCO tərəfindən təsis edilib. Məqsəd isə bəşəriyyətin ortaq dəyəri olan mədəni və dini abidələrin, yerlərin qorunmasına xidmət edir.

Qurani-Kərimdə "Həcc" surəsinin 40-cı ayəsində belə deyilir:

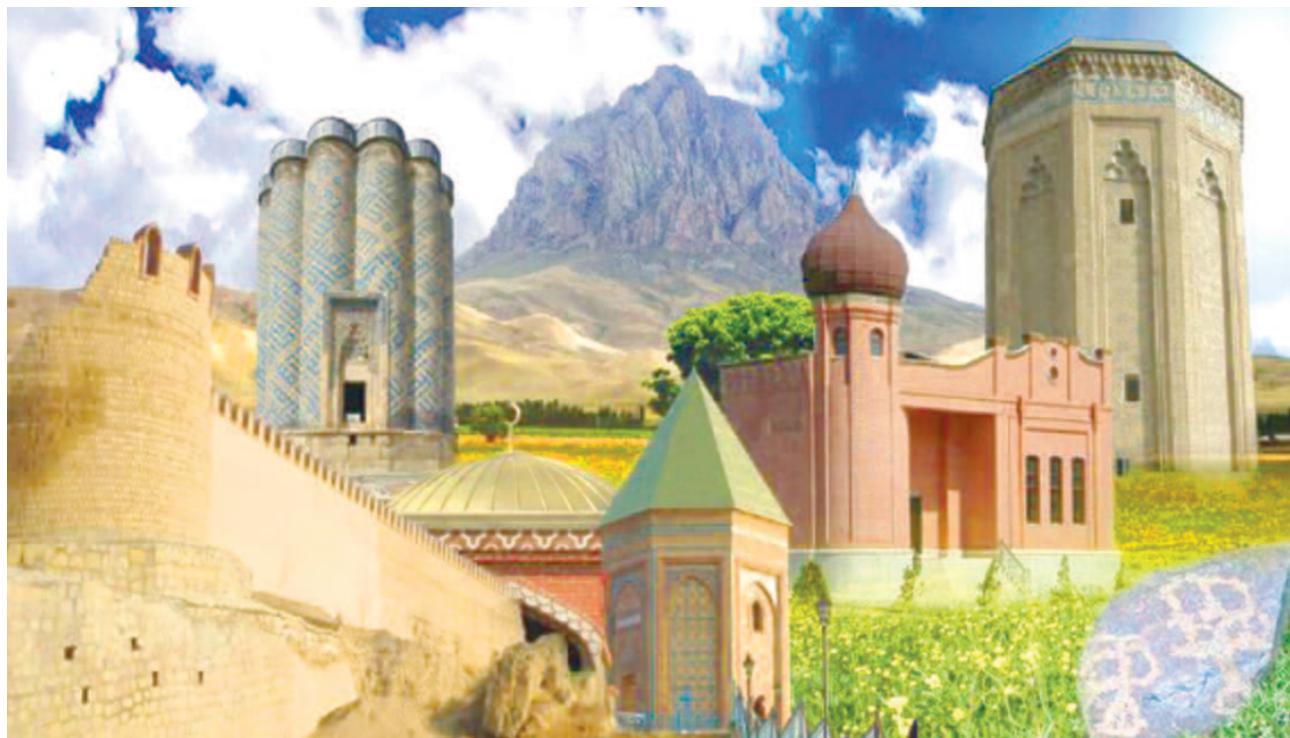
"O kəslər ki, haqsız yerə, ancaq "Rəbbimiz Allahdır", – dediklərinə görə yurdlarından çıxarıldılar.

Əgər Allah insanların bir qismini digər qismi ilə dəf etməsəydi, sözsüz ki, içərisində Allahın adı çox zikir olunan somələr (rahiblərin yaşadığı monastırlar), kilsələr, sinaqoqlar və məscidlər dağılıb gedərdi (darmadağın edilərdi)".

Son dövrlərdə bu ayədəki "səvamiv", "biyau" və "saləvat" sözləri fərqli şəkillərdə izah edilsə də, Quranı tərcümə edənlərin və müfəssirlərin əksəriyyəti onları "monastırlar", "kilsələr" və "sinaqoqlar" şəklində açıqlayıblar.

"Həcc" surəsinin 40-cı ayəsi Quranın vicdan və inanc azadlığını baxışını ortaya qoyması baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Kilsəni də, sinaqoqu da, məscidi də qorumaq eynidir. Bu ayədən ilham alan İslam mədəniyyəti qurduğu

şəhərlərdə məscidlərlə yanaşı, kilsə və sinaqoqlar da inşa edib.

Dini-mədəni irlərin ilk nümunələri ilk insanla, ilk cəmiyyətlə həmşəşidir. Qədim dövrlərdə Al-lahayönəlmə və ibadətətmə duyğularının təzahürü olaraq bir çox məbəd inşa edilib. Bu məbədlər insanlığın şüruruna müqəddəs məkanlar kimi həkk olunub, hörmət və ehtirama layiq görülməklə yanaşı, onların qorunmasının vacibliyi də vurğulanıb.

Tolerantlıq fikrinin tarixinə baxdıqda qarşılaştığımız ilk məqam din mühəribələridir. Onillərlə davam edən bu mühəribələr insan tələfatı ilə yanaşı, maddi və mədəni irlərin dağıdılması ilə də yadda qalıb. Ona görə də tolerantlıq fikrinin meydana çıxmasını dini və mədəni irlərin tələf olmasına qarşı reaksiya kimi qələmə versək, hər halda yanılmarıq. Demək olar ki, bütün dindər “məbəd” anlayışı mövcudur. Sumerlərin, assurların və babilərin ziqratlarından zərdüştilərin atəşgədələrinə, qədim yunanların temenoslarından buddistlərin

paqodalarına, caynistlərin tirtankalarından taoistlərin kunqlarına, siqhlərin qurdavralarından yəhudilərin sinaqoqlarına, xristianların kilsələrindən müsəlmanların məscidlərinə qədər bütün dini irlərin nümunələri insanları ortaqlıq bir fikrə – toleranthlıq səsləyir. Həmçinin müxtəlif xalqlara məxsus və bir çox müstərək yönəli olan mədəni irlərin nümunələri də bizdən müstərək yanaşma tələb edir ki, bu da tolerantlıqdan əlavə bir şey deyildir.

Dini və mədəni irlərin özündə bir çox dəyərləri ehtiva edir. Bu dəyərlərin ilki və ən əhəmiyyətli həmin irlərin sənəd baxımından dəyər daşımasıdır. Yəni hansısa mədəniyyəti araşdırıldıqda ən çox müraciət olunan məsələlərdən biri məhz mədəni və dini irlərdir. Dini və mədəni irlərin önəmini onların daşındığı digər dəyərlərdən də anlayırıq. Hər iki irlərin ən mühüm funksiyalarından biri kimlik dəyəri daşımasıdır. Həmçinin tarixi, elmi, estetika, incəsənət, ənənə, ətraf mühit, təhsil və digər cəhətlərdən daşındıqları dəyərlər dini və mədəni

irlərin bəşəriyyət üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bir daha ortaya qoyur.

Daşındıqları bütün bu dəyərlərə bir daha nəzər saldıqda görürük ki, dini və mədəni abidələr insanlığın ortaqlıq şürurunu bəsləyən ortaqlıq dəyəridir. Məhz bu ortaqlıq onlara qarşı tolerant olma fikrini yaradıb və inkişaf etdirib. Xüsusilə Birinci və İkinci dünya müharibələrində çoxsaylı dini və mədəni abidələrin zərər görməsi ilə, dini və mədəni irlər tolerant yanaşma ilə bağlı fəaliyyətlər sürətləndirilərək müxtəlif müqavilə, xartiya və konvensiyalar ortaya çıxbı.

Bu gün də urbanizasiyanın, texnoloji inkişafın, müxtəlif iqtisadi və sosial layihələrin, ümumilikdə isə modernləşmənin təhdid etdiyi tarixi, dini və mədəni irlərin qorunması məsələsi öz aktuallığını yenidən gündəmə gətirir. Bu problem həlli isə fərqli dini və mədəni irlərin nümunələrinə tolerant olmaqla, bu irləri təhdid edən ünsürlərə qarşı isə tolerant olmamaqdan keçir.

Məmmədəli Babaşlı,
i.f.d., dos.,
All-nin müəllimi

İSLAM DİNİNDE İNSANIN ALLAH QARŞISINDA VƏZİFƏLƏRİ VƏ MƏSULİYYƏT ANLAYIŞI

maddi aləmin dar, durğun və boğucu sərhədlərindən xilas olmaq, mənəvi aləmlə bütünləşmək imkanı əldə edir.

Məhz iman sayəsində insan üz tutduğu Yaradanını daha yaxından tanrıyr, heç bir məcburiyyət olmadan Ona bağlanır və qəlbinin hökmü ilə sevir. Həmçinin haradan gəldiyinin, kim olduğunu və haraya gedəcəyinin fərqində olur. Axırətin tarası hökmündə olan bu dünyada qalacağı qədər bu dünyaya, axırətdə yaşayacağı qədər də axırətə önem verir. Allahı sevən insan həyatını düzgün istiqamətləndirməyə, məsuliyyət duyğusunu ilə yaşamağa, Onun rizasına uyğun gəlməyən davranışlardan uzaq durmağa çalışır. Allahın razı qalacağı şəkildə Ona qovuşmaq üçün atlığı addımları bu şüurla atır və bütün əməllərini bu məqsədə yönəldir.

Uca Allah mövcud canlılardan fərqli olaraq ağıl və iradə verdiyi insanı müxtəlif qabiliyyətlərlə təchiz etmiş, ona aldığı qərarı seçmək hüququ və tətbiq etmək azadlığı vermişdir. Bütün bunları bəxş etdikdən sonra, bir növ, xəbərdarlıq mahiyyətini daşıyan **“Məgər insan elə güman edir ki, o, başlı-başına (cəzasız) buraxılacaq!”** [75:36] həqiqətini yada salmışdır. Və yaxud **“Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı və (Qiymət günü dirləb haqq-hesab üçün) hüzuru-muza qaytarılmayacağınızı güman edirdiniz?”** [23:115] bəyanından Uca Allahın dünya həyatının-

dakı səyahətinin imtahan səciyyəsi daşıyan insəni özbaşına buraxmayaçağı, müəyyən əmr və qadağalara tabe tutacağı, yenidən dirildərək dünyada etdiyi əməllərinə görə hesaba çəkəcəyi anlaşırlı. Müxtəlif öhdəliklər verilmiş insan da ağıllı, iradə sahibi, düşünən, görən və eşidən bir varlıq olaraq göylərin, yerin və əzəmətli dağların belə yüksənməkdən qorxub çəkindikləri əmanəti, Allahın bəndəsi olmaq məsuliyyətini qəbul edib. Bununla da həyatını məqsədyönlü və mənalı yaşamasına istiqamət verən etibarlı bir yol seçib. Daha doğrusu, bir mənada Allaha söz verərək, artıq bundan sonra yerinə yetirilməsi məcburi olan vədinə əməl etməklə mükəlləf bir varlıq olub. Bu da maddiyyatın fəvqünə yüksəlməklə insanların nəzərlərini və fikirlərini daha yüksək hədəflərə yönəltməyə zəmin hazırlayır. Bu səbəbdəndir ki, İslam dininin təməl məsələlərindən olan vəzifələr anlayışı hər bir müsəlman üçün müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

Təbii ki, insanın yerinə yetirməli olduğu vəzifələrdən bəhs edərkən, ilk növbədə, vəzifənin mahiyyətini, növlərini və mövcud təsnifatını nəzərdən keçirmək məqsədə uyğun olardı. Ehtiva etdiyi məna tutumu etibarilə vəzifə kəlməsi əqli cəhətdən sağlam olan və həddi-bülüğə çatmış bir şəxsin üzərinə qoyulan və onun mütləq yerinə yetirməli olduğu iş, borc və yaxud öhdəlik olaraq başa düşülür. Mənsubu olduğumuz dinimizdə

vəzifələr yerinə yetirilməsi zəruri olan və yaxud tövsiyə edilən hər hansı xeyirli iş və gözəl əməl mənasını ifadə edir. Buna görə müxtəlif ayə və hədislərdə də ifadə edildiyi kimi, insan olaraq bir çox vəzifələrimiz vardır. Adətən, mənbələrdə yerinə yetirilməsinin zərurət dərəcəsindən asılı olaraq fərz və nafilə olmaqla vəzifələrin iki növündən bəhs edilir. Lügəvi mənası “vəzifə, borc, tələb, əmr, hökm” olan fərz sözü dini termin olaraq Uca Allah tərəfindən Qurani-Kərimdə icra edilməsi qəti olaraq əmr edilmiş dini əmrlərdir. Fərz hər bir müsəlman üçün vacib olan fərzi-ayn və bir və ya bir neçə müsəlmanın yerinə yetirməsi ilə digərlərinin üzərindən məsuliyyətin qalxdığı fərzi-kifayə olmaqla iki qisimdir. Misal olaraq, beş vaxt namaz, oruc, zəkat kimi ibadətlər fərzi-ayna daxildir və yerinə yetirilmədiyi təqdirdə insan məsuliyyətə daşıyır. Qurani-Kərimi dirləmək, əzbərləmək, cənazə namazı qılmaq qəbilindən əməllər isə fərzi-kifayə sayılır. Əgər belə bir fərzi müsəmanlardan heç biri

yerinə yetirməzsə, onda hamısı buna görə məsuliyyət daşıyır. Savab qazanmaq məqsədilə fərz və vacib xaricində yerinə yetirilən işlər və ibadətlərin nafilə növünə aid olan vəzifələrə dinimizin tövsiyə etdiyi könüllü namazlar, yoxsullara verilən sədəqələr, xoş davranışlar qəbilindən bir sıra əxlaqi vəzifələr daxildir. Nafilələrin yerinə yetirilməsi bəndənin Allahə yaxınlaşmasına, Onun sevgisini qazanmasına vəsilə olur. Nafilə növünə daxil olan vəzifələr insana savab qazandırmaqla bərabər, həm də fərzlərdə yol verilə biləcək nöqsanlarını tamamlamaq imkanı verir. Həmçinin mənbələrdə vəzifələrin təsnifatından bəhs edərkən xalis bir niyyətlə, savab qazanmaq ümidi ilə, Allahə yaxın olmayı düşünərək sərf Allah rızasını qazanmaq üçün yerinə yetirilən vəzifərlə yanaşı, cəmiyyətə, ailəyə və şəxsin özünə aid vəzifələrin də olduğu qeyd edilir.

Yeri gəlmışkən, mənbələrdə müsəlmanların yerinə yetirməklə mükəlləf olduqları vəzifələr “Allahın haqları” və “qul haqları” ol-

maqla iki qismə ayrıılır. Bunlardan birincisi, Allaha şərik qoşmamaq, namaz qılmaq, oruc tutmaq, malın zəkatını vermək qəbilindən ibadətləri yerinə yetirmək, müəyyən günahlardan uzaq durmaq, dinin əmr və qadağalarını yerinə yetirmək kimi məsələləri ehtiva edir. İkincisinə isə ilk növbədə, insanlar daxil olmaq şərtilə digər varlıqlara qarşı vəzifələr daxildir. Bunların içində də insanın cənnət və ya cəhənnəmə getməsi üçün əsas təyinədici xüsus sayılan, həm də “insan haqları” adlandırılan qul haqqıdır. Bəzi mənbələrdə mövcud bölgüyü həm Allahın haqqı, həm də qulhaqqı sayılan haqlar da əlavə edilib. Nəhayət, sərf Allah rizasını qazanmaq üçün yerinə yetirilən ilahi və ictimai vəzifələrlə yanaşı, ailəyə və şəxsin özünə qarşı vəzifələri əhatə edən təsnifatda rast gəlinir.

Şübhəsiz, yuxarıda qeyd etdiyimiz vəzifələrin başında bütün məxluqatı, o cümlədən, insanı yaradan, mövcud kainatı onun ixtiyarına verən, ona saysız-hesabsız nemətlər lütf edən Allaha qarşı vəzifələr gəlir. Varlığımızın yeganə səbəbi bütün gözəl isimlərini insanda təcəlli etdirən və onu təsəvvüredilməz bir mükəmməllikdə yaradan Allahdır. Ən gözəl biçimdə və kainatın kiçik modeli kimi yaradılmış insan məhz Onun “Ol!” əmri ilə bu dünyaya gəlib. Belə olan təqdirdə, Allahın son dərəcə nəhəng olan bu kainatı və çox üstün vəsflərə sahib edib, çox nemətlərlə ucaltdığı insanı nə üçün yaratdığı və bunun müqabilində insandan nə kimi vəzifələri gözlədiyi sualı doğur. Qurani-Kərimin “Mən cılrı və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaraddım!” [51:56] məalində bəyani bu suala aydınlıq gətirir. İlk növbədə, Cənabi-Haqqın insanın üzərindəki

haqqı və bəxş etdiyi nemətlər qarşısında edilməli olan şükrün ifadəsi kimi anlaşılır. Bunun ardınca insan ondan istənilən ibadətin mahiyəti, ilahi əmrin yerinə yetirilmə şəkli barədə növbəti sualla qarşılışır. Bu həm mənəvi, həm də maddi varlıq olan insandan dünya həyatında nəyin və necə istənildiyini, həm də Allaha qarşı vəzifəsini nə dərəcədə yerinə yetirməsi baxımından vacibdir. Zira, iman insanın mənəvi, ibadət isə maddi yönünü bir bütöv halına gətirir və onu insan olaraq tamamlayır. Məhz ibadət sayəsində insanın imanı zəifləməkdən qorunur, möhkəmlənir və kamiliyyə yüksəlir.

Ümumi mənası etibarilə qulluq etmək, itaət etmək və baş əymək demək olan ibadət insanın Allaha qarşı olan ehtiramının nəticəsi olaraq, Onun qoyduğu qaydalara uyğun yaşaması şəklində başa düşülür. Qaydaları və forması Allah və Peyğəmbər tərəfindən təyin olunmuş müəyyən hərəkətlərin yerinə yetirilməsindən ibarət olan ibadət **“Hər bir kəs (canlı) ölümü dadacaqdır”** [3:185] gerçeyinin fərqində olan insanı axirətdə nə gözlədiyini bilməsi baxımından da əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin ibadət daha geniş mənada bir insanın Rəbbinin bildirdiyi ölçülər çərçivəsində yaşayarkən etdiyi bütün hərəkətləri, sərf etdiyi sözləri, duyu və düşüncələrini də əhatə edir. Təsadüfi deyildir ki, həm Uca Allaha itaət, həm də Ona yaxınlaşma mənalarını ehtiva edən ibadətə İslam dinində böyük əhəmiyyət verilir və hətta yaradılışın məqsədi olaraq səciyyələnrilib. Məhz buna görə Qurani-Kərimdə insanın yaradan və yaradılmış arasındakı münasibətlərini tənzimləyən qanun, nizam və yol olaraq istifadə edilmiş din anlayışına və dini bilgilərə böyük ehtiyacı var-

dır. Bu səbəbdən də kainatı yaradan, idarə edən və ən uca varlıq olan Allaha iman etmək inanc əsaslarının birincisi və təməlidir. Belə ki, imanın digər əsasları məhz Allaha imana və Onun birliliyinə istinad edir. “Allahı tanımağımız, Ona bəndə olmağımız və Onun təkliyini şəksiz-şübəhəsiz qəbul etməyimiz Allahanın üzərimizdəki ən böyük haqqıdır”. Səmimi bir qəlb ilə Allaha yönəlib verdiyi nemətlərin qədrini bilmək və Ona şükür etmək insanın yaradılış məqsədidir. Yuxarıdakı ayənin ərəbcə mətnində **“لَيَعْبُدُنَّ**” ifadəsinin bəzi təfsir alımları tərəfindən həm də “Məni tanışınlar, bilsinlər” şəklində şərh edilməsi təsadüfi deyil. Allahı bilmək, tanımaq, Onu bütün sifətlərini, qüdrət və iradəsinin hakim olduğunu bilərək öyrənmək, haqqında məlumat sahibi olmaq mənasına gələn mərifətullahla mümkün olur. Təsadüfi deyildir ki, anlayış olaraq mərifət və Allah kəlmələrindən düzələn izafət birləşməsi şəklində işlədilən “mərifətullah” məfhumu Allahın vücud və vəhdaniyyətinin bilinməsi mənasını ehtiyacıdır. Həmç-

nin “Allahı bilən hər kəs arifdir, hər arif də alimdir” qısa və yüksək mənə kəsb edən fikrində ifadə edildiyi kimi, alımlar arasında elm mənasında da başa düşülür. Ziddi cəhalət olan elmlə və inkar olan mərifət arasında elmin sonradan çalışmaqla qazanılması, mərifətin isə Allah vergisi olması səbəbindən incə bir fərq vardır. Bu da ancaq qəlb gözünün açıq olması nəticəsində, kəşflə, ilham və qəlbə gələn bilgilərlə hasil olar.

Buradan anlaşılır ki, onu xəlq edən Rəbbini tanımaq, bilmək üçün yaradılmış insanın inanc sahibi olması, ilahi əmrləri yerinə yetirməsi dünya və axirət səadəti baxımından bilavasitə hər bir şəxsin özünə lazımdır. O, cənnət sevgisi, cəhənnəm qorxusu ilə deyil, heç bir mənfəət gözləmədən, sadəcə, Allah əmr etdiyi üçün və yalnız Onun rızasını qazanmaq ümidi ilə ibadət etmək şüurunu səviyyəsinə yüksəlməlidir. İnsan, ilk növbədə, onu yaradan Allahın mövcud və yaradılmasının bir hikməti olduğunu bilməlidir. Sonra da namaz, oruc, zəkat və həcc kimi sərf vücud və maddiyyatla və

yaxud həm vücud, həm də malla olan ibadətlərə görə mükəlləfiyyət daşlığıını bilmək, bunları sevə-sevə yerinə yetirmək, feyz və zövq almaq insanın əməli vəzifəsidir. Bilavasitə inancla bağlı vəzifələr sırasına daxil olması səbəbindən bir insan üçün Allaha ibadətdən böyük nemət və şərəf yoxdur. Çünkü məhz ibadətlərini yerinə yetirməklə, Uca Allahu zikir etməklə, Ona həmd-səna etməklə insan qəlbən rahatlıq tapır, ruhən və mənən qüvvətlənir.

Allaha qarşı yerinə yetirilməli olan digər bir vəzifə Allaha qul arasında qüvvətli bir bağ rolunu oynayan, “çağırmə, səslənmə, yalvarıb-yaxarma” lügəvi mənaları ehtiva edən ibadətin digər bir növü və əsası sayılan duadır. Cənabi-Haqqın “(De ki) “Duanız olmasa, Rəbbimin yanında nə qədir-qiyətiniz olar” [25:77] və “Dua edin, qəbul edim” [40:60] bəyanları bir daha duanın nə dərəcədə əhəmiyyətli bir vəzifə olduğuna dəlalət edir. Mahiyyət etibarilə dua insanın öz acizliyini dərk edib ixləs və səmimiyyətlə Uca Allahdan bağışlanması istəməsi, Ona şükür etməsi, gücü çatmayan hər şeyini mütləq qüdrət sahibi Qadiri-Mütələqdən istəməsi ilə yanaşı, insan olmağın da əsas dəlillərindən biri sayılır. Dua Allahın rəhmət və rizasını qazanmağın vəsiləsi və bəndədən Rəbbə yüksələn qulluğun dəlili, qəzəbi dəf edən təsirli bir ibadətdir. Digər ibadətdə olduğu kimi, insan əl açaraq maddi-mənəvi ehtiyaclarını Rəbbindən istəyərkən də mütləq müəyyən şərtlərə riayət etməlidir. Unudulmamışdır ki, duanın ədəb və ərkanına riayət etmək ona cavab verilməsinə vəsilə olan ən vacib şərtlərdəndir. Əvvəla, insan “Olsa da olur, olmasa da olur” və yaxud “Filan şeyi mənə ver, ya Rəbbi?”

şəklində deyil, mütləq Cənabi-Haqqə səmimi-qəlbdən əmin olaraq, dualarını qəbul edəcəyinə şəkk-şübhə etmədən dua etməlidir. Ən önəmlisi də sadəcə, dara düşəndə və çarəsiz qalandı, Al-la ha möhtac olduğunu hiss edəndə deyil, rahat vaxtlarında da əl açıb dua etməyi unutmamalıdır. İnsan duasında nə istədiyini bilməli və bunu qısa və aydın şəkildə ifadə etməlidir. Dua insanın Allaha öz halını və ehtiyaclarını bildirməsi olduğuna görə insan duada nə deydiyini, nə üçün dua etdiyini, nə istədiyini bilməlidir. Bu səbəbdən də ana dili ərəb dili olmayan müsəlmanlar ərəb dilində dua etmək məcburiyyətində deyillər.

İnsan təmənnasız, dərhal dünyəvi bir nəticə gözləmədən dua etməli, dua edərkən daim ən xeyirli olan nədirəsə, onu istəməlidir. Dünyəvi istəklər üçün israrla dua etməkdən çəkinməli, şər əməllərdən Allaha sığınmaqdə və Ondan diləməkdə isə əksinə qərarlı, davamlı olmalıdır. Qətiyyən Alladan günah və ya haram, qohumluq əlaqələrinin kəsilməsi ilə bağlı bir şey istəməməlidir. Hər diləyin tezliklə olmasını istəməmək, yerinə yetirilməyən arzuların da rədd edildiyini düşünərək ümidsizliyə düşməmək lazımdır. Nəhayət, dua etməkdən qətiyyən usanmamaq və duanın mütləq nə vaxtsa qəbul olunacağına inanmaq, “Duam qəbul olunmadı”, -deyə tələskənlik edərək Allahdan insanlara şikayət etməmək lazımdır.

Bəndənin Allaha qarşı digər bir önemli vəzifəsi də iman yolunda büdrəməsi, günah işləməsi halında təkrar Allaha dönmək, işlətdiyi günahları üçün tövbə etmək, peşman olmaq, bir daha həmin günahı işlətməyəcəyinə dair söz vermək və sözünə əməl etməkdir. Qurani-Kərimin “Ey iman gətirənlər! Allaha

səmimi-qəlbdən (bir daha günaha qayıtmamaq şərtilə) tövbə edin” [66:8] bəyanında da ifadə edildiyi kimi, tövbə günahı təkrar etməmək şərtilə və səmimi-qəlbdən edilməlidir. Nasuh tövbəsi adlanan bu qəbildən tövbə üçün də riayət olunması vacib olan müəyyən şərtlər vardır. Belə ki, əgər günah qul haqqı ilə bağlırsa, mütləq o haqq sahibinə qaytarılmalıdır və sahibindən də halallıq alınmalıdır. Həmçinin tövbə edən şəxs bir daha eyni günahı işlətməmək xüsusunda ciddi davranışmalı, əzmkarlıq və iradə nümayiş etdirməlidir. Nəhayət, tövbə qətiyyən gecikdirilməməli və günahla tövbə arasına başqa heç bir günahın girməsinə imkan verilməməlidir.

Son olaraq, Allaha qarşı vəzifələrdən biri də “insanların yaxşılığı üçün ortaya çıxarılmış ən yaxşı ümmət” in fəndləri olaraq müsəlmanların ağlın, dinin yaxşı və gözəl gördüyü şeyləri yaymaq, çirkin və pis gördüyü şeylərdən də üsuluna uyğun çəkindirmək vəzifəsidir. Əbu Səid əl-Xudrinin (r.a.) nəql etdiyi “Allah Rəsulunun (s.ə.s.) belə buyurduğunu eșitdim: “Kim bir pis işə rast gəlsə, onu əli ilə düzəltsin. Əli ilə düzəldə biləsə, dili ilə düzəltsin. Dili ilə də düzəltməyə gücü çatmasa, qəlbə ilə düzəltməyə çalışın ki, bu (sonucusu) da imanın ən zəif dərəcəsidir” [Müslim, İman 78] hədisi bu vəzifənin mahiyyətini və əhəmiyyətini göstərir. Bu səbəbdən, yaxşı işləri yaymaq, pis işlərdən çəkindirmək hər bir müsəlmanın həm fərdi, həm də ictimai mənada mükəlləf olduğu vəzifədir.

Bu da kamil mənada iman etmiş sayılmağımız üçün “Yaradandan ötrü yaradılanı sevmək” lə, özümüz üçün arzuladığımız yaxşı şeyləri başqaları üçün də arzulamaqla mümkündür.

Elvüsal Məmmədov,
f.f.d., dos.,
AII-nin müəllimi

Xurafat və mövhumat həmişə olmuşdur, olacaqdır...

O cəmiyyətlərdə ki, məktəb binalarının çoxluğuna, müəllimlər ordusunun böyüklüğünə baxmaya-raq, təhsil yoxdur, orada zəka inkişaf etməyəcək, intellekt söz sahibi olmayacaq, insanları düşüncələri yox, kortəbii inancları idarə edəcəkdir... Bu xurafat qarşısında intellektein faciəvi möğlubiyyətidir... Halbuki insan, hər şeydən əvvəl, ağıllı varlıqdır, homo-erekodus deyil, homo-sapiensdir, yəni düşüñəndir, qanandır...

O cəmiyyətlərdə ki, din möişət səviyyəsində, əsasən, ilahiyyat təhsili olmayan, savadsız, deməli, düşünməyi inanmağından geri qalan, söhbətlərində həqiqətlə xurafatı fərqləndirə bilməyən fiqurlarla təmsil olunur, üstəlik, kütlələr də eşitdiyinə şüurlu münasibət bildirməyi bacarmır, orada din adına baş da kəsəcəklər, Allah adına pir də yaradacaqlar, peyğəmbər, imam namına camaatın cibinə də, pul ki-səsinə də el çəkəcəklər. Məsələ budur ki, belə hallara həmin kütlələr özləri gedirlər, sevə-sevə razı olurlar.

O cəmiyyətdə ki, əhalisinin İslama tapınmasına baxmayaraq, hələ də orta məktəblərində İslam dininin əsasları, fərdi, sosial həyatda təsirə malik təlimləri öyrə-

Xurafat və mövhumatsevərlik haqqında

dilmir, televiziyalarda insanı düşünən varlığa deyil, küt, qanmaz beynindən başqa bütün əzaları işləyən, bioloji növə çevirən verilişlər göstərilir, xurafat da, mövhumat da qismətimiz olacaq, rasional XXI əsrde Orta əsr yalanları ilə idarə olunacağıq və bu yalanlar dini həyatımızın, inancımızın ayrılmaz reallığını təşkil edəcəkdir. Televiziyalarda Allahın ramazanının yada düşmədiyi bir cəmiyyətdə belə şeylərin olması təbiiidir...

O cəmiyyətlərdə ki, din ibadət, əxlaq və sosial məsələlərə köklənən məzmunda öyrədilmir, əsas diqqət tabulaşdırılmış anlayış və hekayələrə verilir, Allah-insan, insan-insan münasibətləri Quran dünyagörüşü və Peyğəmbər təcrübəsindən kənar format əsasında tənzimlənir, orada dinin istənilən şəkildə təhrifi, subyektiv yanaşmaların, xurafatın din adı ilə cəmiyyətə toqdim edilməsi mümkündür...

O cəmiyyətlərdə ki, din pul mənbəyinə çevirilib, orada pul gətirən anlayışlar (ölüyə Quran oxuma...), təsisatlar (pirlərin, ziyarətgahların...) “müqəddəs toxunulmazlar” halına gəlir, onlar haqqında danışmaq İslama, Qurana, peyğəmbərə qarşı çıxməq hesab olunur, bu barədə sağlam fikir irəli sürənlər müxtəlif adlarla damğalanır.

O cəmiyyətlərdə ki, dini təmsil edən, dindar kütlələrə xitab edə biləcək nüfuzu olan əsas fiqurlar xurafat və mövhumat, din adına cəmiyyətə zərər vuran, pulun şərtləndirdiyi hallar qarşısında müəyyən səbəblərdən susurlar, orada həmin halların qanuniləşməsi prosesinə rast gəlinəcəkdir.

O cəmiyyətlərdə ki, mövhumatla mübarizədə sərt və inzibati üsullara müraciət olunur, xurafat və mövhumatla mübarizə təhqir və

üümüniləşdirmə ilə müşayiət olunur, orada “antipodlaşma” qaydası işləyir, xurafat və mövhumat “məzlum”, “boynubükük” status kəsb etdirilməklə legitimlik qazanılır.

İnsan nə vaxt xurafata inanır?

Düşünməyi bacarmadıqda...

Həmin xurafat və mövhumatın din olduğunu inandıqda...

Bəs nə vaxt buna inanmağa başlayır? Gözünü açıb hər kəsin buna inandığını, din təmsilçilərinin həmin xurafatın din kimi təqdim etdiyini gördükdə, ən əsası, etibar etdiyi ilahiyyatçıların müəyyən səbəbə görə susduğunun şahidi olduqda...

Bəs nə edək?

Nəticə ilə məşğul olmaq əvəzinə, səbəbə diqqət yetirmək lazımdır. Hər şeydən əvvəl İslam dini sağlam şəkildə bu ölkənin övladlarına, xüsusən gələcəyimizin qaranti olan uşaqlarımıza öyrədilməlidir. Uşaq bağçalarında, orta məktəblərdə təlqin edilməli, ali

məktəb proqramlarına dində Allah-insan, insan-insan, ibadət fəlsəfəsi, dua və əmək münasibətləri kimi mövzulardan bəhs edən fənn daxil edilməli, televiziyalarımız maarifləndirici verilişlər təqdim etməli, sağlam düşüncəli, inanchı ilahiyyatçı kadrlar yetişdirilməli, paytaxtda və rayonlarda din işləri, maarifləndirmə onlara həvalə edilməlidir.

Bunları etmədən, nəticəyə köklənmək çıkış yolu deyildir. Kiməsə nəyisə qadağan edə bilmərik, insanların seçiminə qarışmaq haqqımız da yoxdur, amma elə edə bilərik ki, düzgün düşünməyi öyrənmişlər, dirlə xurafatı fərqləndirsinlər.

Xurafatla ifadə olunan inancı təhqir etmək, üümüniləşdirmə aparmaq mübarizə vasitəsi deyildir. Kimisə bu inanca görə alçaltmaq, bu hala görə onun dini və məzhibini təqsirləndirmək yolvenilməzdir. Çıçış yolu İslami insanlara olduğu kimi çatdırmaqdır; İslami yaxşı bilən insan xurafatdan uzaq duracaqdır, bunu onun özü edəcəkdir, bizim kənardan müdaxiləmizə ehtiyac qalmayaçaqdır.

Müsəlman maarifçilərindən birinin sözü yerinə düşür: “İnsanlar özlərinə əqidələrinə uyğun yararsız komalar tikmişlər. Komalarını başlarına dağıtmayın, haqqı inkar edərlər; əksinə, onlar üçün sağlam əqidədən ibarət geniş saray bina edin; özləri öz əlləri ilə komalarını yıxıb saraya daxil olacaqlar”.

P.S. Gəlir mənbəyi olan yerlərin milli-dini dəyər ol-

duğu üçün ziyarət edildiyini iddia edənlər də mövcuddur. Bu fikrin müdafiəçiləri ya həqiqətən, bilmədiklərini danışırlar, ya da özlərini bilməzliyə vururlar. Onlar iddia edirlər ki, milli-mənəvi dəyər olduğu üçün on mələrlə insan oraları ziyarət edir. Əgər belədirsə, səhbət sevgidən gedirsə, kiminsə başqasının sevgisinə qarışmağa haqqı yoxdur. Amma bir həqiqəti danmaq olmaz: haradəki başqalarının sevgisi və inancından pul toplamaq, gəlir əldə etmək üçün sui-istifadə olunur, haradəki nəzir adına pullar, milyonlar toplanır, oralar daha çox təbliğ olunur, dəyər adı altında müdafiə edilir. Xurafatı dinə çevirmək, inanc və sevgidən sui-istifadə edərək pul toplamaq nə dəyərdir, nə də dürüstlük!

Həyatda ikən Allah dostu, elm ümməni olan, vəfat etdikdən sonra unudulan, qəbri kütəvi surətdə ziyarət edilməyən o qədər şəxsiyyətlərimiz var ki! Onları nə üçün ziyarət etmirik, niyə təbliğ etmirik?! Bir çox suala cavab bu sualın cavabında mövcuddur...

Aliyə Mürsəlova,
f.f.d., All-nin müəllimi

Din insanla bərabər yaranan və onunla var olan, insanları mənəvi cəhətdən zənginləşdirən, daha yaxşı etməyə çalışan, onlara çətin anlarda güc verən, hər zaman şərlə mübarizə aparan, təbiəti dərk etməyə imkan verən tarazlaşdırıcı qüvvədir. Qədim zamanlardan bəri insan təbiətdən güc almağa cəhd edib. Əbəs yerə deyil ki, ilk inancalar animizm, totemizm, fetişizm inancları və s. məhz təbiətlə bağlı olub. İlk insanlar təbiət qüvvələrinə sitayış edib, onları hədiyyələrlə sakitləşdirməyə çalışaraq, təbiətə dəyər verib və qoruyublar. Yer kultu bir sıra inanclarda mərkəzi yer tutub. Məsələn, Olimp, Delfi və Afinada Geya tanrısına, Kiçik Asiyada Astra və ya Diana tanrısına, Misirdə Izida tanrısına sitayış olunurdu. Qədim türklərdə yerə ana tanrı kimi baxılırdı.

Həmin ibtidai inanclara əsaslanan Hindistan, Çin və Yaponiyanın Şərqi dinlərində təbiətə xüsusi yer verilir. Məsələn, Hinduizm, Buddizm, Sintoizm kimi dinlərdə təbiətin gücünə, onun qorunmağa ehtiyacı olduğuna inanılır, onda təsəlli və tarazlıq axtarılır. Həmin dinlərin bünövrəsini təşkil edən Ahimsa (zərər verməmək) qanunu elə bunun üzərində dayanır. Şərqi dinlərinin fəlsəfəsində insan təbiətdə dinclik, əmin-amanlıq tap-

DİN VƏ EKOLOGİYA

malı, onunla qaynayıb-qarışmalı, ətraf mühitə zərər vurmamalı, canlıları – heyvanları və bitkiləri qorunmalı, onlara hörmət etməlidir. Daoizmə görə insan təbiətlə ahəngdə yaşasa, ondan ölümsüzlük gücünü ala bilər.

İbrahimî dinlərdə isə Allah ilk olaraq səmanı, suyu, Yeri yaradıb və oralarda yaşayacaq canlıları yerləşdirib. Yalnız bundan sonra O, insanı var edib və ondan önce yaratdığı varlıqları onun qulluğuna verib. İnsan da öz növbəsində, ona verilən bu səlahiyyətdən acgöz istehlakçı kimi deyil, səmərəli istifadə etməli idi. Yəhudilik və Xristianlıqda su (Qırmızı dəniz, Nil çayı), dağ (Sina, Tur), ağaç (cənnət) və səma (Rəbbin taxtının yeri) kimi təbiət simvolları mövcuddur. Ona görə də təbiət Tanrıının məbədi hesab olunur. İnsan təbiət üzərində hakim elan edilməklə yanaşı (Yaradılış, 1:26), Edem bağlarının mühafizəkarı da elan edilib (Yaradılış, 2:15). Həzrət İsanın dağdakı çıxışına görə Tanrı tərəfin-

dən yaradılan bir balaca quş və ya bir çiçək belə Onun tərəfindən unudulmayıb (Matta, 6:26-28, 29). Hər bir varlıq Tanrı tərəfindən sevilir. Axı hər varlıqda Onun ruhundan bir parça vardır. Ona görə də yaradılanları Yaradandan ötrü sevməliyik.

Bütün dinlərdə fikir versəniz, görərsiniz ki, insan aləmi, fitrətini və Tanrıni dərk etmək istəyəndə mütləq şəkildə təbiətin qoynuna çəkilərdi, təbiətlə bir olmağa can atardı. Nümunə kimi Buddanı, Quru Nanakı, Mahavirani, Lao Tzını, Həzrət Musanı, Həzrət İsanı və nəhayət, Həzrət Məhəmmədi xatırlayın. Onların hamısı ilham və vəhylərini təbiət qoynunda, məşələrdə, çay qırağında, dağ və ya mağaralarda alıb. Məhz bu səbəbdən məbədlərin, monastırların, aşramaların və ilk kilsələrin inşası məhz dağlarda, məşələrdə və şəhərdən uzaq ərazilərdə nəzərdə tutulur.

İslam dinində təbiət dünyasının Allah tərəfindən yaradılmış və Onun mübarek ad və sifətlərində

əks olunan ontoloji varlığı mövcuddur. Təbiət tamamilə Allah tərəfindən yaradılmış və daimi olduğu üçün insanlara faydalı olub-olmamasından asılı olmayaraq, bütövlükdə daxili və fitri dəyərə sahibdir. Ekosistemlərin biomüxtəlifliyi və zənginliyi Allahın yaradıcı gücü və iradəsinin nəticəsidir ki, buna görə də ona hörmət edilməli, qorunmalı və dəyər verilməlidir. İnsan istehsal və istehlakının bütün nümunələri təbiətin ümumi nizamına və tarazlığına əsaslanmalıdır. İnsan hüquqları mütləq və qeyri-məhdud deyil, buna görə də təbiəti səhlənkarasına istədiyimiz kimi istifadə edib çirkəndirə bilmərik. Bizim əməllərimiz Allahın yaratdıqları ilə necə əlaqədə olduğunu anlamaq üçün əsas verir. Bizə verilən məsuliyyəti dərk etməliyik. Əgər biz təbiəti istismar etməyə davam etsək, Allah bizə verdiyi nemətlərin dəyərini azaldacaq. Qurani-Kərimdə deyilir ki, Allah israf edənləri sevməz (“Ənam”, 6/141; “Əraf”, 7/31), hətta “Həqiqətən, israfçılıq edənlər şeytanların qaradaşlarıdır” (“İsra”, 17/27) deyə qeyd olunur.

Bütün bunlara baxmayaraq, cəmiyyətin çoxu, xüsusən də onların ən imkanlıları təbii resursların xeyli hissəsini xərcləyir. Nəticədə belə çıxır ki, Bəşəriyyət inkişaf etdikcə, cəmiyyət daha çox itirməyə meyil edir. Bunların ikisi də bir-birinə qarşı düz mütənasib olur. Əs-lində, fərd olaraq təkmilləşdiyimizi düşündüyümüz vaxt israfçı olmağa doğru gedirik. Həqiqətdə isə istehlak sistemində ilişib-qalmışq.

Ekoloji sistemin problemləri məsələsinə verilən əhəmiyyət haqqında hədislər də mövcuddur. Məsələn, “Əgər dünyadan sonu gəlibse və sənin bir ağac tıngin varsa, onu ək”. Bu o deməkdir ki, Bəşəriyyətə olan bütün ümidiłr

yox olsa belə, təbiətin son anadək qayğısına qalmaq lazımdır. Qurani-Kərimin “Nisa” surəsinin 119-cu ayəsinin təfsirinə görə, Allahın yaratdıqlarını dəyişdirmək, yəni canlıların təbii formalarını və xüsusiyyətlərini dəyişdirmək qadağandır. Müəyyən zamanda müəyyən vəsítələrlə təbiəti korlayan hallar da buna daxil edilib.

İslam dinində su həmişə mərkəzi rol oynayır. Su sözü Qurani-Kərimdə 60 dəfədən çox işlədilib, habelə yağış, qar və buz mənalarında da istifadə edilib. Bununla yanaşı, Quran su israfını qəti şəkildə qadağan edib. Peyğəmbər sünənəsində də dəstəməz alarkən suyu israf etməmək təkidlə vurgulanır. Həmçinin Məhəmməd peyğəmbərin ağac əkinin ilə bağlı xüsusi rəyi var. Məsələn, bir hədisdə ağac əkməyin faydalardan və bu ağacın bağlılığı hər meyvəsindən onu əkənin savab almاسından bəhs edilir.

Nəticə etibarilə Peyğəmbərimizin faktiki olaraq ətraf mühitin mühafizəkarı olduğunu deyə bilərik. O, bir neçə dəfə bu mövzuda müsəlmanlara tövsiyələr də verib. Məhəmməd peyğəmbər dövrünün ətraf mühitinin mühafizəsini öz siyasətinə çevirmişdi. Bunun üçün o, ətraf mühitlə bağlı müxtəlif tədbirlərdə iştirak edib. Bu cür tədbirlərə nümunə olaraq, bəni-Harisə məxsus “Züreybut-təvil” adı ilə tanınan boş torpaqlarda meşənin salınmasını, şəxsən özü tərəfindən Mədinə şəhərinin yaxınlığının məşyərə çevrildiyini, Taif şəhəri və onun ətrafını qoruq ərazisi elan etməsi və milli parkların salındığını qeyd edə bilərik. Peyğəmbər burada ağacların kəsilməsini, quşların öldürülməsini və hər cür heyvan ovunu qadağan edib.

Allah-Taala Quranda buyurur: “Şübhəsiz ki, Biz hər şeyi müəyyən bir ölçüdə yaratdıq”

(“Qamər”, 54/49). Həmin ölçüyə nəzarət etmək, onu korlamamaq və azaltmamaq vəzifəsi hər bir insanın üzərinə düşür. Müasir dünyada qarşılaşdığımız iqlim dəyişikliyi Allahın təbiətdə yaratdığı tarazlığın pozulması və onun ehtiyatlarından həddindən artıq istifadə edilməsi nəticəsində baş verir. İqlimdə, atmosferdə, torpaqda və su hövzələrində baş verən çirkənmə, erroziya, biomüxtəlifliyin məhv edilməsi bizdən və gördüyüümüz əməllərdən qaynaqlanır. Bəşəriyyətin əsas vəzifəsi bütün bu nəmətləri mühafizə etmək, əsas məqsədi isə Rəbbin yaratdıqlarını qorumaq idi. Bəşəriyyət ətraf mühitdən cavabdehlik daşıyır və biz ondan necə istifadə etdiyimiz haqqında sonda sorğu-suala tutulacaq. Təbiətin var olması bizi həm də Allaha və Onun elminə şükür etməyə sövq edir.

Təəssüflər olsun ki, təbiətin ekoloji sistemi hal-hazırda mənfi cəhətdən dəyişikliyə məruz qalaraq məhvə doğru gedir. Ekoloji sistemin çirkənməsi problemi isə ümumdünya və ümumdini problemə çevrildi. Bütün dirlərdə təbiətə ehtiram göstərildiyi üçün hamımızın onu qoruyub saxlamığımız təbiidir. Bütün dünya əhalisi ətraf mühitə görə cavabdehlik daşıyır, bu bizim ümumi məsuliyyətimizdir. Ətraf mühitin çirkənməsinin mühafizəsini yaxşılaşdırmaq və minimuma endirmək, indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək üçün təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək, həmçinin alternativ enerji mənbələrindən istifadəni artırmaqla başlamaq olar.

Bizim ölkədə də bu məsələ ilə bağlı bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Məktəb dərsliklərində təbiəti qorumaq və alternativ enerji mənbələrini yaratmaqla bağlı dərslər keçirilir və gələcək nəslə təbiətə qayğı ilə yanaşmaq, ondan səmə-

rəli istifadə etmək öyrədilir. 2003-cü ildə isə Azərbaycanda Ekoloji Dayanıqlı Sosial-İqtisadi İnkişaf üzrə Milli Program qəbul edilib. Ölkədə su ehtiyatlarının çırklənməsinə, torpaqların deqradasiyasına, bərk məişət və sənaye, eləcə də təhlükəli utilizasiyasına xüsusi diqqət ayrıılır.

Son iki ildə Azərbaycanda əsas ekoloji problem II Qarabağ mühəribəsində məğlubiyyətlə üzləşən işgalçıların zəbt edib yaşadıqları ərazilərdən çıxdığı zaman ətraf mühitə vurduğu ziyanın aradan qaldırılması oldu. Hərbi münaqışələr nəticəsində işgal olunmuş ərazilərin torpaqları zərər çəkdi. Qarabağ təbiətinin ətraf mühitinə, flora və faunasına kəskin antropogen təsir göstərildi. Arılar və ağaclar yandırıldı, meşələr qırıldı, sular çırkləndirildi, torpaqlar yararsız hala gətirildi, təbii sərvətlər talan edildi. Zəngilan rayonunda 107 ha sahədə yerləşən və 79 %-i meşədən ibarət olan Bəsətçay dövlət qoruğu 1993-cü ildən etibarən məhv edildi. Laçın rayonunda yerləşən 240 ha sahəsi olan Qaragöl (Sevinc) Dövlət Qoruğunda isə

102 bitki növü bitdiyi halda, həzirdə işgalçıların acgözlüklə Qaragölün suyundan istifadəsi nəticəsində onun səviyyəsi aşağı düşüb və neqativ təsirlərə məruz qalıb. 35 %-i meşədən və 20 %-i otlaqlardan ibarət olan Laçın Dövlət Qoruğunda yaşayan nadir heyvanlar düşmənin mənfi təsirinə məruz qalıb. Şuşa və Xocalı ərazisində nadir təbiət kompleksi sayılan Daşaltı yasaqlığı 1992-ci ildən məhv edildi. Eləcə də Arazboyu dövlət təbiət yasaqlığı işgalçı qonşularımızın əməlləri nəticəsində fəaliyyətini dayandırdı.

44 günlük Vətən müharibəsinin ədalətli nəticəsi olaraq, torpaqların əsl sahibinə qaytarılmasından sonra müzəffər ölkənin Prezidenti cənab İlham Əliyev yaxın illərdə bütün Qarabağın yaşlılıq zonası ilə əhatə olunacağı vurğuladı. Onun qərarı ilə Ağdamda meşə parkı (125 hektar) salınacaq, şəhərin ərazisindən su kanalı (2 km) çəkiləcək, qlobal standartlara görə, şəhər ərazilərinin 15%-i yaşıl olduğu təqdirdə, Ağdamda bu göstərici ərazinin 23%-ni təşkil edəcəkdir. “Ağillı şəhər”də elektrik

tramvaylarının fəaliyyət göstərəcəyi və velosiped yollarının uzunluğunun 79 km olacağı nəzərdə tutulur. Göründüyü kimi, yaşlılıq zonası həm də yeni Ağdam şəhərinin Baş Planının əsas hissəsini təşkil etdi.

Bütün bu layihələr təkcə Ağdamda olmayacağı. Prezident İlham Əliyev işgaldən sonra azad edilmiş ərazilərin hamisində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı mühüm vəzifələr ortaya qoyub. Bu məsələ “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetləri” sənədində öz əksini tapdı. Qarabağın bərpaolunan enerji istehsalı üçün böyük potensialı vardır. Məsələn, Qarabağda külək enerjisi istehsal etmək mümkün olacaq. Bundan əlavə, Kəlbəcər və Şuşada termal su mənbələri də mövcuddur. Qarşıda duran vəzifələrdən biri də istilik mənbələrindən enerji məqsədləri üçün istifadə imkanlarının araşdırılmasıdır.

Prezident İlham Əliyev deyib: “Qarabağ regionu “yaşıl enerji” zonası kimi bütün dünya üçün nümunə olacaq”.

Eləddin Məlikov,
f.f.d., dos.,
Ali-nin müəllimi

Dini plüralizm – “plüralizm” anlayışının əsas hissəsidir, fərqli dini fikirlər, düşüncələr və hətta müxtəlif məzhəb və dirləri təsdiq-ləməkdən əlavə, onların hamisinin həqiqətə varacağına hökm etmək mənasındadır. Bəzən tolerantlıqla dini plüralizmi eyniləşdirirlər. Bu isə doğru deyildir. Tolerantlıq – plüralizmin bir növüdür. Daha dəqiq desək, bir şərtidir, yəni tolerant olmayan plüralizmdüşüncəli şəxs yalançı və saxta plüralistdir. Bunların arasında bir neçə fərq var. İlk növbədə, plüralizm mövzunun nəzəri, tolerantlıq isə praktiki tə-rəfidir. Digər fərq ondan ibarətdir ki, tolerantlıq dəyərlərə hörmət edir, plüralizm isə fərqli dəyərlərin mövcudluğunu təsdiq edir. Plüralizm fərqlərin və müxtəlif mövqelərin şəxsləri, dirləri və cəmiyyətləri zənginləşdirən dəyərlər kimi qiymətləndirilir. Üçüncü fərq isə budur ki, plüralizm nəzəriyyə olaraq fərqliliyin həqiqiliyinə varır və ona hökm edir, tolerantlıq isə buna etinə etmədən, məhz davranış və etiket olaraq qaydalara riayət etmənin məhsuludur. Əlbəttə, tolerantlığın teorik tərəfində plüralizm nəzəriyyəsi dayanarsa, o, daha dərin köklərə əsaslanmış olar. Bəli, praktiki olaraq, digər insanlarla tolerantlıq şəraitində ya-

Dini plüralizmin əsasları

şanmalıdır. Dini plüralizm nəzəriyyəsi praktiki olaraq nəticədə tolerant həyata uyğun baxışdır. Bu nəzəriyyə isə burada fəlsəfi baxımdan araşdırılır.

“Dini plüralizm” anlayışı ilə kəsişən başqa bir anlayış – “xaos” fikridir. Dini plüralizm, ümumiyyətdə fərqli cərəyanlar, məzhəblərin və dirlərin səslenməsi, onların boğulmaması, hər kəsin iradını, təklifini sərbəst şəkildə bildirməsi mənasındadır, bir sözlə, müxtəlifliyin təsdiqlənməsidir. Bu həm gözəl, həm lazımlı və hətta cəmiyyət üçün zəruridir. İnsanlar azad fikir bildirdikdə psixoloji olaraq rahatlanır, həm də özlərini şəxsiyyət kimi formalasdırırlar. Bu isə cəmiyyətdə əlavə müsbət psixoloji ovqat yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, düzgün anlamama səbəbindən plüralizmdən doğa bilən xaos cəmiyyəti əks tərəfə və gərginliyə sürükleyə bilər. Xaos plüralizmin yaradığı azad tribunadan istifadə edərək, yersiz, mənasız, məzmunuz və çaxnaşma salacaq fikirlərin səsləndirilməsi deməkdir. Bu zaman xaos cəmiyyəti psixoloji olaraq bədəbin ovqata kökləyir. Bu səbəbdən, bu iki anlayış arasında fərq qoymaq və bu müxtəlifliyi incəliklə ayırd etmək zərurəti yaranır. Hər bir müəllif yazdıqlarının və dediklərinin fərqiñə varmalı, anlamalıdır ki, yazdıqdan və danışdıqdan sonra, artıq mövzu sozial sferada öz əksini tapır. Bir yanlış fikir toplumun həyatına zəhər qata bilər. Ümumilikdə, xaos depressiya, plüralizm isə rəhatlıq və nizam-intizam yaradır. Plüralizm xaos demək deyil, onun özündə daxili harmoniya mövcudur.

“Plüralizm” anlayışına daha bir tənqid isə bəzi müəlliflər tərəfindən bildirilmişdir. Onlar plüralizmin “həmrəylik” məfhumu ilə təzad təşkil etdiyini bildirərək, təluma həmrəyliyin lazım olduğunu vurğulamış və plüralizmi birmənalı olaraq inkar etmişlər. Onlar plüralizmi “boşboğazlıq” və birləyi pozan bir amil kimi qələmə vermişlər. Bu yanaşma da öz-özlüyündə doğru deyildir. Zira, plüralizm müxtəlifliyin təsdiqi olaraq, əs-lində, cəmiyyətə lazımdır və inkişaf üçün əsas şərtidir. Digər tərəfdən, “həmrəylik” anlayışı ilə təzad təşkil etmir. Biz hazırda fərqli mədəniyyətlər və sivilizasiyaların zühur etdiyi əsrdə yaşayıriq. Yeni əsrin ən qabarlıq xüsusiyyətlərindən biri də məhz budur. Bu gün insanlar planetin ən ucqar nöqtələrinə səyahətə çıxır, fərqli adət-ənənələr və mədəniyyətlərlə tanış olurlar. Müasir həyatın bütün sahələri kimi, dini inanc sahəsi də rəngarəngliyi ilə insan üçün adiləşmişdir. Hazırda insan təfəkkürünü nisbiliyin zirvəsi bilsək, yanılmarıq. Müasir postmodernist filosoflardan olan Jak Derrida (1930-2004) postmodernizm dövrünün əsas xüsusiyyətini onun tam şəkildə nisbiliyi təbliğ etməsində görür. J.Derridanın fikrincə, müasir təfəkkürə əsasən, hazırkı dövrədək yaxşı və pis adlandırdığımız anlayışları daha bu adla hissələrə bölə bilmərik. Postmodern sistem hər hansı predmetə birmənalı münasibət bildirməyi mənasız hesab edir. Öncədən pis adlandırlılan insanlar və onların çirkin əmələləri indi normal təqdim olunur və hətta qürurlanmaq hüququ qazanır. İnsanların aksiom kimi təsdiq etdikləri qayda və qanunlar bu qədər

nisbiliyə məruz qalırsa, dini inanc və ayinlərin vəziyyəti tam aydınlaşdır.

Dini plüralizm

Eksklüzivizm nəzəriyyəsinə əks olaraq, bütün dinlərin həqiqətə uyğunluğuna inanmaq dini plüralizm anlayışının özüldür. Con Hik dini plüralizm nəzəriyyəsinin bənisi və təmsilçisi olaraq bir neçə məsələni aydınlaşdırmağa çalışır. Burada C.Hik həm plüralizmin arqumentlərini, həm də daha yaxşı başa düşülməsi üçün nümunə və bənzətmələrini misal götərir. Burada öncə nümunə və bənzətməni göstərib, sonra götərilən arqumentləri göstərəcəyik, ardından isə nəzəriyyənin dəyərləndirilməsinə keçəcəyik.

Dini plüralizmin nümunəsi

C.Hik öz nəzəriyyəsini tam aydınlaşdırmaq üçün fil və kor kişilər nümunəsindən istifadə edir: Həyatı boyu ev heyvanı görməmiş bir neçə kor kişinin yanına fil götərlər. Onlardan biri əlini filin ayağına çəkib deyir: "Bu, canlı bir sütundur". Başqası əlini onun xortumuna sürtüb, filin böyük bir ilan olduğunu bildirir... (John Hick, "God and the Universe of Faiths". p.140) Doğrudur, bu insanlar öz fikirlərində yanılmamışdır. Sadəcə, onların hər biri vahid həqiqətin bir tərəfini nəzərə alır və fikir bildirirdi. C.Hik hesab edir ki, onların arasında fili olduğu kimi görən bir şəxs yoxdur. Bu nümunədən istifadə edərək, o bildirir ki, biz insanlar hamımız həmin kor kişilər timsalındayıq. Həqiqəti görmədən onun haqqında fikirlər səsləndirməyə başlanılmışdır. Bəzi filosoflar hesab edirlər ki, insanlar öz xüsusiyətlərini bir araya götərək, onları ülviləşdirmiş və dini an-

layışları icad etmişlər. C.Hik bu fikirlə razılaşsa da, dinin mənasız bir həqiqət kimi qələmə verilməsini qəbul etmir. İnsanların dinlə bağlı bu səyini onların ilahi varlığı dərk etmək istiqamətində düzgün çalışmalarında görür.

Dini plüralizmin ilk arqamenti

Fərqli dinlərin Allah barədə ziddiyətli təsəvvürlərini eyni vaxtda həqiqətəyən hesab etmək olarmı? C.Hik bu sualın cavabında deyir: "Doğrudur, bəzi dinlərdə ilahi varlıq qeyri-müəyyən, tərifi verilməyən və insan həyatından xəbərsiz bir həqiqət kimi təqdim olunmuşdur. Halbuki başqa dinlərdə Tanrı həqiqəti müəyyən bir

varlıqdır. Yaradıcı insan həyatında yüksək idarəedici rola malikdir. Allahın varlığının bu iki təqdimatı bir araya sığdır. Biz mahiyyətin noumen (insanın duyğu və hiss orqanları tərəfindən qavranılmayan tərəf) və fenomen (həqiqətin bizə görünən və insanlar tərəfindən dərk edilə bilən tərəfi) formalarını fərqləndirməliyik. İ.Kant bildirirdi ki, insanlar həmişə fenomenlərlə qarşılıqlı əlaqə yarada bilirlər. C.Hik plüralizmdə yaranan ilk suala İ.Kantın tezisi ilə cavab vermək istəyir. C.Hik bildirir ki, din öz-özlüyündə bir varlıq və noumenidir. Din noumeninə müxtəlif insanlar tərəfindən pərəstiş olunub. Bu vaxt hər bir şəxs öz baxışları və dünyagörüşü ilə dini araşdırmağa

başlayır və nəticədə, hər bir şəxs dindən özünəməxsus fenomen əldə edir. İnsanların dinlə bağlı düşüncələri həqiqətə tam uyğun olmasa da, biz onları qinaya bilmərik. Hər bir insanın öz dünyası var və o, yalnız öz mövqeyindən noumenləri təfsir etmək qabiliyyətin-dədir. Nəticə budur ki, din vahid bir həqiqət olsa da, dindarların müxtəlif baxışları onun rəngarəng fenomenlərə bölünməsinə səbəb olur. Bu da öz növbəsində qəçil-mazdır.

Dini plüralizmin ikinci arqumenti

C.Hik plüralizm nəzəriyyəsini təqdim edərkən Karl Bart kimi inhisarçılık filosoflara da cavab verir. C.Hik inhisarçıların nəzəriyyələrinin əksinə olaraq, xoşbəxtlik və səadətin təkcə vahid bir din mənsublarına aid olmadığını vurgulayır və bildirir ki, Xristianlığın bu barədə rəsmi mövqeyini qəbul etmir. Alim qeyd edir ki, ilahi ruh bütün insanlara təsir başışlayıb, onları ilahiləşdirə bilər. İsa da digər peyğəmbərlər kimi, insanın ilahi ruhla yaşamaq qabiliyyətini dirçəltməkdə ona köməkçi olur. O, əslində, burada əsas bir arqumenti önə çəkir. Həmin arqument hazırda din fəlsəfəsində müzakirə olunan əsas mövzulardan biridir. O da "Dinin cövhəri nədir?" məsələsidir. C.Hik bu məsələni arqument kimi göstərərək, buna öz münasibətini bildirir. Alimin fikrincə, dinin cövhəri insanların daxili aləmlərini və mənəviyyatlarını, bir sözlə, şəxsiyyətlərini düzgün şəkildə formalasdırmaqdan ibarətdir. Bu səbəbdən də o, müxtəlif dinlərdə icra olunan dini ayinləri dinin əsl həqiqəti və cövhəri hesab etmir. Müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanlar üzləşdikləri həqiqətlər qarşısında

fərqli mövqə sərgiləyirlər. Din də belədir. Məhz buna görədir ki, onların həqiqət barədə təsəvvürlərdən müxtəlif dini təlimlər yaranır.

Dini plüralizmin üçüncü arqumenti

C.Hik plüralizm nəzəriyyəsini başqa bir arqumentlə sübuta yetirmək istəyir. Burada Allahın insanlara qarşı mərhəmətli olmasına önəm verilir. C.Hik qeyd edir: "Allahın öz bəndələrini (insanları) sevməsi inkarolunmaz bir həqiqətdir. Əgər Allah bizə qarşı çox mehribandırsa və bizi sevirsə, mütləq doğru yola hidayət etməlidir. Allah elə xüsusiyyətlər tələb edir ki, bütün dinlərə sitayış edənlər səadət və xoşbəxtlik əhli olsun-

lar. Təkcə bir dinə pərəstiş edən insanların xoşbəxt sayılması Allahın insanlara qarşı hədsiz sevgisi ilə bir araya sığdır. Başqa sözlə, dini çoxluq nəzəriyyəsində ənənəvi dini nəzəriyyəni (inhisarılılığı) qəbul etsək, dindaxili paradoksla üzləşəcəyik. Xristianlıq təlimlərində Allah yaradan, bütün varlığın maliki, insanların səadətini istəyən və hədsiz xeyirxah varlıq kimi göstərilir. Digər tərəfdən, insanın yalnız İsa Məsih vətəsilə Allaha mömincəsinə cavab verməsi onun üçün xoşbəxtlik sayılır. Bu o deməkdir ki, Allahın insanlara qarşı hədsiz istəyinə baxmayaraq, insanların çoxu səadət payından məhrum olmuşdur. Dün-yaya göz açan insanların çox hissəsi ya Məsihdən qabaq yaşamış,

ya da Xristianlığın hüdudlarından kənarda qalmışdır.

Dini plüralizmin dördüncü argumenti

Dini plüralizm nəzəriyyəsinin təmsilçiləri öz müddəalarını isbat etmək üçün digər bir argumenti də önə çəkmişlər. Bu, hermenevtika sahəsində qəbul olunan bir nəzəriyyə ilə bağlıdır. Qeyd etməliyik ki, hər hansı bir mətnin obyektiv (grammatik mənənəni aydınlaşdırmaq) və subyektiv (müəllifin niyyəti) əsaslarla şərhini təqdim edən elm “hermenevtika” adlanır. Mətnin şərhi ənənəsi qədim yunan fəlsəfəsindən başlasa da, yeni hermenevtika elmi XIX əsrədə alman filosofu Şileyer Maxer (1768-1834) tərəfindən yaradılmışdır. Hermenevtika elmindəki bir nəzəriyyədə bildirilir ki, izah edəcəyimiz hər bir mətn, xüsusilə müqəddəs mətnlər abstrakt, yəni mücərrəddir. İnsanlar bu mətnlərlə üzləşərkən onları öz təsəvvürləri ilə şərh edə bilərlər. Bu nəzəriyyəni öyrənənlərin fikrincə, mətn təbiətə bənzəyir. Təbiət öz-özlüyündə qaranlıq bir həqiqətdir. Mətn də bu xüsusiyətə malikdir. Müasir yazıçılarından biri bu barədə fikirlərini belə izah edir: "Biz mətn dünyasında belə bir qeyri-müəyyənliliklə üzləşirik ki, mətnin şərhi dəqiqətli olsaq da, məna dünyası plüral dünyadır. Müəyyən bir mətnində istisna olaraq vahid məna əldə edə bilərik. Bu isə qayda deyil, istisnadır. Qayda budur: vahid və həqiqi məna mövcud deyil, araşdırma müxtəlif düzgün mənalar alına bilər. Mətn dünyasında müəllifin niyyətinə uyğun mənənəni həqiqi məna hesab edə bilmərik. Hər hansı bir mənənəni ifadə etmək istəyən müəllif yalnız mətnin bir mənasını anlaya bilmişdir. Başqa mənalar isə

onun düşüncəsindən kənarda, mətnin şərhində verilə bilər". Beləliklə, dini plüralizm nəzəriyyəsi hermenevtika elmindəki bir nəzəriyyə ilə başqa bir formada sübuta yetir. Belə ki, hər bir dində müqəddəs mətnin izahı müxtəlif aspektlərdən həyata keçə bilər. Nəticədə, müxtəlif dinlər yarana bilər. Bu isə tam məntiqəuyğundur.

Dini plüralizmin dəyərləndirilməsi

1. "Fil və kor kişilər" təmsilində kor kişilər necə yəqinləşdirə bilərlər ki, onların hamısı vahid varlıq barədə şərh verirlər? Hərçənd bu şərh müxtəlif aspektlərdən verilir. Kor kişilərin təkcə bir yolu var. O da bundan ibarətdir ki, onların inandıqları bir şəxs gözü ilə fili görür və onlara bu məsələni açıqlayır. Yəni onlara deyir ki, siz hamınız bir heyvan barədə danışırınız. Bu zaman onlar öz ixtilaflarını həll etməyə başlayır, yaxud buna cəhd edirlər. C.Hikin "Fil və kor kişilər" nümunəsindən isə belə nəticə çıxarıraq ki, biz həqiqətən də fil haqqında heç nə idrak edə bilmərik. Xarici aləmdə, hətta fil adlı bir varlığın olmasını da yəqinləşdirmək imkanında deyilik. İlahi varlığın idrak prosesində də məsələ oxşardır. Bu nümunəni diqqətlə araşdırısaq, görərik ki, C.Hikin bu təmsili bizə kor kişilərin həqiqəti düzgün dərk etmələrini deyil, onların tam yanlış vəziyyətdə olduğunu söyləyir.

C.Hik bu irada cavab verə bilər ki, o, bu təmsildə filin varlığını öncədən təsdiq etmişdir. Həmçinin ilahi varlığın gerçəkliliyini əvvəlcədən qəbul etmişdir. Bu müddəə da iradsız deyildir. C.Hikin düşüncəsinə görə, insan zəkası ilahi varlıq barədə həqiqi idrakı bilmir. Bəs bu, necə sübut edilir? Başqa

sözlə desək, plüralistlər iki yol ayıracınladırlar: bir tərəfdən, biz Allah həqiqətindən aydın idraka çata bilmirik, dini inancımız əqidəsizliyə olduqca yaxınlaşır. Digər tərəfdən, əgər biz Allahdan tam idrakla danışa bilirik, bu vaxt Ona tərif vermək üçün bir sıra müəyyən və konkret cümlələrdən istifadə etməliyik. Nəticədə, elə onun barəsində danışa bilmədiyimiz bir mövzu ilə üz-üzəyik. Deməli, kor insanlar timsalında deyilik və kor kişilərin hansı iddiasının doğru olduğunu tamamilə başa düşürük.

2. İlk argumentdə mahiyyətin noumen və fenomenə bölünməsi qeyd edildi. C.Hikin bu bölgünü asas götürərək, dinin əsas mahiyyətini noumen hesab etməsi və onu insanların dindən əldə etdikləri təsvirdən, yəni fenomendən fərqləndirməsi vurğulandı. Onlara görə, bütün insanlar bir həqiqətlə üzləşirlər. Dini rəngarənglik isə insanların idrakındakı təbii çalardır. Burada plüralistlərin qarşısında mühüm bir sual qoyulur: bu nəzəriyyəyə əsasən hansı meyar və vəsiti ilə müəyyən etmək olar ki, bütün dinlər yalnız bir varlıq barədə danışırlar? Bu sualın cavabı qaranlıqdır. Müxtəlif dinlərə sitaşış edən insanların hansı yolla yalnız bir məbuda sitaşış etmələrini kəşf edirlər? Yalnız bir yol var. Bu yol vahid həqiqəti olduğu kimi müşahidə edən şəxsin insanlara bunu xəbər verməsidir. Bu ehtimal plüralistlər tərəfindən rədd olunur. Onlar bütün insanları istisnasız olaraq kor kişilər timsalında görürələr. Belə nəticəyə gəlirik ki, həqiqəti müşahidə edən şəxs mövcud deyildir. Digər tərəfdən, plüralistlərin noumen və fenomen formulu asasında dini plüralizmi izah etmələri skeptisizmə nəticələnir. Skeptisizm eramızdan əvvəl IV əsrədə yaranmış, obyektiv gerçəkliliyin dərkini imkanını inkar edən fəlsəfi kon-

sepsiyadır. Bu ideyaya görə, insanlar xarici dünyadakı varlıq barədə həqiqi təsəvvür və biliyə malik ola bilməzlər. C.Hikin plüralist görüşlərində eynilə skeptisizmdə olduğu kimi, insan zəkasının ilahi varlığı dərk edə bilməsi rədd edilir. Plüralistlər düşünürlər ki, insan obyektiv varlığı dərk edərkən yalnız fenomenləri (varlığı olduğu kimi yox, təkcə onun təzahürünü) zehnində canlandırma bilir.

3. Plüralistlərin fikirlərini sübut edən arqumentlərdən biri də ilahi mərhəmət və insanın hidayəti mövzusu idi. Yəni Allahın insanlara qarşı həqiqi sevgisi və onlara doğru yol göstərmək zərurətini nəzərə alsaq, tək bir dinə sitayış edən bəzi insanların xoşbəxt, qalanlarının isə bədbəxt olacaqlarına inana bilərik. Bu prinsipi əsas götürənlərdən soruşuruq: Allahın mərhəmət sıfəti nəyi bildirir? Allah insanları doğru yolla getməyə məcbur edir, yoxsa onlar öz iradə və ixtiyarı ilə hidayət olunurlar? İnsanın həyat yolu seçimində azad olması onu bildirmirmi ki, bütün insanlar kafir olmaq istəsələr də, bunun qarşısını alacaq maneə yoxdur? Nəticə etibarilə, Tanrıının insanlara qarşı mehribanlığı və onları düzgün yola dəvət etməsi bütün insanların düz yolda olmasına zəmanət vermir. Ümumiyyətlə, Tanrı insanları öz istədiyi kimi yaşamağa məcbur etməyəcəkdir.

4. Öncə qeyd edildiyi kimi, plüralistlərin əsas arqumentlərin dən biri də hermenevtika sahəsinə, yəni müqəddəs mətn və onun necə izah edilməsi probleminə aiddir. Bu sahədə bir neçə həqiqəti nəzərə almalıyıq. Hermenevtikada qəbul olunan nəzəriyyənin dini plüralizmə tətbiqi dini çoxluğa deyil, təkcə dindəki məzhəb çoxluğuna əsas ola bilər. Dini plüralizmdə mətnin müxtəlif aspektlərdən şəhəri və bunun təsdiqi dini

plüralizmdə həllədici rol oynamır. Biz burada heç bir müqəddəs mətnlə üzləşmirik. Ümumiyyətlə, müqəddəs mətn və onun şəhəri məsələsi müəyyən bir dini qəbul etdikdən sonra gündəmə gəlir. Halbuki dini plüralizmdə müəyyən bir din rəsmiləşdirilmir. Burada müxtəlif dinlərdən və müqəddəs kitablardan söhbət gedir. Bundan əlavə, hermenevtikadan götürülmüş nəzəriyyə təkcə inanc çoxluğunun yaranma səbəbini açıqlayır. Bütün dini baxışların həqiqətə uyğun olduğunu əsaslandırma bilər. Üçüncü məsələ isə budur ki, mətnəxili "həqiqi məna"dan söhbət açağın məna zehin dünyasında yerləşən təbii varlıq kimi nəzərdə tutulmur. "Həqiqi məna" dedikdə müəyyən bir mətnin şəhərində mötəbər sayılan bir neçə mənədanın birinin müəllifin niyyətinə daha yaxın olması diqqət mərkəzində olur. Məna dünyasında biz yalnız müəllifin niyyətini izləyirik. Aydındır ki, hər bir söz müəllifi danışarkən və ya yazarkən işlədilən sözlərlə müəyyən bir mənəni və məzmunu çatdırmaq istəyir. Mətni şəhər etmək məharəti ondadır ki, müəllifin nəzərdə tutduğu məna müəyyənləşdirilsin. Belə olmasa, hər bir şəxs öz baxışları ilə mətni şəhər etməyə çalışır. Bu isə tam məntiqsiz açıqlama olar. Digər məsələ isə bəzi mətn-

lərin tam aydın və aşkar şəkildə müəyyən mənəni ifadə etməsidir. Bəzi mətnlərin şəhərində müəyyən məharətlərə yiyələnmək zərurəti görünür. Bu məharətin zərurəti qaranlıq mətnin şəhərində daha çox özünü göstərir. Belə olarsa, plüralistlərin hermenevtikaya söykənən əsasları belə aşkar mətnlərə tətbiq oluna bilməz.

Növbəti tənqid isə plüralistlərin ilahi kitablar barədə yanlış təsəvvürlərinədir. Plüralistlər müqəddəs mətnləri və bütövlükdə şəriəti mücərrəd və abstrakt hesab edirlər. Bu səbəbdən, onlar bu mətnlərə müxtəlif mənaların tətbiqini təbii sayır və bu hüquq insanlar üçün qorumağa çalışırlar. Burada danılmaz bir həqiqət unudulur. Din insanları doğru yola dəvət etmək üçün göndərilmişdir. İnsanlar dini qanunların köməyi ilə təlim və tərbiyə almalıdır. Dinin tərbiyəvi cəhəti yalnız öz qanunlarını insanlara çatdırmaq imkanına malik olduğu zaman özünü tam göstərə bilər. Şəriəti abstrakt hesab edənlər bu yolu bağlayırlar. Səssiz şəriət hidayətəcisi qüvvə ola bilməz. Plüralistlərə görə, hidayət vəzifəsi insana ötürülür. Yəni insan öz baxışları və dünyagörüşləri ilə mətnlərdəki mənəni dəyişdirə bilər. Deməli, bütövlükdə müqəddəs mətn insanı deyil, insan nüqəddəs mətni istiqamətləndirir.

**Azanə Əhmədova,
Aİİ-nin IV kurs tələbəsi**

Mürciə İslam dininin erkən çağlarında ortaya çıxan və tərəfsiz mövqeyi ilə tanınan siyasi bir məzhəbdir. Bu məzhəbin əsas xüsusiyyəti Həzrət Osman və Həzrət Əlinin, həmçinin böyük günah edənlərin aqibəti haqqında mötədil fikirləri özündə cəm etməsidir. Yəni onların hökmünü axırət günü Allaha həvalə etmək mürciəni ifadə edən ana fikirdir. Mürciə digər məzhəblərdən çox fərqlənir. Digər məzhəblərin qurucuları, liderləri, doktrinaları və s. bəlli olsa da, biz mürciə haqqında bunları tam dəqiqliklə deyə bilmirik. Bu məzhəbin adı ilə bağlı çox sayda fikir də mövcuddur. Bunun səbəbi isə İslam məzhəblərinə, onların fikirlərinə dair məlumatların daha çox hicri III əsrən etibarən qələmə alınmasıdır. Mürciə məzhəbi haqqında bəzən yaxşı, bəzən də müxtəlif səbəblərə əsasən, "əməlin imandan sonra gəlməsi, onların imandan sayılmaması" fikrinə görə tənqidi yanaşmalar qeyd olunmalıdır.

Məzhəbin tam olaraq nə zaman və kim tərəfindən yarandığı aydın olmadığına görə, əsasən, ilk dəfə kimin əsərində mürciəyə bağlı görüşlərə yer verilməsi araşdırılan mövzularandır. Mürciə ilə bağlı fikirləri özündə cəm edən ilk əsər Məhəmməd ibn Hənəfiyyənin

Mürciənin təşəkkül dövrü və inkişafı

"Kitəbul-ircəə" adlı risaləsidir. Bu məzhəblə bağlı ilkin əsərin bir əhli-beyt üzvü tərəfindən yazılıması isə mübahisə doğuran məsələlərdəndir. Mövzu ilə bağlı çoxsaylı fərqli fikirlər mövcuddur. Araşdırduğumuz mövzunun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, mürciədə var olan görüşlər müsəlmanları birləşdirən və vəhdətə, haqqında tam olaraq məlumatın olmadığı mövzularda qəti qərar verməməyə, Peyğəmbər (s) zamanında olan xoşməramlı zəhniyyətə səsləyir və müsəlmanların bir-birlərinin qanını axıtmasını doğru görmür.

Qeyd olunan zəhniyyətə gənənümüzdə həddən ziyanət ehtiyac var. Məzhəb münaqışləri zəminində minlərlə müsəlmanın bir-birini öldürməsi hamiya məlumdur. Bu baxımdan araşdırduğumuz mövzunun məqsədi "mürciə" adlandırılın məzhəbin tarix səhnəsinə necə çıxdığı, hansı səbəblərdən qeyd edəcəyimiz fikirləri özündə cəm etməsi, etiqad olaraq insanlara nəyi aşılaması ilə bağlı məsələlərdir. Məzhəblə bağlı ilkin qənaətlərimiz bunlardan ibarətdir: mürciə Həzrət Osman və Həzrət Əli dövründə ortaya çıxan, fitnə hadisələri nəticəsində meydana gələn siyasi-etiqadi bir anlayışdır. Məlum bir qurucusu yoxdur və nə zaman ortaya çıxması da qəti olaraq bilinmir. Həzrət Əli və Həzrət Osman barəsində olan mənəvi hökmü Allaha həvalə edirlər. Adı keçən şəxsləri dost və ya düşmən olaraq görmürlər. Mürciəyə görə, bütün müsəlmanlar imanda bərabərdir. Qiblə əhlindən heç kimi təkfir etmək doğru deyildir. Bu araşdırında müxtəlif mənbələr-

dən, o cümlədən, Sönmez Kutlu, Çağfer Karadaş, İbrahim Hakkı İnal və Hasan Onat kimi müəlliflərin qələmə aldıqları əsərlərdən istifadə etdik. İndi isə mürciə ilə bağlı ortaya atılan fikirləri, məzhəbin necə meydana gəldiyini və inkişaf dövrünü nəzərdən keçirək.

"Mürciə" adının ortaya çıxması və onun mənası haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürürlər. Ümumiyyətlə, ilk dövr İslam mənbələrində məzhəblərin meydana gəlməsi, onun tərəfdarları, yaxud rəqibləri tərəfindən necə adlandırılması haqqında məlumatlar azlıq təşkil edir. Bunun səbəbi isə İslam düşüncəsinin təşəkkül dövrünə aid məlumatların, müxtəlif sosial-siyasi səbəblərdən, daha çox hicri III əsrə qeydə alınmasıdır. Bu, eynilə mürciə məzhəbinə də aiddir. İslam məzhəbləri arasında ortaya çıxması fikirləri baxımından ən problemlı məzhəblərdən biridir. "Mürciə" adı ilə bağlı iki görüş vardır. Birinci görüşə əsasən, "mürciə" adı "ircəə" kökündən gələn və böyük günah işləyənlərin mənəvi vəziyyətini Allaha həvalə etmək və ertələmək mənasına gelir. Digər görüşə görə isə "racəə" kökündən meydana gəlib, böyük günah işləyənlər ümidi vermək mənasını ifadə edirlər. Mürciə isə qeyd olunan feillərdən əmələ gələn isimdir. "Ertələyən, gecikdirən" mənalarını verən siyasi bir məzhəbin adıdır. Göründüyü kimi, yaxın mənalar ifadə edən bu sözlər daha çox fitnə hadisələri, böyük günah edən, haqqında qızığın mübahisələrin getdiyi bir dövrdə ortaya çıxan və daha çox mötədillik prinsipini özündə cəm edən məfhumlardır.

“Rəcəə və ircəə” ifadələri fərqli mənalarda Quranda da istifadə edilir. Bu feillərdən müxtəlif şəkildə, *ertələmək* mənasında (“Tövbə” surəsi 106) *mürcəvnə*, (“Şüəra” surəsi, 36) *ərcih*, (“Əhzab” surəsi, 51) *turci*, (“Bəqərə” surəsi, 218) *yərcunə* şəklində istifadə edilib. Bunlardan söz və məna etibarilə mövzuya daha yaxın olan ayə isə “Tövbə” surəsinin 106-cı ayəsidir. Ayə belədir: “*Başqa bir qisim də vardır ki, Allahın əmrinə buraxılıblar (mürcəvnə). Allah ya onlara (günah işləyənlər) əzab verər ya da, onları əfv edər. Allah biləndir, hikmət sahibidir*”.

Terminoloji olaraq, bu ifadələr yazardan-yazara, məzhəbdən-məzhəbə dəyişir, fərqlilik ərz edir. Mənbələrdə mürciəyə müxalifə edənlərin, mürciə və ircəə ilə əlaqədar bir çox tərifi vardır. Onlardan bir neçəsini qeyd edirik. Bir fikrə görə, ilk mürciəb (əl-mürciə-tul-ulə), “Həzrət Əli və Həzrət Osmanın vəziyyətlərini təxir edən, onların imanlı olduqları, ya da küfrə girmələri barədə fikir bəyan etməyən kimsələrə deyilir”. Digər bir fikrə görə, mürciə, əhli-qiblə haqqında susan (vəqf edən), onların mübahisə etmələri, məzhəblərə bölmənləri və nəticədə, bir-birlərinin qanlarını axıtmaları, təkfir etmələri ilə bağlı fikir söyləməyən, cəza və ya mükafat mövzusundakı vəziyyətlərini Allaha həvalə edən, Onu tanımağı, cənnətinə girməyi, ənbiyəsinə qonşu olmağı arzu edən kəslərdir”. Onlar haqqında “əməlləri niyyət və inancdan sonraya qoyanlar, böyük günah işləyənlərə ümid verənlər və imanı ancaq dil ilə iqrardan ibarət görənlər” şəklində təriflər də verilib. Bu fikirlərin imanla bağlı görüşlərinə görə mürciəni qaralamaq məqsədilə edildiyi söylənilir.

Digər tərifə görə, mürciə – iman edib əməli tərk edən, əməli ertələ-

yən və ehmal edən mənalarını ifadə edir. Məşhur dil alimi və ədib olan İbn Mənzur “mürçiə” kəlməsini “*iman haqqında əməli hesaba almayaraq hökm verənlər*” şəklində ifadə etdikdən sonra, “*sanki bu insanlar iman edirlər, amma əməli təxir (sonraya saxla-maq) edirlər. Onlara görə namaz qılmasalar, oruc tutmasalar da imanları özlərini qurtaracaq*” fikrini ifadə edir. Kəlam, fəlsəfə kimi elmlərlə məşhur olan Fəxrəddin ər-Raziyə görə, adıçəkilən məzhəbin bu cür adlandırılmasının səbəbi “Tövbə” surəsinin 106-cı ayəsinin əvvəldə də qeyd etdiyimiz mənasındadır. Tərcüməçi Asim əfəndi isə “ircəə” felinin lügəvi mənalardan biri olan “ümid” sözünə görə mürciəni “*Allahdan bağışlanmağı ümid edənlər*” şəklində mənalandırır.

“Mürciə” adının ilk olaraq kim tərəfindən yaxşı və ya pis mənada, kimlərə söylənilməsi haqqında fərqli mülahizələr vardır. Tarixi məlumatlara görə, mürciə ilk dəfə böyük günah edənlərin halını Allahın hökmünə buraxanlar şəklində hicri 60-cı illərdə *xarici məzhəbinin nümayəndəsi Nafi ibn əl-Əzraq* tərəfindən işlədilib. Sonrasında isə digər məzhəblər mürciəni öz kriteriyalarına uyğun gəlməyən fikirlərə görə fərqli şəkilərdə istifadə ediblər. Xaricilər mürciəni böyük günah sahiblərinin axırətdəki vəziyyəti barədə fikir söyləmədiklərinə görə, onları “*şübhəçilər (şükkak)*” adlandırıblar.

Şiə məzhəbinə görə, mürciə Həzrət Əlini fəzilət və xilafət sıralamasında dördüncü sıraya qoyanlardır. Onlar bu məzhəbi “*məliklərin dini*” kimi də adlandırıb. Müfəssir Əbu Leys əs-Səmərqəndinin nəql etdiyinə görə, “ircəə” sözünü müsbət mənada ilk işlədən Muaz ibn Cəbəldir. Əbu Hənifənin

ona nisbət edilən risalələrində bunun müsbət mənani işlətdiyi və dəstəklədiyi qaynaqlarda bildirilir. Bundan başqa, əhli-sünnənin rəy tərəfdarlarından olan Əbu Mənsur əl-Maturidiyə görə, mürciə təriflənən mürciə olmaqla iki yerə bölünür. Maturidi bunlardan ilkini doğru qəbul edir. Onu da qeyd edək ki, adıçəkilən şəxs əhli-sünnənin iki böyük imamından biri olaraq qəbul edilir. Onun mürciəni müdafiə etməsinə baxmayaraq, bu məzhəbə bəzi alımlər tərəfindən əhli-sünnənin xaricində tutulur. Məzhəbin adı haqqında ən yaxşı ifadə isə İbn Sədə aid edilir. O, belə deyir: “*Mürciə Həzrət Əli və Həzrət Osmanın vəziyyətini təxir edən, onların imanlı olduqları və ya küfrə girdikləri barədə fikir bəyan etməyən bir qrupun müştərək adıdır*”. Məzhəbin öz nümayəndələri isə özlərini “*Təriflənən mürciə*”, “*Cənnət qarşılığında can və məllərini Allaha satanlar mənasında şari*”, həmçinin İslam cəmiyyətinin birliyi və bütünlüyünü *saxla-yanlar mənasında “Əhlul-cəmaə əl-mürciun”* şəklində istifadə ediblər.

“Mürciə” adlandırılaraq ortaya çıxmazı və böyüməsində müxtəlif ilkin səbəblər vardır. Bunlar bir çox məzhəblər tarixi müəlliflərinin də qeyd etdiyi kimi, Həzrət Osman və Həzrət Əli dövründə meydana gələn, daha sonra digər siyasi-sosial hadisərlərə davam edən amillərə bağlıdır.

İqtidar mübarizəsindən, Əməvi-Haşimi çəkişməsindən, müsəlman qruplarının bir-birlərinin qanlarını axıtmasından və böyük günah işlədənin vəziyyəti barədə çəkişmələrdən təngə gələn və buna müqabil olaraq heç bir siyasi fırqəyə dəstək verməyən bir sıra insanlar var idi. Bəzi klassik qaynaqlar, dini olmaqla birlikdə siyasi mahiyyət də

daşıyan bir hərəkat olan mürciə məzhəbinin təşəkkülünün 701-ci ildə olduğunu qeyd edirlər. Bu tarixdə Əbdurrəhman ibn əl-Əşasın üsyəni hadisəsi baş verir. Siyasi tarix kitabları məzhəbin bu üsyəndən əvvəl təşəkkül tapdığını söyləyir. Həzrət Osmanın ölümündən sonra ortaya çıxan hadisələr, siyasi və etiqadi bir məzhəb olaraq, Mürciənin ortaya çıxmına səbəb verən başlıca amildir. Fitnə hadisələri zamanı cərəyan edən ixtilaflardan uzaq durmağa çalışan, Cəməl, Siffeyn kimi döyüşlərdə nə Əlinin, nə də Aişə, Təlhə, Zübeyrin yanında yer alan bir qrup insan var idi ki, onların bu cür hərəkət etmələrinin səbəbi – sərf İslam ümmətinin birlik və bərabərliyinin qorunması cəhdidi idi ki, bu barədə mənbələrdə bildirilir. Həmin qrup Həzrət Əli və Həzrət Osman tərəfdarlarının xaricində olan “tərəfsizlər” adlandırılın üçüncü qrupu təşkil edirdi. İxtilaf doğuran hadisələrə qarışmayan səhabələr bu davranışlarını Həzrət Əbu Bəkrin Həzrət Peyğəmbərdən (s) rəvayət etdiyi hədisə əsaslandırdılar: “Gələcəkdə fitnələr ortaya çıxacaq. Bu fitnələr sırasında oturan yeriyəndən, yeriyən isə (fitnələr üçün) çalışandan daha xeyirlidir.

Diqqət edin! Bu fitnələr meydana gələndə, dəvəsi olan dəvəsi ilə, davarı olan onun ilə məşğul olsun. Ərazisi olan ərazisi ilə məşğul olsun. Orada olanlardan biri “Ey Allahın Rəsulu, bəs bir adamın dəvəsi, davarı və ya ərazisi yoxdursa, nə etsin?” – soruşdu. Rəsulullah belə buyurdu: “O zaman qılincını götürüb daşa vuraraq onu kütləşdirsin. Sonra isə əgər imkani varsa, özünü qurtarsın”. Bu hədisi əsas alan, həmçinin müsəlmanlar arasındakı çaxnaşmadan, Həzrət Osmanın bir qrup insan tərəfindən öldürülməsi ilə başlayan hadisələrdə günaha girmə qorxusu ilə tərəflərdən heç birinin yanında yer almayan, qazilərdən ibarət və başlarında Abdullah İbn Ömərin (II Xəlifənin oğlu) olduğu qrupa “şükkak” və ya “tərəfsizlər qrupu” deyildi. Həmin insanları mürciənin ilk təmsilçiləri olaraq görmək mümkündür. Tərəfsizlər qrupu içərisində Abdullah İbn Ömər, Səd İbn Əbu Vəqqas, Məhəmməd İbn Məsləmə, Üsamə İbn Zeyd, Qüdamə İbn Mazun, Zeyd İbn Sabit, Əbu Səid əl-Xudri, Vəlid İbn Uqbə kimi adlarını İslam tarixi və digər qaynaqlardan tanıdığımız məşhur şəxslər vardır.

Onu da qeyd edək ki, ilk dövrdə

adalarını çəkdiyimiz şəxslər özlərini mürciə adlandırmırdılar. Sadəcə, məzhəblə bağlı ilkin fikirləri özlərində ehtiva edirdilər. Erkən dövr səhabə, təbeun və ətbaut-təbeun nəsli arasında “ircəə” əqidəsinə mənimsəyən çox sayıda şəxs vardır. Onların arasından əvvəldə qeyd etdiklərimizdən əlavə, təbeundan Səid İbn Cübeyr, təbəut-təbeundan Əmr İbn Mürrə, Əbu Hənifə, Misar İbn Qidam kimi şəxslərin adlarını çəkmək olar. Bunlardan əlavə, qədərilər arasında adıçəkilən Qeylan əd-Diməşqi və cəbrilik əqidəsinin banisi Cəhm İbn Səfvan kimi şəxslərin də adları vardır. Bəzi tarixi qaynaqlarda mürciənin təşəkkül tarixinin 679-694-cü illər olduğu göstərilir. Belə ki, Müaviyə hakimiyyətə gəldikdən sonra, Həzrət Əlini lənətləmə, Həzrət Osmanı tərifləmə kampanyasını başladır. Bu, əhalinin bəzi hissəsi tərəfindən doğru qarşılanmır. *Nəticədə Əli və Osman haqqında ircəə fikrini qəbul etmək, hicri I əsrin ortalalarından etibarən, siyasi bir hərəkat kimi özünü büruzə verdi.* Müaviyədən əvvəl ircəə əqidəsi siyasi məqsədlə bir yerə gəlməyən fərdlər arasında mənimsənilmişdi, ancaq yenə də siyasi amil olaraq görün-

mürdü. Osman və Əli haqqında söylənilən fikirlərə qarşı olaraq ircəə – siyasi seçim kimi formalaşdı. Nəticə olaraq mürciənin məzhəb kimi təşəkkül dövrü İslam cəmiyyətinin birlək və bütünlüyünün pozulduğu, ədalətsiz siyasi hadisələrin cərəyan etdiyi hicri 60-75-ci illər kimi qeyd oluna bilər. *Mürciə məzhəbinin ilkin təmsilçiləri arasında başda gələn fikirlər-dən biri də dinin birlik və bərəlilikdən ibarət olması idi.*

İrcəə əqidəsi ortaya çıxdıqdan sonra, müsəlmanlar arasında geniş şəkildə yayılır. Xüsusilə Məkkə, Mədinə, Bəsrə, Kufə, Şamda həm alimlər, həm də xalq arasında geniş vüsət tapmışdır. Bu dövrələrdə qələmə alınan Həsən ibn Məhəmməd əl-Hənəfiyyənin “Kitəbul-İrcəə” əsəri başda Mədinə olmaqla, Bəsrə və Kufəyə göndərilir, məzhəbin təməl görüşləri yayılmağa başlanır. Bu məzhəbin tərəfdasıları arasında, xüsusilə yuxarıda adları çəkilən “məvali” adlanan qrup böyük rol oynayır. Səbəbi isə Əməvilərin yürütdüyü siyaset idi. Əməvi hakimiyyəti dövründə mürciə mənsubları arasında Həsən ibn Məhəmməd kimi mütəkəllimlər, Əbu Rübə, Sabit Kutna və Haris ibn Süreyc kimi komandirlər, Səid ibn Cübeyr kimi müfəssirlər və bunun kimi dövrün öndəgələn isimləri vardır.

Həsən ibn Məhəmməd ibn əl-Hənəfiyyəye nisbət edilən “Kitəbul-İrcəə” əsəri ircəə əqidəsinin bizə çatan ən qədim və ilk yazılı sənədi olaraq qəbul edilir. İkisəhi-fəlik risalə şəklində olan bu əsər İbn Əbu Əmər əl-Ədəni tərəfindən nəql edilərək günümüzə gəlib çatıb. Həsən haqqında məlumat verən mənbələrin çoxu onun haqqında ircəə fikrini ilk ortaya atan və bu mövzuda “Risələtul-İrcəə” və ya “Kitəbul-İrcəə” adlı kitabın müəllifi olaraq bəhs edilib. Biz onu

ircəə fikrini ortaya ilk atan yox, bu fikri əsaslandırmaq üçün ilk əsər yazan şəxs kimi görürük. Həsən ibn Məhəmməd Həzrət Əlinin nə-vəsidir, ancaq Mədinə və Məkkənin Həzrət Əbu Bəkr və Həzrət Əmərə meyilli siyasi atmosferinin təsirində olması səbəbindən, qardaşı və atası ilə ircəə mövzusunda ixtilaf edir və əhli-beyt arasında adları çəkilən iki xəlifəyə ən çox meyil göstərən biri kimi məşhurdur.

Mürciə məzhəbinin nümayəndələri xarici və şəx məzhəblərin-dən fərqli olaraq, əksinə, iqtidarı ələkeçirmə kimi bir hədəf güdmədiklərindən, Əməvilər onların fəaliyyətlərinə mane olmadı, hətta onlara dövlət idarələrində iş verirdilər. Onlar isə daha çox elmlə məşğul olur, hakimiyyət davalarına qoşulmur və çox vaxt Xorasan və Mavərəünəhrdə həyata keçirilən fəth hərəkatlarına qoşulurlar. Bu hal Kufə və Bəsrə kimi yerlərdə məvali tərəfindən mürciə fikirlərinin mənimsənilməsinə yol açdı. Onlar əbədi qurtuluşu bu məzhəbdə gördülər. Mürciə Əməvilərin İraq valisi Həccacın yeni müsəlman olan məvalidən xərac və cizyə almasına qarşı çıxdı. Qeyd olunan hadisədən sonra, mürciə ilə Əməvi hakimləri arasında münasibətlər pozulmağa başladı. Məzhəb nümayəndəleri müsəlmanların bərabər olduğunu deyirdilər. Həccacın 695-ci ildə valilik vəzifəsinə gətirilməsinə qarşı durdular və bundan sonra dövr-lərdə Əməvilərə qarşı həyata keçirilən, demək olar ki, bütün üsyanlara fərd və ya qrup halında qatıldılar.

Onlar Əməvilər dövründə müxtəlif üsyanlarda iştirak edirdilər ki, onlardan bir qismini qeyd edəcəyik. Əvvəldə bəhs etdiyimiz kimi, Həccacın sərt siyasetinə görə üsyanlar ortaya çıxdı. Bunlardan

birincisi, Əbdurrəhman ibn əl-Əşəsin 700-cü ildə başlatdığı üsyanıdır. Bu şəxs əvvəlcə Həccaca, ardından Əbdülməlikə qarşı üsyan edir. Üsyan dini hərəkat kimi göstərilir, məvali və mürciə qruplarından dəstək alır. Adıçəkilən üsyanada iştirak edən mürciə alimlərindən Qeys ibn Əbu Müslim əl-Məsari, Səid ibn Cübeyr, Təlaq ibn Həbib, İbrahim ibn Yezid ət-Teymi, Zər ibn Abdulla kimi şəxslərin adları vardır. Mürciənin Əməvilər dövründə ən parlaq dövrü Əmər ibn Əbdüləzzizin hakimiyyətinə təsadüf edir. Onun dövründə üsyanlar yatırıldırlar və məvalidən alınan haqsız vergilər aradan götürürlər.

Onun ölümündən sonra vəziyyət yenə gərginləşir. Əbu Rübənin rəhbərliyi ilə bir qrup bəsrəli mürciə məzhəbinin nümayəndəsi 719-cu ildə baş verən Yezid ibn Mühəlləbin Yezid ibn Əbdülməlikə qarşı həyata keçirdiyi üsyanı qatılır. Səbəb idarənin Kitaba, sünənəyə uyğun bir siyaset həyata keçirməməsi idi. Bundan əlavə, onlar həm 739-cu ildə baş verən Zeyd ibn Əlinin, həm də 734-744-cü illərə qədər davam edən Haris ibn Süreyc üsyanında iştirak etmişdilər. Beləliklə, əvvəldə siyasi işlər qarışmayan, özlərini bu kimi məsələlərdən uzaq tutan mürciə əqidəsi nümayəndələrinin zaman keçidikcə, siyasetin mərkəzində yer almalarının şahidi olur.

Məzhəbin görüşləri Əməvilər dövründən etibarən Məkkə, Mədinə, Kufə, Bəsrə və Şam kimi şəhərlərdə, az bir qismi isə Şimali Afrikada möhkəmləndi. Əməvilərin son illərində Xorasan və Mavərəünəhr bölgələri mürciə fikirlərinin məzkəzləri halına gəldi. Abbası iqtidarının ilk illərində Əməvi zülmənün bitəcəyi fikri ilə mürciə nümayəndələri Əbu Müslimə dəstək verirlər. Bir müddət sonra siyasetdə bir dəyişiklik ol-

madığını görüb, ona qarşı çıxmaga başlayırlar. Qarşılığında Abbasi iqtidarı onları ya öldürdü, ya da müxtəlif yollarla qarşılalarını kəsdi. Sonralar isə məzhəbin gücünü dərk edib, onları şəhər və xarici təhlükəsindən mühafizə etməyə başladılar. Onlar Abbasilər dövründə daha çox qazı və imam vəzifələrində fəaliyyət göstərildilər. Bu dövrdə siyasetə birbaşa müdaxilə etməyib, Abbasilərin hər siyasetini də qəbul etmədilər. Tutduqları vəzifə səbəbindən etiqadi mövzulardan çox fiqhi mövzulara üstünlük verirdilər. Bəzi mürciə nümayəndələri bu dövrdə dövlətin "Quranın yaradılmışlığı" ilə bağlı dini siyasetini dəstəklədi. Buna görə də Bağdad, Xorasan və Mavərəün-nəhrdə Mötəzilə ilə eyni münasibətə tabe tutuldular. Abbasilər dövrdə mürciə məzhəbinin mənəvi liderliyinin Əbu Hənifəyə aid olduğu mənbələrdə qeyd olunur.

Bu dövrdə "mürciə" deyiləndə Əbu Hənifə və tərəfdarları kimi təninan "rəy əhli" ağla gəlirdi. Onu da qeyd edək ki, Əbu Hənifənin mürciədən olub-olmaması ilə bağlı həm hənəfilərə, həm də digər məzhəb mənsublarına görə fərqli fikirlər mövcuddur. Onun mürciədən olduğunu qəbul edənlər, rədd edənlər və mürciədən olduğunu, ancaq bizim bildiyimiz mənada mürciə olmadığını söyləyənlər vardır. Axırıncı fikirdən məqsəd budur ki, məqalənin sonrakı fəsliндə qeyd edəcəyimiz məsələlərdən biri, yəni heç bir günahın imana zərər verməməsi və əmələrin edilməməsinin fərdi küfrə aparmayacağı ilə bağlıdır. Əbu Hənifənin belə bir mürciə əqidəsinə deyil, sadəcə, böyük günah edənlərin hökmünün Allaha ertələnməsi fikrini təsdiqlədiyi qəbul olunur. Abbasilər dövrü mürciə tərəfdarları üçün sakit dövr xarakteri daşıyır. Qeyd olunan dövrdə mürciə

ciə və digər bəzi məzhəblər bir çox fırqəyə bölündü.

Məzhəbin adı ilə bağlı məsələlərin ortaya çıxmamasına səbəb olan tarixi faktorları və tarixi seyr içərisində necə formalasdığına dair məlumatdan sonra, "mürciə" adlı məzhəbin nə cür etiqad sisteminə malik olması ilə bağlı məlumatlara toxunuruq. Siyasi, etiqadi, fiqhi və təsəvvüfi mövzularda bir çox görüş irəli sürən mürciə daha çox iman nəzəriyyələri ilə məşhurdur.

Mürciənin iman başlığı altında toplanan, imanda bərabərlik, imanda istisna, iman-əməl münasibəti, imanın artıb-azalması, İslam-iman fərqi kimi mövzularına dair fikirlər, ümumilikdə, əhli-sunnənin maturidi qolu ilə bənzərlik təşkil edir. Xaricilər, əshabul-hədis, mötəzilə və şəhəzədi fərqliliklər olsada, imanı qəlb ilə təsdiq, dil ilə iqrar (ifadə) və bədənlə əməletmə olaraq ifadə edir. Bunların cəmiyyətdə fərqli nəticələr ortaya qoyması səbəbindən mürciə fərqli iman nəzəriyyələri ortaya qoyub. Onu da qeyd edək ki, məzhəb içində fərqli iman nəzəriyyələri olması və bunların bəzilərinin əhli-sunnə ilə bənzərlik təşkil etməsi səbəbindən mürciə iki qrupda araşdırılır.

1. *Tənqid edilən mürciə və ya pis mürciə.*

2. *Təriflənən mürciə, yaxud əhli-sunnə mürciəsi.*

Mürciənin imanla bağlı fikirləri bunlardır:

1. Birinci fikrə görə iman, qəlb ilə həyata keçən bir mərifət və təsdiqdir. Bu fikri Cəhm ibn Səfvan, Əbul-Hüseyn əs-Salihi və tərəfdarları müdafiə etdilər. Onların fikrinə görə, iman yalnız Allahu, Rəsulunu və Ondan gələn hər şeyi qəbul etməkdir. Mərifətin xaricində dil ilə iqrar, bədən əzaları ilə əməletmə imana aid deyildir. Küfr isə Allahı bilməməkdir. Bun-

ların hər ikisi (iman və küfr) qəlbə gerçəkləşir. *Cəhm ibn Səfvanın fikrinə görə, mərifəti, bilgini əldə edən şəxs daha sonra dili ilə inkar edərsə, kafir olmaz*, çünkü elm və mərifət inkar etməklə yox olmur.

2. İkinci fikrə görə, iman dil ilə, iqrar qəlb ilə təsdiqdir. Bu görüşə görə də əməl imanın şərti deyildir. Bu fikir daha çox Əbu Hənifəyə aid olub, Kufə alimləri və abidləri arasında mənimsənən fikirdir. Bu görüş təriflənən mürciəyə aid edilir.

3. Üçüncü fikrə görə iman, sadəcə, dil ilə təsdiqdən, iqrardan ibarətdir. Bu fikri mənimsəyən Məhəmməd ibn Kərram və tərəfdarlarına görə, iman qəlbin yox, dilin təsdiqidir. Bunun xaricində heç nə iman sayılmaz. *Onlara görə, Rəsulullah dövrdə münafiq adlananlar əslində həqiqi mömindirlər.* Küfr isə Allahı dil ilə inkardır. Qeyd olunan fikir ifrat, tənqid edilən mürciəyə aid edilir.

Böyük günahla bağlı məsələlər hökmü Allaha ertələməni ifadə edən ərcəə anlayışı ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, böyük günah mövzusu kəlamçılar arasında müxtəlif cür izah olunur. Daha çox fərdin dünya və axırtdə yaxşı əməllərini yox edəcək ölçüdə olan günahları ifadə etmək üçün istifadə olunur. Buna görə şirk, adam öldürmək, zina, oğurluq, insanlar arasında fitnə yaymaq kimi əməllər böyük günah əhatəsinə daxildir. İsləm kəlam elmində böyük günah məsələsinin müzakirəsinin səbəbi Həzrət Osmandan sonra cərəyan edən hadisələrlə bağlıdır. Yaşanan daxili qarşılıqlar nəticəsində müsəlmanların bir-birlərini öldürmələri böyük günahla bağlı məsələləri ortaya çıxardı.

Mürciə əqidəsinin mənsubları vəziyyətin qarşısını görüb böyük günah işlədənlərin halını qiymət

gününə ertələmək fikrini ortaya atdırılar. Əslində, həmin dövrdə aparılan böyük günah müzakirələri etiqad mövzusu olmaqdan çox siyasi mövzuzu halına gəldi. Bunun təməlində duran səbəb isə xaricilərin bütün müxaliflərini küfrlə ittiham etməsində idi. Mürciə fikirlərini mənimsəyənlər ixtilaf edən tərəflər haqqında belə bir fikir ortaya qoydular: Bunların hamısı “La İləhə İllallah, Muhammədun Rəsulullah” şəhadətini yerinə yetirir. Həmin halda isə nə kafir, nə də müşrikdirlər. Onların hökmünü insanların bütün sirlərini bilən və buna görə insanları hesaba çəkən Allaha həvalə edirik.

Başqa bir görüşə görə (tənqid edilən mürciəyə aiddir), böyük günah işlədənlər mömin olmaqla bərabər, həm də fasiqdirlər. Onlar fisqi (fasiqliyi) imanın ziddi qəbul etmir, əməlləri imandan bir hissə görmür, fasiqliyi və digər əməlləri ilə fərdi “kamil mömin” olaraq görürərlər. Buna görə onlar qan tök-

sələr də, qadınları əsir alsalar və insanların mallarını yağmalasalar da, yenə də mömındırlər. Qeyd edilən fikri qəbul edənlər xariciləri fasiq, ancaq mömin olaraq görürərlər. Böyük günah sahiblərinin axırətdəki mövqeyinə gəldikdə, bu, Allaha bağlıdır. İstəsə cəza verər, istəməsə, əfv edər.

Vəd və vəid Allahın hökm verməsi ilə bağlıdır. Belə ki, vəd Allahın onun əmrlərinə tabe olanları mükafatlandırmaşı ilə bağlı verdiyi sözlərdir. Vəid isə qoysuğu əmrlərə riayət etməyənlərə cəza verməsi ilə bağlı sözləridir. Bu məsələ xaricilər və mürciə arasında ixtilaf mövzusudur. Mürciə fərdin böyük günahlarını qiyamət gününə ertələyir, halalı haram, haramı halal saymadıqca cəhənnəmdə əbədi qalmayacağı fikrini müdafiə edir. Onlar yenə Quranda olan ayələrə istinad edib, böyük günah sahiblərinin Allahın rəhmətinə tuş gələcəklərini və əfv ediləcəklərini söyləyirlər. Mürciəyə

görə, Allahın vədi dəyişməz, ancaq vəidi dəyişər. *Vəddən dönmə bir nöqsanlıq və yalan olaraq görünər, ancaq vəiddən dönmə nöqsan sayılmaz. Vəiddən dönmə fəzilət sahibi və bağışlayan bir şəxsin vəsfidir.* Kəbirə sahiblərinə cəza vermək Allahın iradəsinə bağlıdır. Diləyərsə, vəidinin xilafına istisna bir hərəkət edər. Əhli-qiblədən olanların cəhənnəmdə əbədi qalıb-qalmamaları yenə Ona bağlıdır.

Siyasi-etiqadi bir məzhəb kimi tanıdığımız mürciə öz daxilində müxtəlif qruplara bölündüb. Bəzi mənbələr bölgəyə görə, Xorasan, Kufə, İraq və ya Şam mürciəsi şəklində; bəziləri firqə liderlərinə görə, təməniyyə, nəccariyyə, qeylaniyyə şəklində; bəziləri füqəha mürciəsi, əhli-kəlam mürciəsi və ya sünənə mürciəsi, bidət mürciəsi kimi bölgülər aparıblar. Mürciə firqələri aşağıda qeyd olunub:

Qeylaniyyə – şamlı Qeylan ibn Mərvana nisbət edilən və imanı so-

nradan əldə edilən bilik ilə anla-
maq, Allaha itaət etmək, Pey-
ğəmbərin gətirdiklərini dil ilə iqrar
etmək şəklində ifadə edən bir fir-
qədir. Daha çox Şam və ətrafında
olan ərazilərdə nümayəndələri
olub. Qeylana görə Kitabı, sünəni
bilən hər müsəlman dövlət başçısı
ola bilər. Buna görə Qüreyşdən
olmaq şərt deyildir.

Cəhmiyyə – Cəhm ibn Səfvan
və onun tərəfdarlarından ibarət
olan bu firqə Allaha imanın, Al-
lahı, Rəsulunu və Allah qatından
gələn hər şeyi bilməyi ifadə edir.
Bunun xaricində feili davranışlar,
dilin iqrarı iman sayılmaz. Firqə
daha çox Xorasan və Mavərənnəhr
bölgələrində məşhur olub.
Onlar, həmçinin insanın feillərində
azad olmadığı bütün əməllərin
Allah tərəfindən tərtib olunduğunu
müdafıə edirlər.

Yunisiyyə – Yunis ibn Avn ən-
Nəmiriyə nisbət olunur. Onlar
imanı Allahi bilmək, ona təslim
olmaq, kibirli olmağı tərk etmək
və qəlblə sevməyi ifadə edirlər.
Bütün bunları özündə cəm edən
kəs mömin sayılır. Əməllər iman-
dan sayılmır.

Qəssaniyyə – Qəssan əl-Kufiyə
aid edilir. Bu firqəyə görə iman Al-
lahı və Rəsulunu qəbul etmək,
Peyğəmbərin gətirdiklərini iqrar
etməyi ifadə edib, imanda artma,
yaxud azalmanın olmadığını müda-
fiə edir. Bu fikri müdafıə edənlər
daha çox Kufədə məskunlaşıblar.
Əbu Hənifə və tərəfdarlarını da bu
firqəyə aid edənlər vardır.

Tüməniyyə – Əbu Muaz ət-
Tüməni və tərəfdarlarından ibarət
olub, iman anlayışlarına görə Al-
lahı bilmək, sevmək, ixləş olmaq,
Rəsulun gətirdiklərini iqrar etmək
lazımdır.

Sövbaniyyə – Əbu Sövban əl-
Mürçiyyə nisbət edilir. Onlara
görə iman Allahi, rəsullarını və
əqlən yerinə yetirilməsi mümkün

olan, ya da tərki-caiz olan amillərin
iman olmadığını bilmək və iqrar
etməkdir.

Nəccariyyə – Hüseyin ibn Mə-
həmməd və tərəfdarları Quranın
yaradılmış olduğu fikrini müdafiə
edirdilər. Bu fikri müdafiə etməklə
mötəzilə ilə eyni görüşü paylaş-
salar da, iman mövzusunda onlardan
fərqlənirlər.

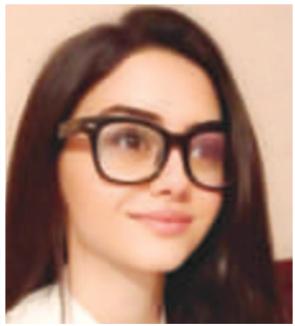
Kərramiyyə – Məhəmməd ibn
Kərram və tərəfdarlarından ibarət-
dir. Firqəyə görə iman, dil ilə iqrar
və təsdiqdən ibarətdir. Küfr Allahı
dil ilə inkar etməkdir. Daha çox
Xorasan və Mavərənnəhr bölgə-
lərində mövcud olan firqədir.
Məzhəb daxilində bir qrup olma-
sına baxmayaraq, daha sonra özü
də müxtəlif qruplara bölünmüştür.
İshaqiyə, vahidiyyə, tüniiyyə, abi-
diyyə kimi kərramiyyəyə aid edi-
lən qruplar vardır.

Mürciə məzhəbi haqqında apar-
dığımız araşdırımızda gəldiyi-
miz qənaətlər ilkin fikirlərmiz ilə
demək olar ki, eynilik təşkil edir.
Məzhəbin varlığı, görüşləri, mü-
səlmanlar arasında qoymuş izlər
alımlər tərəfindən fərqli şəkildə
dəyərləndirilib. Nəticə etibarilə
tədqiqatçılar arasında mürciə haq-
qında iki görüş vardır. Birinci
görüşə görə mürciə təriflənən, bir
çox ilk dövr müsəlman alımları tə-
rəfindən mənimsənilən bir anlayış-
dır. Bu görüşə görə böyük günah
sahibləri haqqında fikir bildirmə-
mək, Əli və Osmanın hökmlərini
Allaha ertələmək və həvalə etmək
əqidəsi qəbul olunur. Qeyd etdiyimiz
fikir dövrün tələbinə uyğun
olaraq lazımı mötədil mövqeni sər-
gileyir.

Müsəlmanların Həzrət Peyğəm-
bərdən (s) sonra düşdürüyən hallara
ürək yandıran bir qrup insanın çarə
yolu kimi bu əqidəni məqbul gör-
məsi məqsədə uyğundur. İkinci
görüşə görə mürciə tənqid edilən,
pislənilən bir mövqe sərgiləyir.

Biz bunu təbii görürük. Hər məz-
həb içərisində ifrat fikrə varan qru-
plar var və olmağa da davam
edəcək. Məzhəbin tənqid olunma-
sına səbəbiyyət verən məsələ iman-
ının olması ilə günahın ona zərər
verməməsi və əməllərin imandan
sayılmaması kimi mövzulardır.
Belə ki, onlar dil ilə iqrar və ya sa-
dəcə, qəlb ilə təsdiqlə fərdin
müsləman olacağını, böyük günah
etsə də, qan axıtsa da, kamil bir
məmin olaraq qalacağını iddia
ediblər. Bu görüşləri ilə bəzi
mürciələr xaricilərin müsəlmanları
öldürməsinə, özlərindən başqaları-
nın kafir elan etmələrinə baxmaya-
raq onları kamil məmin kimi
gördürülər. Bayaq qeyd etdiyimiz
təriflənən mürciənin tərəfdəşları
çox olub. Bunların başında Abdül-
lah ibn Ömər kimi bir çox şəxsin
adi qeyd edilir.

Məzhəbin əsas prioritetlərindən
biri siyasi hadisələrə qarışmamaq
idi. Biz ilk dövrdə yəni Həzrət
Osman və Həzrət Əli dövründə
bunları müşahidə etdik. Əməvi iq-
tidarının dövründə məzhəbin hakimiyyətə
yönələn üsyanlarda iştirak
etdiyini görürük. Bu üsyanlara qo-
şulmalarının səbəbi isə əməvi ha-
kimiyyəti illərində məvali adlanan
qrupun haqlarının tapdanması,
Kitab və sünəyə zidd hadisələrin
cərəyan etməsi ilə bağlı idi. Hansı
səbəbdən olursa-olsun, məzhəbin
ilkin prinsiplərinin təhrifə uğrama-
sının şahidi oluruq. Biz mürciəni si-
yasi hadisələrə qarışmaması ilə
tanımışıq. Abbası hakimiyyəti döv-
rū mürciə üçün nisbətən sakit bir
dövr kimi xaraktezirə olunur. Bu
zaman kəsiyində onlar daha çox
imamlıq vəzifəsi və elmlə məşğul
olublar. Dövlətin müəyyən fikirlə-
rinin qəbul edir, doğru görmədiklə-
rinə isə öz münasibətlərini bildi-
rirdilər. Məzhəbin müxtəlif firqə-
lərə bölməsi Abbası hakimiyyəti
dövrü ilə səciyyələnir.

Şəfa Rəcəbova,
Ali-nin məzunu

İnsan dünyaya ağlaya-ağlaya gəlir. Doğulub boy-a-başa çatdığı ailənin tərbiyəsi ilə cəmiyyət üzvünə çevrilir. Müstəqil vətəndaş olur. Görüb-götürdüklərini tətbiq edir. Bunların arasında bilərkədən və bilməyərəkdən yol verdiyi xətalar, günahlar və savablar olur. Körpəlikdən İslam ruhunda tərbiyə olunanlar xeyir əməl sahibi olur, şeytana uyub günah işlədənlər şər işlərə qol qoyurlar. Unutmaq olmaz ki, edilən hər əməlinə görə insan bir gün Tanrı qarşısında sorğu-sual ediləcək, cavab verəcək. O gün Qiyamət günüdür. Bu barədə nə bilirik?

Hər bir müsəlman Allaha Qur'anla yaxınlaşsa, deyilənləri təsdiq edib, ona vacib olan əməlləri düzgün şəkildə yerinə yetirsə, qadağalardan çəkinsə, Qurana təzim edib ehtiram göstərsə, Qurani-Kərim onun lehinə şahidlik edəcəkdir. Əgər əksinə etsə, o zaman Quran da həmin şəxsin əleyhinə şahidlik edəcəkdir. Yəni hər bir müsəlman bacardığı qədər Qurani-Kərimi oxumalı, orada yazılınlara əməl etməlidir.

İslama görə, Qiyamət günü bütün insanlar, sadəcə, həqiqətlərlə qarşı-qarşıya qalacaqlar. Qiyamət günü insanlar əməllərinə görə sorğu-sual ediləcək, hər kəsin əməl dəftəri açılacaq, tərəziyə qoyula-

Qiyamət Günü haqqında

caq və Sirat körpüsündən keçəcəkdir. Onlar iman etməmənin nəticələrini öz gözləri ilə görəcək, hətta geri qayıtməq istəyəcəklər, lakin onların bu istəyi qəbul edilməyəcək. Buna görə də bəndə Allahın razılığını düşünmədiyi üçün sonsuz əzabla qarşılaşacaq. Qiyamət günü Quranda “din günü”, “hesab və cəza günü”, “axırət günü” adları ilə qeyd olunur: **“Din gününün sahibinə şükür olsun”** (“Fatihə”, 4). O gün yaxşı və pis əməl sahibi olanların ayrılaçaqları, onların əbədi yurdlarına girəcəkləri gündür:

“Bəzi üzlərin ağ, bəzi üzlərin isə qara olacağı gündə (Qiyamət günündə) üzüqara olanlara “İman gətirəndən sonra kafirmi oldunuz? İndi kafir olduğunuza görə dadun əzabi!” – deyiləcəkdir. Üzüağ olanlar isə Allahın mərhəməti içərisində olub orada (Cənnətdə) həmişəlik qalacaqlar! (“Ali İmran”, 106-107). **“Yaxşı işlər görənləri Cənnət və daha artıq mükafat (Allah rızası) gözləyir. Onların üzünə nə bir toz (ləkə), nə də bir zillət qonar. Onlar cənnətliyidirlər və orada əbədi qalacaqlar! Günah qazananlara günahları qədər cəza verilər. Onları zillət basar (bürrüyər). Onları Allahdan (Allahın əzabından) heç kəs qurtara bilməz. Onların üzü, sanki gecənin zülmət parçaları ilə örtülmüşdür. Onlar cəhənnəmliyidirlər, özləri də orada əbədi qalacaqlar!”** (“Yunus”, 26-27).

Qiyamət gününün digər adları

Qiyamət günü Qurani-Kərimdə “saat; hesab günü; hökm (cəza) günü; qərar günü; toplanma günü;

Sura üfüləndiyi gün” kimi sözlərlə vurğulanır.

Qiyamət əlamətinin növləri

Qiyamətin əlamətləri kiçik və böyük əlamətlər olmaqla iki qrupa ayılır.

Kiçik əlamətlər: bu əlamətlər dən biri Həzrət Peyğəmbərin (s.ə.s.) göndərilməsidir. Rəvayət edilir ki, bir dəfə Peyğəmbər orta barmağı ilə işarə barmağını birləşdirib dedi: “Qiyamət saatı insanlara bu iki barmaq qədər yaxın olduğu zaman mən peyğəmbər göndərildim” (Səhih əl-Buxari, 6504). Bu əlamətlərin bəziləri baş vermiş, bir çoxu isə hələ gəlməmişdir. Bu növ əlamətlər çoxdur. Məsələn, fitnələrin, qətlərin çoxalması, xəsislik, əxlaqsızlığın artması, zamanın sürətlə axıb-getməsi, elmə dəyər verilməməsi buna nümunə ola bilər.

Böyük əlamətlər: bu əlamətlər baş verdikdən sonra Qiyamət qopacaqdır. Bunların sayı 10-dur və onların heç biri hələ üzə çıxmayıb. Hüzeyfə ibn Useyd demişdir: “Bir gün biz bir-birimizlə səhbət edərəkən Peyğəmbər bizim yanımıza gəldi və soruşdu: “Nə haqda danişsınız?”. Biz “Qiyamət saatı barədə danişırıq”, – dedik. Bu zaman o, “Doğrusu, 10 əlamət baş verməyincə, Qiyamət qopmayacaqdır”, – dedi və bu əlamətləri zikr etdi: –tüstünün gəlməsi; Dəccalın peyda olması; dəbbətlərz adlı heyvanın zühur etməsi; Günəşin məğribdən çıxməsi; Məryəm oğlu İsanın yerə enməsi; Yəcuc və Məcucun axışıl-gəlməsi; üç yerdə – Məşriqdə, Məğribdə, Ərəb yarımadasında yerə batma və bir də Yəməndən alovun çıxıb insanları

məhşərə qovması” (Səhih Muslim, 2901); (“Qiyamət”, 8-9; “Nəml”, 82; “Kəhf”, 93-98).

Başqa hədislərdə Mehdinin çıxmazı, Kəbənin viran edilməsi, Quranın göyə qaldırılması da qeyd olunur.

Qiyamətin mərhələləri

Birinci mərhələ – Surun (şey-purun) çalınması. Quran ayələrinə əsasən, Qiyamətin birinci mərhələsi Surun çalınmasıdır. Bu, Qiyamət gününün başlamasını bildirən bir xəbərdarlıqdır. Sur çalınan kimi, həm torpaq halında dəfn olunmuş, həm də həyatda olan insanlar üçün qiyamət başlanacaqdır. Həmin şeypuru çalmaq Allahın əmri ilə bir mələyin üzərinə düşər.

Hamını qorxuya salan səs – Surun birinci dəfə çalınması ilə göylərdə və yerdə olan bütün məxluqatın hamısı vəhşət və qorxuya düşər.

Hamını öldürən səs – Surun ikinci dəfə çalınması Qiyamət gündündən əvvəl bütün canlıların həlak olması ilə nəticələnəcək. Bu səs hər bir kəsin qulağına çatdıqda hamının ruhu bədənindən ayrıla-caqdır.

Hamını dirildən səs (Qiyamətin Suru) – Surun bu dəfə çalınması ilə bütün ölənlərin hamısı diriləcək və məhşər səhnəsinə axışacaq.

Qiyamətin ikinci mərhələsi ölürlərin qəbirdən qalxmasıdır. Qiyamətin ikinci mərhələsinə insanlar qəbirdən qalxmaları daxildir. Bu hal qiyamətin ən dəhşətli mənzərələrindən biridir.

Qiyamət günü hər bir dəstə onu istiqamətləndirən şəxslərlə məhşərə çağırılacaq. İslam inancına görə, Qiyamət gündündə bütün insanlar dirildikdən sonra, dəstələr halında «məhşər» adlı geniş bir məkana gətiriləcəklər (məhşər – ərəb dilində «toplantı yeri» deməkdir). Orada hər kəs növbə ilə mühakimə olunacaq, ya mükafata, ya da cəzaya layiq görüləcək. Kafirlər qorxudan gözləri bərəlmış və sıfetləri qaralmış halda, ümidsizlik içinde məhşərə sürüklenərlər. Onlar yenidən ölüb qəbirlərə qayıtmağı arzulayalar, amma bu istəkləri fayda verməz. Möminlər isə məhşərə daxil olarkən özlərini itirməz, əksinə, sevinərlər, onların üzü gülər. Onlar dünyada etdikləri yaxşı əməllərin mükafatını almağa tələsərlər. Məhşər məhkəməsinin heç kim kənarda qalmayacaq.

Həm möminlər, həm də kafirlər sorğu-sual qarşısında duracaqlar.

Qiyamətin üçüncü mərhələsi – haqq-hesabdır. Qiyamətin üçüncü mərhələsi “haqq-hesab” adlanır. Bu həm də Qiyamətin adlarından biridir. Alımlərin buyurduqlarına əsasən, haqq-hesabın mənası belədir: “İnsanın əlində olan məlumatlar vasitəsilə bəzi məchulları və bilmədiklərini öyrənmək”. Başqa sözlə desək, “məlumatlar vasitəsilə məchulları həll etmək”. Məsələn, bir nəfərə 1 000 manat pul verib bazarlıq etməyə göndərirəl. Ona bazardan nə alacağını da yazıb verirlər. Həmin şəxs bazarlıq edib geri qayıdır. Onun nə qədər pul xərclədiyi, siyahıda olanların hamısını alıb-almadığı, həmçinin hansını neçəyə aldığı məlum deyildir. Onun bazara getməsi, nə qədər pulu olması və aldığı məlum şeylər vasitəsilə bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilir.

Haqq-hesab aparan kimdir?

Quranda buyurulur ki, canları alan Allahdır. Allahın əmri olmasa, Əzrayıl heç kəsin canını ala bilməz. Can almaq Allahın ixtiyarı rindadırsa, Allah bu ixtiyarı Əzra-

yıla həvalə etmişdir. Əzrayıl da Onun əmri ilə canları alır. Eləcə də Qiyamət gününün maliki Allahdır.

Qiyamətin dördüncü mərhələsi – mizan-tərəzidir. Qiyamətin dördüncü mərhələsi isə mizan-tərəzi hesab edilir. Mizan qiyamətin çətin mərhələlərindən biridir ki, insanlar bu mərhələni görməlidirlər. “Mizan” ərəb dilində tərəziyə deyilir. Qiyamət günündə bu tərəzi vasitəsilə insanların yaxşı və pis əməlləri ölçüləcək.

Mizanın (tərəzinin) mənası. Bəzi təfsir və hədis alımları bu barədə belə deyirlər: “Tərəzidə məqsəd Quranda bəyan olunan həmin zahiri mənadır. Yəni orada qurulan tərəzilər elə dünyadakı tərəzilər kimi olacaq və insanların yaxşı əməlləri onun bir gözünə, pis əməlləri isə digər gözünə qoyulacaq. Hər kimin yaxşı əməlləri pis əməllərindən ağır gəlsə, xosbəxt, kimin pis əməlləri ağır gəlsə, bədbəxt olacaqdır”.

Qiyamətin beşinci mərhələsi – əməl dəftəri ən mühüm mərhələlərdən biridir.

Əməl dəftərinin mahiyyəti

İslam inancına görə insanın ömürboyu etdikləri özünün görmədiyi, ancaq Uca Allahın Quranda buyurduğu kimi, sağ və sol tərəfində olan məlekəklər tərəfindən yazılır. Günahlar və savabların yağıldığı əməl dəftəri din (qiyamət) günündə insanlara verilir, haqq-hesab çəkilir. Yazılanlardan heç cür imtina etmək olmaz, çünki insanın yaşadığı hər an əməl dəftərinə yazılır. Hər kəs öz dəftərindən axırət üçün nələr hazırladığını öyrənə bilər. Rəbbimizin kimsəni zərrə qədər haqsızlığa düşçər etmədiyi və bir xurma dənəsi qədər əməlin belə hesaba qatıldığı bu anda, möminlərlə kafirlərin davranışları çox fərqlidir. Möminlər

böyük sevinc içində dəftərlərini alıb, oxumaları üçün yanlarında olanlara uzadalarlar. Möminlərin bu sevincləri ilə bərabər, iman etməyənlər alçaldıcı bir utanc və qorxu içindəirlər. Dəftərləri sol əllərinə verilər. Kiçiyindən-böyüyüñə qədər heç bir əskik buraxılmadan mələklər tərəfindən yazılın bu dəftər Allahın hədlərini qorumayan və Onun razılığını qazanmayan əməllərlə doludur.

Qiyamətin altıncı mərhələsi – Sirat körpüsüdür. Bu barədə həm Quran ayələrində, həm də hədislərdə geniş məlumatlar mövcudur. Ərəb dilində “sirat” kəlməsi “yol” mənasını verir; “siratəl müstəqim”, yəni düzgün yol. İstilahda və dini terminlərdə “sirat” cəhənnəmin üstündən cənnətə doğru çəkilən bir körpüdür ki, Qiyamət günü bütün pis və yaxşı insanların hamısı bu körpünün üstündən keçməlidir.

Sirat körpüsünün tükdən nazik və qılıncdan iti olmasında məqsəd nədir? Bir çox insanı maraqlandıran suallardan biri də Həzrət Peyğəmbərin (s.ə.s.) buyurduğu “Cəhənnəmin üzərində olan Sirat körpüsü tükdən nazik və qılıncdan

itudir”, – hədisi ilə bağlıdır. Kimsə bu hədisin sənədinin zəif olduğunu barədə düşünə bilər, amma belə deyil. Bu hədis çox güclü sənədlərlə, əsasən, hədis kitablarında Həzrət Peyğəmbərin (s) adından nəql olunur. İslam aləmində bu hədislə bağlı alımlar arasında heç bir ixtilaf yoxdur. Yəni bütün alımlar bu hədisi təsdiqləyib.

Qiyamətin yeddinci mərhələsi – Kövsər hovuzudur. Kövsər hovuzun əslİ və kökü cənnətdədir. Allah-Taala Həzrət Peyğəmbərə (s.ə.s.) Kövsəri əta edib. Həmin su yalnız Həzrət Peyğəmbərə məxsusdur.

“Kövsər” sözü Qurani-Kərimdən götürülüb. Müqəddəs kitabın 114 surəsindən birinin adı da məhz “Kövsər”dir. Allah-Taala bu surədə Həzrət Peyğəmbərə belə burur:

“(Ya Peyğəmbər!) Həqiqətən, Biz sənət Kövsər əta etdik. Odur ki, (şükranlıq üçün) Rəbbinə itəət et və namaz qıl, (ona təkbir deyərək) əllərini boğazına qədər yuxarı qaldır (yaxud dəvə qurbanı kəs!). Həqiqətən, sənin düşmənin özü sonsuz və nəslə kəsilməsidir”.

Zərifə Əliyeva,
Ali Tədris
şöbəsinin müdürü

Tələbə-müəllim münasibəti və tələbənin davranışını təlim-tədris prosesinin tərkib hissəsidir. Tələbələrin davranış pozuntuları həm müəllim, həm də digər təhsilalanlara təsir etdiyinə görə, sinifdəki öyrətmə və öyrənmə prosesini pozur.

Bir çox müəllim üçün dərs zamanı tələbələrin davranış pozuntularının həlli ilə məşğul olmaq ciddi narahatlığa çevirilir və tədris vaxtının əhəmiyyətli bir hissəsini alır. Bu da öz növbəsində, tələbənin öyrənmə keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Araşdırmaşalar görə davranış pozuntuları daha çox şagirdlərdə müşahidə olunsa da, ali təhsil müəssisələrinin tələbələri arasında da bu hallar az baş vermir.

Tələbələrin davranış pozuntularını aradan qaldırmaq üçün əvvəlcə onların səbəblərini, mənbələrini təhlil etmək vacibdir. Bəzi alımlar hesab edirlər ki, tələbələrin davranış pozuntuları onların özlərindən deyil, daha çox müəllimlərindən qaynaqlanır. Doğrudur, bəzən müəllimlər də öz hərəkət və davranışları ilə tələbələri yanlış davranış sərgiləməyə təhrik edirlər. Bu da əsas səbəb deyil. Tələbələrin davranış pozuntularına səbəb olan üç əsas amili göstərmək mümkündür:

İngilis dili dərslərində tələbələrin davranış pozuntuları

- tələbənin özü;
- fənni tədris edən müəllim;
- cəmiyyət.

İnsan sosial varlıq olduğuna görə, digər insanlarla ünsiyyət qurmaq onun əsas ehtiyaclarından biridir. Ətrafdakıların diqqətini özünə çəkmək və üzərində saxlaması ehtiyacı bütün insanlara xasdır. Xoşbəxt mühitdə böyükən uşaq, yeniyetmə digərlərinin (müəllim, tələbə yoldaşları) diqqətini mehribanlığı, nəzakətli davranışları ilə cəlb etdiyi halda, şübhəsiz ki, natamam mühitdə böyüyənlər antisosial davranış sərgiləyəcəklər.

Təhsil müəssisələrində tələbələrin davranış pozuntuları dedikdə dava, mübahisə, həddindən artıq səs-küy, ümumiyyətlə, müəssisənin dincliyini və nizam-intizamını pozan bütün məsələlər nəzərdə tutulur. Dərsdə tələbələrin davranış pozuntularına əsasən aşağıdakılardır:

- dərsə gecikmək;
- dərsdən tez çıxmaq;
- dərsə hazırlıqsız gəlmək;
- dərsdə danışmaq;
- mobil telefondan istifadə etmək;
- yatmaq və s.

Ümumiyyətlə, intizamsızlıq təhsilalanların bütün yaş qruplarına aiddir: uşaqlar, yeniyetmələr, gənclər və s. Pozucu davranış yalnız bir yaş qrupu ilə məhdudlaşdırır. Məsələn, uşaqlar inanılmaz dərəcədə səs-küylü və itaətsiz, yeniyetmələr isə heç əməkdaşlıq etməyən, etinasız və motivasiyasız ola bilirlər. Gənc öyrənçilər isə əksinə, müəllimlərin fikirləri, dedikləri ilə razılaşmayıb, qrup yolu

daşlarını da dərsdən yayındırı bilirlər.

Bəzi hallarda əgər davranış pozuntuları tam dərs mühitini pozmursa və bütün tələbələri narahat etmirsə, onlara göz yummaq, daha səthi yanaşmaq mümkündür. Lakin istənilən halda müəllimlərin problemə yerində müdaxiləsi və diqqətli davranışlı şərtidir. Müəllimlər, nəinki problemin başladığı və ya pik həddə çatdığı, hətta hələ yaranmadığı (problemin yarana biləcək) dərs mühitinə hazır olmalıdır. Belə hallarda bir daha onu anlayırıq ki, müəllimlərin idarəetmə bacarığı həqiqətən çox vacibdir.

Təcrübə onu göstərir ki, ingilis dili dərslərində tələbələrin davranış pozuntularına daha çox rast gəlinir. Sinfin idarə edilməsi, metodologiya, dərsin planlaşdırılması, tələbələrin motivasiyası və s. arzuolunmayan dərs mühitinin formallaşmasına səbəb olan amillərdən hesab edilir. Ümumiyyətlə, xarici dil dərslərində motivasiyanın rolü olduqca böyükdür. Burada motivasiya, sadəcə, tələbənin dərsə olan marağını artırmaq deyildir. Axı dil yadda saxlanılması olan bir bilik deyil, o, istifadə edilməli olan bir bacarıqdır.

İngilis dili dərslərində ən çox rast gəlinən davranış pozuntularına dərslərə gecikmək, hazırlıqsız gəlmək, dərsdən tez çıxmaq, dərsdə səhbət etmək, musiqiyə qulaq asmaq, yatmaq və digər amilləri aid etmək mümkündür.

Adətən, davranış pozuntularına səbəb olan aşağıda qeyd edilən tələbə tipləridir:

1) həmişə arxa sıradə əyləşən və başqalarının diqqətini yayındıran tələbələr;

2) dərs fəaliyyətlərində iştirak etməyən (passiv) tələbələr;

3) ağıllı, lakin çox dominant olan və dərsdə bütün fəaliyyətləri inhisara alan tələbələr.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bəzən tələbələrlə yanaşı, müəllimlərin özləri də tələbələrin davranışlarına təsir edən əsas amillərdən biri ola bilərlər. Məsələn, hazırlıqsız müəllimlər tələbələr tərəfindən asanlıqla aşkar edilə bilər ki, bu da tezliklə auditoriyada müəyyən problemlərə gətirib çıxaracaq. Yaxud belə bir iddia da var ki, tələbələr ingilis dili müəllimlərini sevdikləri halda, motivasiyaları yüksək olacaq və onlar ingilis dilini öyrənməyə daha çox maraq göstərəcəklər. Bundan əlavə, müəllimlər tərəfindən qaynaqlanan və ingilis dili dərslərinin gedisətini pozan amillər kimi key-

fiyyətsiz tədris, müəllimin tələbələrə qarşı mənfi münasibəti, müəllimin motivasiyasının aşağı olması və ya heç olmaması, dərs yükünün azaldılması və alternativin olmasına və digər məsələləri qeyd etmək mümkündür. Bütün bunalılarla yanaşı, ictimaiyyətin təsiri, tələbələrin psixoloji problemləri, dərs otağı şəraitinin pis olması, tədris avadanlıqlarının və resursların yetərsizliyi, valideynlər və digər amillər, şübhəsiz, müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Bəs ingilis dili dərslərində tələbələrin problemlə davranışlarının qarşısını almaq, onları necə aradan qaldırmaq mümkündür?

Öncə sinifdə sağlam, müsbət mühitin yaradılması olduqca önemlidir. Müəllimlər tələbələrlə qarşılıqlı əlaqə, anlaşma qurmali, təriflə tənqidi balanslaşdırmağı bacarmalı və tələbələri üçün daim enerji mənbəyinə çevriləlidirlər.

Dil dərslərində qarşılıqlı anlaşma müsbət enerji yaradan, müəllimlə tələbə arasında olan bağdır. Qarşılıqlı anlaşma hər bir tələbəyə şəxsiyyət kimi yanaşmaqla, onun ideya və hissələrini maraqla qarşılamaqla, tələbənin fikirlərinə hörmətlə yanaşmaqla yaranır. Bundan əlavə, müəllimlər tələbələrin gündəlik performansları, ingilis dili ilə əlaqədar irəliləyişləri, nailiyyətləri ilə bağlı davamlı əks-əlaqə verməli, tələbələrə qarşı deyil, onlarla komanda şəklində işləməli, birgə dincəlməli və birgə güləməlidirlər.

Doğrudur, sinifdə əlverişli öyrədici mühiti yaratmaq önemlidir, lakin müəllimlər özləri də qeyd edirlər ki, yaxşı münasibətin və əməkdaşlığın yaranması üçün insani keyfiyyətlər daha önemlidir. Tələbələrlə mehriban olmaq, problemlə davranış sərgiləyən tələbələrə belə yaxşı münasibət bəsləmək, onlarla nəzakətli davranışmaq,

problemlərə köklənmək əvəzinə, onları həll etməyə cəhd etmək, dinləməyi bacarmaq, digərlərinin fikrinə hörmətlə yanaşmaq, tələbələri motivasiya etmək, yeri gələndə kompliment etmək, tələbələrin uğursuzluqlarına deyil, onların uğurlarına fokuslanmaq sinifdə gözəl əməkdaşlıq mühitinin yaranmasına səbəb olacaq. Ümumiyyətlə, müəllim öz üslub və davranışını ilə hər zaman tələbələrə nümunə olmalıdır.

Problemə səbəb ola bilcək davranışların qarşısını almağın başqa bir üsulu isə razılaşma və ya davranış kodudur. Bu, bir növ ingilis dili dərsinin ilk gündənə yaradılan öyrənmə müqaviləsidir ki, lazım gələrsə, yazılı formada və ya sadəcə, şifahi danışqlar əsasında qurula bilər.

Davranış kodu dərs zamanı yol verilən və verilməyən hərəkət və qaydaları özündə ehtiva edir.

Bu, tələbələrin dərsə gec gəlmək, yoldaşlarının sözünü kəsmək, ev tapşırıqlarını hazırlama- maq, dərsdə qida qəbul etmək, müəllimi dinləməmək, dərsdə passiv olmaq kimi pis davranışların qarşısını almaqda kömək olacaq.

Bundan əlavə, davranış pozuntularının qarşısını ala bilcək digər 3 üsulu da qeyd etmək mümkündür:

1. Dərs planı. Müəllim işinin planlaşdırılması onun fəaliyyətinin zəruri elementidir. Yaxşı hazırlanmış dərs planları olan müəllimlər tələbələrin diqqətini və etibarını qazanır. Eyni zamanda, dərs zamanı yaranan boşluqları da aradan qaldırmaqdə müəllimlərə köməklik edir.

2. Aydın izah. Müəllimin izahı təlimin əsas aləti kimi qəbul edilir. Bu, xüsusilə, ingilis dilini ikinci və ya xarici dil kimi öyrən-

məkdə çox vacibdir. Müəllimlər bəzən tədris zamanı aydın izahlar vermirlər. Nəticədə, tələbələr nə etməli olduqlarına dair qeyri-müəyyən qalıb, məcburən öz ana dillərindən istifadə edərək digər tələbələrə sual verib, dərsdə səsküy salırlar. Tələbələrə tapşırıqlar və fəaliyyətlərlə bağlı məlumatların aydın şəkildə ötürülməsi zəruridır.

3. Əlaqənin qurulması. Müəllimlər lap əvvəldən dərs vaxtı baş verə bilcək hadisələrlə bağlı aysiq olmalıdır. Eyni zamanda, tələbələr də hiss etməlidilər ki, müəllimlər onlara nəzarət etmək üçün hətta "6-cı hiss"lərindən də istifadə edirlər.

Problem yarandığı təqdirdə, müəllim sinfin idarəçisi kimi dərhal hərəkətə keçməlidir, çünkü problemlər baş verdikdən sonra tez zamanda həll olunmasa, daha sonra dərinləşəcək və onları həll etmək daha da çətin olacaq. Problemləi davranışın növündən asılı olaraq ona yanaşma da fərqli olacaq. Bəzən müəllimin sadəcə, tələbə ilə göz təması, üz ifadəsi, bədən dili, jestləri, səs tonunu aşağı salması, tələbənin yerini dəyişməsi və s. kifayət edəcək ki, tələbə özünü ələ alsın. Bəzən tələbələrlə dərsdən sonra fərdi şəkildə görüşüb, problemləri müzakirə etmək, onlara səbəb olan amilləri aşaşdırmaq mümkündür.

Problem daha ciddi olduğu təqdirdə, tələbənin psixoloqla görüşünü təmin etmək lazımdır. Bütün bu müdaxilələr rəğmən əgər eyni tələbələr eyni davranışları sərgiləməyə davam edirlərsə, o zaman mütələq şəkildə məsələni qurum rəhbərliyinin diqqətinə çatdırmaq lazımdır.

Digər bir fakt da ondan ibarətdir ki, ingilis dili dərslərində müəll-

imlərin ən çox üzləşdikləri problem odur ki, bütün dərsboyu tələbələri tamamilə ingilis dilindən istifadə etməyə məcbur etmək, demək olar ki, qeyri-mümkündür. Məsələn, bir çox hallarda tələbələr qrup işlərində verilən tapşırıqları müzakirə etmək üçün öz ana dillərindən istifadə edirlər və bu, heç də qəbahət hesab edilmir.

Yuxarıda müəllimlərin dərsdə yaranan problemlərə operativ şəkildə reaksiya vermələrinin tələb olunduğu qeyd edilir. Problemləri həll edərkən müəllimlər mütləq şəkildə aşağıdakı strategiyaları nəzərə almalıdır:

1. Problemə təmkinli şəkildə yanaşmaq. Sakit, lakin dəqiq adımlar problemi birbaşa həll edə bilər.

2. Problemi şəxsiləşdirməmək. Tələbələrlə şəxsi münaqışlərdən qaçmaq və problem həll olunduğu andan dərhal sonra onu tamamilə unutmaq.

3. Təhdidlərdən uzaq durmaq, lakin tələb olunan cəza mexanizmləri tətbiq etmək.

Deməli, tələbələrin pis davranışlarının qarşısını almaq üçün müəllimlər dərslərinə hazırlıqlı gəlməli, hədə-qorxu gəlmək əvəzinə, tələbələri ilə dostluq, əməkdaşlıq münasibətləri qurmali, onların motivasiya mənbələrinə çevrilməli, öz davranışlarını, səs tonlarını və s. idarə etməli, maraqlı dərslər təşkil etməli, öyrənməyə müsbət münasibət bəsləməlidirlər və s. Qeyd olunan bütün strategiyalar ingilis dili müəllimləri tərəfindən dil dərslərində baş verən pozuntuların idarə edilməsində nəzərə alına bilər. Önəmli olan odur ki, konkret hal üçün hansı strategiyanın uyğun olduğunu müəllimlər müəyyən etməyi və tətbiq etməyi bilməlidirlər.

Aşə Baxşiyeva,
Ali-nin əməkdaşı

Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Hər bir cəmiyyətin əsasını onun bünövrə daşları hesab olunan uşaqlar təşkil edir. "Uşaqlar bizim gələcəyimizdir" şəhəri da əbəs yerə yaranmayıb. Cəmiyyətdə mühiti formalasdır uşaqlardır, məhz buna görə də onların savadlı, tərbiyeli, sağlaməqidəli və sağlamruhlu olmaları bu prioritetlərin uşaqlara düzgün təlqin olunmasından asılıdır. Bu proses düzgün həyata keçirilirsə, sağlam cəmiyyətdən söz açmaq olar. Odur ki, övladlarımızı cəmiyyətə faydalı fərd kimi yetişdirmək valideynlərin əsas vəzifəsidir. Uşaqları doğru yola yönəldirmək məsələsi olduqca geniş mövzudur. Bu istiqaməti daha dərinləndirib öyrənib tədqiq etməklə məşğul olan sahə "Uşaq pedaqogikası" adlanır.

Bu günə qədər uşaqların tərbiyə işinin təşkili və tətbiqi üsullarını özündə ehtiva edən yüzlərlə əsər (məqalə, monoqrafiya və s.) yazılib, kitablar nəşr olunub. Tərbiyə, təhsil, təlim, şəxsiyyətin formalasması pedaqoji prosesin tərkib hissəsi olub, bir-biri ilə vəhdət şəklində çıxış edir. Yəni sadalanan proseslər yalnız bir məqsədə xidmət edir. Tərbiyənin təməli düzgün qoyularsa, cəmiyyətə gərkli şəxsiyyət formalasılır. Təlim, tərbiyə, tədrisin forma və metodlarını

Uşaqları düzgün tərbiyə etmənin yolları - 1-3 yaş qrupu

öyrənən "Pedaqogika" elminə nəzər salsaq, tərbiyənin iki mənada – geniş və dar mənada işləndiyini görərik. Geniş mənada tərbiyə deyərkən, bir növ, sosial təcrübənin tətbiqi kimi başa düşüle bilər, dar mənada tərbiyə dedikdə isə tərbiyəçilərin tətbiq etdikləri üsullar başa düşülür. Bu, daha çox özünü tədris prosesində göstərir (bağçalar, məktəbəqədər kurslar və s.).

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq uşaqların tərbiyə mövzusu daim yenilənir. Köhnə nəzəriyyələrin günümüzdə tətbiqi bəzən praktikada effektiv nəticə göstərməyə bilər. Səbəbi isə çox sadədir – inkişaf etmiş cəmiyyət. Məsələn, keçən əsrin 80-90-cı illərinin tərbiyə metodu ilə XXI əsrin tərbiyə metoduna arasında fərqlər mövcuddur. Bu fərqi yaradan əsas amillərdən biri informasiyalışmış cəmiyyətin təməlində duran texnologiyanın inkişafı və gündəlik həyatımıza həddindən artıq sırayət etməsidir. Deməli, elm və texnikanın inkişafının müsbət tərəfləri olduğu kimi, bəzən mənfi tərəfi də meydana çıxa bilir. Bu, özünü daha çox sözügedən mövzuda – uşaqların tərbiyə işində göstərir. Belə ki, əvvəllər uşaqlar asudə zamanlarını oyun oynamaya, rəsm çəkməklə, cizgi filmi izləməklə, təmiz havada gəzməklə keçirirdilərsə, günümüzdə yaş dövründə asılı olmayaraq bütün uşaqların marağı texnikayadır (kompüter, planşet, smartfon və s.). Bir növ asudə zamanlarını real şəkildə deyil, virtual formada keçirməyə üstünlük verirlər. Bu da uşaqların tərbiyə olunmalarında müəyyən çətinlik yaradır.

Bəs uşaqların tərbiyə işinə hansı yaş dövründən başlanılmalıdır? Düşünürəm, bu, günümüzün ən aktual suallarından biridir. Məsələyə daha çox dünya təcrübəsi fonunda, şəxsi yanaşmamla münasibət bildirmək istəyirəm. Uşaqların tərbiyəsinə onların dünyaya gəlisinin ilk aylarından başlanması zəruridir. Bu, eyni zamanda, gələcəkdə uşaqların dil açmasında, nitqinin inkişafında, ətraf aləmi daha tez dərk etməsində, əqli inkişafında, beynin iş qabiliyyətinin sürətli inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Deməli, ilk aylardan tərbiyə işinə başlamaq uşağın gələcək həyatı üçün olduqca vacibdir. Psixoloqlar hesab edirlər ki, uşağın zehni inkişafı həyatlarının ilk 3-4 yaşlarına təsadüf edir. Əgər daha erkən dövrlərdən tərbiyə işlərinə başlanılmazsa, "Uşağım hələ körpədir, böyükündə onsuz da özü dərk edəcək, mənim uşağım heç vaxt bunu etməz" və s. kimi yanaşmalar olarsa, tərbiyə işi ertələnərsə, bu, sonradan uşaqlarda xoşagəlməz vərdişlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Bunun üçün uşağı ilk aylardan sonrakı inkişaf mərhələsinə hazırlamaq mütləqdir.

Uşaqlarda tərbiyə prosesinin təşkili

Uşaqların tərbiyə prosesində nəzərə alınmalıdır bir çox məqam vardır. Bunlardan bir neçəsinə nəzər yetirək. Uşaqların tərbiyə işində diqqət yetirilməsi vacib olan amillərdən biri onların tətbiq olunan tərbiyə üsulunu dərk edib, qəbul etmək bacarığıdır. Belə ki, hər bir uşaga xüsusi və fərdi yana-

şılmalı, ənənəvi tərbiyə üsullarının tətbiqindən qaçılmalıdır. El dilində desək, “uşağın dilini tapmağa” səy göstərilməlidir. Valideyn uşaqlara tanış olan rəftar və üsullardan istifadə edərsə, onlar ətraf mühitə daha tez uyğunlaşa bilərlər. Uşaqa daha öncədən tanış olmayan, yad gələn ənənəvi tərbiyə metodlarından istifadə edilərsə, bu, onlarda vərdiş pozuntusuna və balanssız davranışa səbəb ola bilər. Məsələn, uşaq parkda arabasında yamağa alışmışsa, eyni saatda onu evdə yatırtmağa çalışsanız, çətinliklərlə qarşılaşacaqsınız. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tərbiyə işində metod və üsul dəyişikliyi edilən zaman uşağın yaş dövrünə uyğun edilməlidir. Bu halda tərbiyə işində edilən yeniliklər uşaqlarda davranış pozuntusuna səbəb olmayacaq. Bu, uşağın yeni bacarıq və istəkləri əsasında aparılacaqdır.

Uşaqların tərbiyə prosesində vacib olan digər məqamlardan biri də ana və atanın, nənə və babanın və digərlərinin uşağla yanaşmalarında, müəyyən tələblərin qoyulmasında ardıcılığın və birliyin qorunmasıdır. Yalnız bu halda uşaqlarda müsbət bacarıqların və balanslaşdırılmış davranışın formalaşmasını təmin etmək mümkün olar. Misal üçün, əgər ana hər hansı bir əşyaya toxunmağa və ya hər hansı bir qidanın qəbuluna icazə vermirə, ata isə əksinə, icazə verərsə, bu halda uşaqda “mümkündür”, “olər” kimi anlayışların qavranılması prosesi düzgün şəkildə getməyəcəkdir. Belə bir yanlış tərbiyə sistemi ilə valideynlər əslində övladlarına

“pislik” etmiş olurlar. Məhdudiyyətlərin qoyulması məsələsinə laqeyd yanaşmaq uşağın xarakterində inadkarlıq, neqativlik, əsəbilik kimi xüsusiyyətləri formalaşdırır.

Deməli, tərbiyədə vahid taktika, bütün ailə üzvlərinin hərəkətlərində tam koordinasiyanın olması mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndir. Unutmayaq ki, bu yaşda uşaqlar düşündüyüümüzdən da ha həssas, çevik və

– səliqəli yemək, paltarı bükmək, ayaqqabıları yerinə qoymaqla, oyuncaqları toplamaq və s. kimi vərdişlərə yiyələnlər. Uşaqlar böyükələri təqlid etməyi sevdikləri üçün daim onların hərəkətlərini təsvir etməyə çalışırlar. Uşaqların təqlidəcidi hərəkətlərinin müsbət nəticəyə çevrilməsində məsuliyyəti birbaşa valideyn daşıyır. Bu yaşda uşağın təhlil etmək bacarığı formalaşmadığını görə, yaxşını-pisdən, müsbəti-mənfidən seçə bilmir. Böyükələrin bütün davranış və hərəkətlərini doğru kimi qəbul edir və təkrarlayır. Buna görə də valideynlər diqqətli olmalı, uşaqların gözlərinin daim onların hərəkətlərində olmasına unutmamalı, ona uyğun davranışlıdırlar.

Tərbiyə işində digər vacib məqamlardan biri də valideynin səbirli və müləyim olmağa çalışmasıdır. Uşaqlar sakit oturmağı və uzun müddət bir şeyi gözləməyi əsla sevmirlər. Bildiyimiz kimi, “gözləmək”, “oturmaq” kimi bacarıqlar daha böyük yaşlarda tədricən formalaşmağa başlayır. Məhz bu səbəbdən də uşaqların bu cür davranışlarına qarşı təmkinli olmaq lazımdır. Uşaqlar valideynlərinin əhvallarına və danışq tərzlərinə biz düşündüyüümüzdən də artıq diqqət yetirirlər. Uca səslə, sərt danışq tərzi uşaqlarda aqressiyanın yaranmasına səbəb olur və valideyni nəinki dirləyir, əksinə, ərköyünlük edir, ağlayır, dinləmək istəmir və s. davranışlara yol verir. Məhz ona görə də uşaqlara erkən yaş dövründən şəxsiyyət kimi yanaşaraq, onlarla daha təmkinli və

ağlı olurlar. Burdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, “Tərbiyə işində birləşmə” anlayışı uşağın tərbiyəsində iştirak edən bütün böyükələrin davranışlarındakı vəhdəti özündə ehtiva edir.

Tərbiyə işində ən gözəl və effektiv nəticə göstərən üsullardan biri də valideynin sərgilədiyi davranış və hərəkətləri ilə öz övladına nümunə olmasıdır. Bu uşaqlar üçün həm maraqlı həm də əyləncəli gəlir. Uşaqlar böyükələrin hərəkətlərini təqlid etməklə çox şeyə

anlayacaqları tərzdə danışmaq lazımdır. Bu, bir növ, uşaq və valideyn arasındaki “bərabərliyin” təmin edilməsidir. Valideyn övladına nəzarəti saxlamaqla onun sərbəst şəkildə hərəkət etməsinə də şərait yaratmalıdır. Yəni valideyn uşağı “sixmaqla” heç nəyə nail olmayıcağını bilməlidir. Məsələn, uşaq sərbəst şəkildə (doğru və ya yanlış) paltarlarını geyinmək, yeməyini yemək, yatmaq və s. istəyərsə, valideyn buna müdaxilə etməməyə çalışmalıdır. Bununla, eyni zamanda, onların gələcəkdə işlərin öhdəsindən təkbaşına gəlmələrinə də təkan verilmiş olacaq.

Tərbiyə prosesi əsnasında uşaqlara qoyulan tələblər onların istək və ehtiyacları ilə üst-üstə düşməlidir. Uşağın yuxusu gəldiyi zaman “Yatmaq lazımdır”, aclığı zaman “Yemək yemək lazımdır”, hava şəraiti uyğun olduğu zaman “Parka gəzməyə gedəcəyik” və digər cümlələr qurulmalıdır. Bu zaman uşaqda verilən tapşırıqə tabe olmaqdan qaçmaq fikri yaranmaya- caqdır. Əgər sizin hər hansı bir işi görmək təklifinizi uşaq onun məcburi şəkildə həyata keçirilməsi kimi qarşılayacaqsa və böyüklərin tələbinə uyğun olaraq davranacaqsa, bu, uşaqlarda “itaət etmək” vərdişini yaradacaq. Bu hal uşaqlar üçün elə də xoşagələn hal deyil. Onlar bunu könüllü şəkildə deyil, məcburi olaraq, bir növ, valideynin “sifarişini” yerinə yetirmiş kimi düşünəcəklər. İlk baxışdan “itaətkar uşaq” valideynlər üçün rahat və asan gəlsə də, sonrakı yaş mərhələlərində uşağın müstəqil fikri və yanaşması olan fərd kimi formlaşmasında çətinliklər yarada-

caqdır. Uşaqlarda “lazımdır” sözü-nə istədiyimiz reaksiyanın inkişaf etdirilməsi üçün böyüklərin tələbləri onlar üçün mümkün və maraqlı olmalıdır.

Uşaq ərköyünlük edərsə, ona cəza vermək lazımdır? Şübhəsiz ki, hər kəs uşaq vaxtlarında aldığı, ən azı, bir cəzanı xatırlayır. Yəni “cəza” uşaq böyütməyin vacib məqamlarındandır. Cəza tətbiq edilən zaman bunun uşaqda ciddi psixoloji zədə yaratmayacağına əmin olmaq vacibdir. Məsələn, tətbiq edilən cəza uşağın şəxsiyyətini alçaltmamalı, zorakılığa yol verilməməli, ədalətli olmalıdır. Yəni uşaqın hüquqları pozulmamalıdır. Əgər uşaq durmadan ağlayırsa, ərköyünlük edirsə, bu zaman göz yaşlarının səbəbi müəyyən edilməli və digər hallardan asılı olaraq cəza üsulu və ya tərbiyə metodu seçilməlidir. Bir çox valideyn bu cür hallarda necə davranışmaq lazımlığını bilmir və həyəcan keçirərək yanlış tərbiyə üsullarını tətbiq edir. Belə vəziyyətdə qətiyyən uşağı qorxutmaq, ona fiziki cəza tətbiq etmək olmaz. Təcrübə göstərir ki, balaca vaxtlarında fiziki cəzaya məruz qalan uşaqlar aqresiv, qapalı və özünəinamsız olurlar. Bu zaman tətbiq edilən ən ümumi tərbiyə metodu diqqətin yayındırılmışdır. Uşaqların diqqətini ağlamağa, şıltaqlıqə səbəb olan məsələdən yayanırmış çox asandır. Qeyd edək ki, bu metod 1-3 yaş qrupunda olan uşaqları sakitləşdirməyə kömək etsə də, düzgün davranışlı tərbiyə etmir. Deməli, diqqətiyayındırma metodu daimi deyil, yaş qrupundan asılı olaraq müvəqqəti xarakter daşıyır.

Uşaqların inkişafının növbəti yaş dövrlərində diqqətiyayındırma metodunu inandırma, aydınlaşdırma və ya birbaşa öyrətmə ilə əvəz etmək daha düzgündür.

Uşaqlarda müstəqilliyin inkişafı

Əgər körpə uşaq diqqətini çəkən, onu maraqlandıran bir obyektdə (məsələn, oyuncaq, qida və s.) uzanırsa və nəhayət, böyüklərin köməyi olmadan bu əşyani özü çıxarırsa, bu onda öz müstəqil hərəkətlərindən məmnunluq hissini yaradır. Uşağın belə hərəkəti valideyn tərəfindən alqışlanmalı, növbəti bu cür sərbəst addımların atılmasına təşviq edilməlidir. Bu, onlarda müstəqillik hissini daha da gücləndirmiş olacaq. Bəzən oxşar hal və vəziyyətlərdə uşaqlar bacara bilməyəcəklərini düşünüb böyüklərdən kömək, dəstək gözləyirlər. Bu zaman yardım etməkdə tələsməyin, əksər valideynlərin çox sevdiyi “sehrli sözlər”dən istifadə etməyə çalışın. “Sən bunu bacaracaqsan, cəhd elə, sən artıq böyümüşən və s.” sözlərdən istifadə etməklə onlarda müstəqilliyin inkişafına şərait yaratmış olacaqsınız. Beləliklə, siz uşaqda müstəqil fəaliyyətə ehtiyac, çətinliklərə qalib gəlmək bacarığı formalaşdıracaqsınız. İlk mərhələdə bu onlara çətin gəlsə də, sonradan özlərində inam hissini yaranmasına və möhkəmlənməsinə təkan vermiş olacaqdır.

“Övladlarınızı dövrünüz üçün deyil, onların dövrü üçün yetişdirin” (Həzrət Əli).

Rəhilə Misirxanlı,
Aİİ-nin əməkdaşı

Qalalar xalqımızın düyünlənmiş yumruqlarıdır. Anamız torpağı yadellilərdən qorumaq, düşməndən intiqam, qisas almaq üçün bu yumruqlardan hər zaman od püskürüb, atəş açılıb. Qalalar düşmən qarşısında körük kimi basılmış, gərilmış sinəmizdir. Bu gün mühafizə olunan qala-şəhərlərimiz də məhz bu qəbildəndir. İntiqam hissi ilə basılan tətikdən od püskürər, gərilən nizələrdən çıxan oxlar düşmənin ürəyini dəlik-deşik edər, yetər ki, biz mübariz olaq, Vətəni, torpağı yadellilərdən, işgalçılardan qoruyaq. Bu missiyamızı həyata keçirmək üçün qalalar və şəhər-qalalar hər zaman səngərimiz, müdafiə mövqeyimiz olub.

Bu gün mühafizə olunan qala-şəhərlərimizin sırasında ən önəmli yeri olan Şuşanı həm də Şərqiñ gözəli adlandırmaq olar. Başımızın tacı, Azərbaycanın musiqi beşiyi, Zaqafqaziyənin konservatoriyası, "Qafqazın sənət məbədi" olan Şuşa Azərbaycanın dilbər guşəsi olmaqla bərabər, həm də şəhər-qala kimi hərbi-strateji cəhətdən çox vacib məkandır. Onun dövrəsində gözəllikləri qorumaq, Vətənin keşiyində durmaq üçün böyük və güclü sədd çəkilib.

Şuşa – düyünlənmiş yumruğumuzdur

Azərbaycanda XX əsrin əvvəl-lərinədək, o cümlədən Şuşada musiqi sənəti, ilk növbədə, xanəndə və sazəndələr ustad-şəyirdən zəminində inkişaf etdi. Sonra peşəkar musiqi təhsili daha geniş sahələri əhatə etdi, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun böyük əməyi sayəsində peşəkar musiqi təhsilinin bünövrəsi qoyuldu.

1905, 1920 və 1992-ci illərdə Şuşa üç dəfə tamamilə yandırıldı.

1992-ci il mayın 8-də vurulan zərbə isə daha dəhşətli oldu. Gözəl şəhər erməni birləşmələri tərəfindən işğal edildi. Şuşanın düşmən nəzarətinə keçməsi nəticəsində şəhərdə 195 nəfər Azərbaycan vətəndaşı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildi, 165 nəfər (150-si əlil olmaqla) yaralandı, 552 körpə valideynlərini itirdi, 20 mindən artıq insan isə doğma yuvasından didərgin düşdü.

Şuşa işğal ediləndə azərbaycanlıların tarixi izlərini silmək məqsədilə vandallar 600-ə yaxın

tarixi-memarlıq abidəsini, o cümlədən Pənahəli xanın sarayını, Yuxarı Gövhər ağa məscidini, Aşağı Gövhər ağa məscidini, Xurşidbanu Natəvanın evini, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini yerləyeksan etdi, təhsil ocaqları, uşaq bağçaları, mədəni-maarif obyektləri və yüzlərlə sənət incisi məhv edildi.

İllərlə düşmən tapdağı altında inləyən torpaqlarımıza həsrət qalmışımız, kədər və hüzn bizi tərk etmədi. Dünyanın bütün xeyirxah, sülhməramlı dövlətlərinə, insanlarına müraciət etdik, ədalətsizliyə son qoyulmasına yardımçı olmalarını istədik. Heç kəs dərdimiz şərək olmadı. Otuz ilə yaxın vaxt keçdi. Azərbaycan Ordusu gücləndi, düşməndən intiqam, qisas almaq üçün hərəkətə keçdi. Bu addımı atarkən ordu muza Türkiyə, Pakistan mənəvi dəstək oldu. Süfrəmizin başında oturub ləziz yeməklərimizi yeyənlər, barişdırıcılıq missiyasını

öz üzərinə götürənlər issə gözə görünməz şəkildə yoxa çıxdılar. Soraqları Ermənistən silahlı qüvvələrinin yan-yörəsindən gəldi. Sözlərinin bitdiyi məqam idi. Odur ki, cavabları da özləri kimi xain oldu, Tərtər, Gəncə, müharibə zonasına heç bir aidiyəyi olmayan Siyəzən belə atəşə məruz qaldı, yüzlərlə insanın həyatına son qoyuldu, yurd yerləri viran qoyuldu, odlara qalandı. Gəncənin müsibətinə dünya reaksiya verdi, xarici jurnalistlər hadisəyəyərindən reportajlar hazırladı. Bəli, qurbansız qələbə olmur. Üç minə qədər şəhid verdik. Bu ağrılar nə qədər acı idisə, cahansüməl qələbəmiz bir o qədər şirin oldu. Bir gözümüzzlə ağlasaq da, düşməni yerində oturtduq və göz yaşalarını sevinc yaşlarına çevrildi. Pre-

zident İlham Əliyev hər axşam cəbhədən qələbə xəbərlərini özü verirdi. Son iki yüz ildə dünya dövlətlərinin qarşılaşmadığı, əsərət altında inləyən yüzlərlə ərazi-nin özgürlüyünə qovuşmaq həsrəti ilə yanıb-yaxıldıqı bir dövrdə cavan Prezidentimiz xalqını sevindirdi. Hər gün televiziya ekrana dövlət gözlərimiz 8 noyabrda misli görünməmiş qeyri-adi təqdimatla qarşılaştı. Çıxışını səbirsizliklə dinlədiyimiz çox hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev ekranada “Şuşa azaddır” xəbərini verəndə nələr keçirdik, nələr oldu...

Şəhərdə avtomobil karvanlarının üstündə Azərbaycan, Türkiyə və Pakistanın dövlət bayraqları dalgalanaraq ətrafi “Ura, ura” sədaləri bürüdü. Millət küçəyə axıdı, yollar insan selinə büründü.

Şuşa Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğaldan azad edilmişdi. 2021-ci ilin 8 Noyabr günü Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazıldı.

Sevərək yaşayan və sevilərək olən şuşalıların dağlarda qopuz çalıb at oynatdığı Şuşa – qala şəhərinin tarixi də çox qədimdir. 1750-ci ildə Şuşakənddən bir qədər aralı, hündür, sildirim dağın üstündə qalanın tikintisinə başlandı və işlər 1756-1757-ci illərdə başa çatdırıldı. Pənahəli xan Şuşanı paytaxt elan etdi, sonradan isə “Şuşa qalası” və “Şuşa” adlandırıldı. XVIII əsrin ikinci yarısından siyasi hadisələrdə həmişə Şuşa şəhərinin adı çəkilir. Şuşa qalası əsası qoyulduğu gündən bir çox hücumlara sinə gərərək qanlı döyüşlərin şahidi olub.

Rima Hacıyeva,
Dini Qurumlarla İş üzrə
Dövlət Komitəsinin
əməkdaşı

Milli-mənəvi sərvətimizsən, Şuşam

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev:

“İyirmi səkkiz il yarım işgal altında olan Şuşa azad edildi! Şuşa indi azaddır! Biz Şuşaya qayıtmışıq! Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qazandıq. 2020-ci il noyabrın 8-i Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu tarix əbədi yaşayacaq. Bu, bizim şanlı Qələbəmizin, Zəfərimizin Günüdür!”.

Qədim tarixə malik Şuşa şəhərinin əsası 1752-ci ildə Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən qoyulmuşdur. İlk çağlarda şəhər Şuşa adı ilə yanaşı, xanın şərəfinə “Pənahabad” adlandırılmışdır. Tarixi mənbələrdə bildirilir ki, Pənahəli xan 1748-ci ildə Bayat və 1751-1752-ci illərdə salınmış Şahbulaq qalalarının müdafiəsinin zəif olması səbəbindən, dağların içində əbədi və sarsılmaz qala tikdirmək qərarına gəlmışdır. Qala mahiyyət etibarilə möhkəm və keçilməz olacaqdı. 1956-1957-ci illərdə qalanın tikintisi başa çatıldıqdan sonra, xanlığın paytaxtı Şahbulaq qalasından yeni tikilmiş şəhər-qalaya köçürülmüşdür. İlk dövrlərdə “Pənahabad” adlandırılan qala sonralar Şuşa olmuşdur. Şuşa şəhəri üç tərəfdən sıldırıq qayalarla, digər tərəfdən, qala divarları ilə əhatə olunduğu üçün alınmaz sayılırdı. Mənbələrdə göstərilir: “Ağa Məhəmməd xan Qacarın dövründə Şuşa kiçik gözəl şəhərdi, möhkəm hasarının hündürlüyü şəhərin bütün tərəflərində bərabərdi, hasarın elə yerləri var idi ki, oradan mücahimlərin (hücum edənlərin) başına daş, qaynar su və ya ərimiş qurğuşun tökmək olurdu”.

Şəhərdən çıxış Gəncə, Ağoğlan, İrəvan qapıları vasitəsilə mümkün idi. Şuşa şəhərində sonradan müx-

təlif dövrlərdə bir neçə əsas və alt məhəllələr salınmışdır. Bunlardan Təbrizli, Cuxur, Qurdalar, Culfalar, Seyidli, Quyular, Mardinli, Hacı Yusifli, Qazançalı və Çöl qala məhəllələrini qeyd etmək olar. İbrahimxəlil xanın hakimiyəti illəri Şuşa şəhəri üçün yeni inkişaf mərhələsi olmuşdur. Bu dövrlərdə şəhərdə yeni məhəllələr salınmağa başlanılmışdır.

Şuşa şəhəri uzun müddət Qarabağın həm inzibati, həm də iqtisadi mərkəzi olmuşdur. XVIII əsrin sonlarından başlayaraq Şuşa şəhəri iri ticarət mərkəzinə çevrilmişdir. Buraya təkcə ölkənin müxtəlif rayonlarından yox, eləcə də dünyanın dörd bir yanından tacirlər gəlir, ölkələrarası ticarət əlaqələri qurulurdu. Şuşada ticarətlə yanaşı, sənətkarlıq da inkişaf edirdi.

Şuşa yüzillər boyunca Azərbaycanın siyasi və mədəni mərkəzi olmuş, burada bir çox görkəmli şəxsiyyətlər də yetişmişlər. Şəhər, həmçinin Azərbaycanın elm ocaqlarından biri hesab edilmişdir. 1801-ci ildə İbrahim xan məscidiinin yanında məktəbin inşa edilməsi heç də təsadüfi deyildi. Tədris ocağı fəaliyyətə XIX əsrin II yarısından başlamışdır. Hələ 1830-cu ildə burada Azərbaycanda ilk olaraq mahal məktəbi fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycanda ilk kitab-

xana da Şamaxıda və burada açılmışdır. Şəhərdə, həmçinin kiçik nəşriyyat da fəaliyyət göstərməkdə idi. Şuşada Mir Möhsün Nəvvab, Xurşudbanu Nətavan kimi görkəmli şəxsiyyətlərin rəhbərliyi altında bir çox ədəbi məclis-yığıncaqlar fəaliyyət göstərirdi. 1848-ci ildə burada ilk teatr tamaşası təşkil olunmuş, 1882-ci ildən isə şəhər mühüm teatr mərkəzinə çevrilmişdir. Bu da şəhərin Azərbaycanın mədəni mərkəzi olmasına bir nümunəsi idi. Şuşa teatr-sevərləri arasında Azərbaycan teatr sənətinin görkəmli simalarından olan, “Otello” əsərinin ilk tərcüməcisi, azərbaycanlı komediya ustası Haşim bəy Vəzirov, məşhur dramaturq Əbrürrəhim bəy Haqverdiyev, ədəbiyyatşunas Firdun Köçərli, Cabbar Qaryagdını və başqa məşhur simaları göstərmək olar. Şuşada ilk dəfə olaraq 1904-cü ildə Şəksprin “Otello” əsəri sənətləşdirilmişdir.

Şuşa uzun zamandan bəri “Qafqazın konservatoriyası” nüfuzuna sahib olmuşdur. Bu şəhər Azərbaycan musiqisinin beşiyi idi. Burada peşəkar ifaçılıq və instrumental musiqi məktəbi formalanmışdı. Şuşadan olan bir çox ifaçılar Azərbaycandan kənarda da məşhur idilər. 1897-ci ildə Ə.Haqverdiyev “Leyli və Məcnun” əsərini, 1902-

ci ildə isə Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasını səhnələşdirmişdir. Şuşada 1901-ci ildə isə ilk dəfə Şərqi konserti təşkil olunmuşdur. Bu isə öz növbəsində, Azərbaycan opera sənətinin yaranmasında böyük rol oynamışdır. 1898-ci ildə Şuşada şəhərin sosial-iqtisadi və mədəni həyatının inkişafında müüm rol oynayan şəhər hökuməti yaradılmış, üzvləri isə Ə.B.Haqverdiyev, N.B.Vəzirov kimi görkəmlili ədəbiyyat və incəsənət xadimləri olmuşlar.

Şuşa şəhəri əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət idi. Şəhərin bütün məhəllə adlarının (Təbrizli, Culfalar, Hacı Yusifli, Merdinli, Saatlı, Köçərli, Xoca Mərcanlı və s.) Azərbaycan türkçəsində olması şəhər əhalisinin Azərbaycan türklərindən ibarət olduğunu sübut edir. XIX əsrin əvvəllərindən, Rusyanın işgalindən sonra şəhərdə demoqrafik dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, Rusiya Azərbaycanın digər yaşayış məntəqələrində olduğu kimi, Şuşa şəhərində də erməni əhalisini yerləşdirir, yerli əhalinin sayını azaltmağa çalışır. XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərində Şuşaya müxtəlif xalqların nümayəndələri köçüb-gəlmişlər. Bu əhali arasında mənşəcə alban olub, Orta əsrlər dövründə erməni kilsəsinin təsiri altında qırıqorianlaşmış və erməniləşmiş əhali də var idi. Onların əksəriyyətini Qarabağ xanlığının Tatıv, Xaçın və Dizəq məhallələrindən gələnlər təşkil edirdilər. Bu əhalinin Şuşanın bütün əhalisinin cəmi 27 faizini təşkil etməsi mənbələrdə göstərilmişdir. XIX əsrin əvvəllərinə aid statistik məlumatlar göstərir ki, xristian əhali yalnız Şuşada deyil, həm də bütün Qarabağ xanlığında əhalinin az bir hissəsini təşkil edirdi. Şəhərdə erməni və azərbaycanlı əhali birgə yaşayırırdı, lakin buna baxmayaraq, şəhər erməni əhalisi tərəfindən 3 dəfə təcavüzə məruz qalmışdır.

İlk dəfə 1905-1907-ci illərdə Şuşa ermənilər tərəfindən yandırılmışdır. İkinci həcum hadisəsi 1920-ci ildə baş vermişdir. Bu zaman da ermənilər Şuşa şəhərini qismən yandırılmış, bir çox müsəlmanı qətlə yetirmişdilər. Bu hadisənin baş verməsinə səbəb isə 1919-cu ildə Xosrov bəy Sultanovun Dağlıq Qarabağa general-qubernator təyin edilməsi olmuşdur. Erməni icması bu hadisəyə qarşı çıxmış və onu qətiyyətlə pişləmişdir. Onların fikirlərinə görə, Xosrov bəy Sultanovun Dağlıq Qarabağa general-qubernator təyin edilməsi Şuşada yaşayan erməni əhalisinin sixışdırılması və onların hüquqlarının tapdalanmasının gözlənilməsi idi. Bütün bu hadisələr 1919-cu ilin iyun ayında erməni-müsəlman icmaları arasında silahlı toqquşmaların baş verməsinə gətirib çıxarmışdır. Bundan sonra Xosrov bəy Sultanovun təşəbbüsü ilə bir neçə nəfər Dağlıq Qarabağdan uzaqlaşdırıldıqdan sonra icmalar arasında qısamüddətli atəşkəs təmin olunmuşdur. Atəşkəsin baş tutmasına baxmayaq, tərəflər arasında toqquşmalar 1920-ci ilin mart ayınadək davam etmişdir. 1920-ci ildə baş vermiş Şuşa hadisələri haqqında sənədlərdə müxtəlif qeydlər yer almışdır. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının komsomol rəhbərlərindən olmuş Olqa Şatunovskaya öz xatirələrində yazar ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlıq Qarabağ üzərində öz nəzarətini itirmək istəməməsi üzündən ərazidə yaşayan ermənilərə öz məktəb və seminariyalarını yaratmalarına icazə verilməsinə baxmayaq, məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsi, bölgədə qətlamların tövədilməsinə və dağıntıllara səbəb olmuşdur. Bundan başqa, britaniyalı yazar və jurnalist Tomas de Vaal 2003-cü ildə yazdığı "Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh savaşı yollarında" adlı əsərində bu barədə yazar: "1920-ci ildə rus-

ların bölgəni tərk etməsindən sonra Dağlıq Qarabağa nəzarət uğrunda iki etnik qrup arasında mübarizə başladı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ordusu Şuşa şəhərində ermənilərin yaşadıqları məhəllə və səmtlərə hücumlar təşkil etdi və bu hücumlar nəticəsində şəhərdə yaşayan yüzlərlə etnik erməni öldürüldü. Ruslar geri gəldikdən sonra, bolşevik sifəti ilə Dağlıq Qarabağın yenidən qurulması ilə məşğul oldular. Bu səfər bölgənin yeni administrativ mərkəzi kimi Stepanakert şəhəri seçildi və siyasi mərkəz Şuşa şəhərindən bura köçürüldü. 1920-ci ildə baş vermiş qətlamdan sonra dağlılmış binalar və evlər 40 il müddətində bərpa olunmadan olduğu kimi saxlanılmışdır".

Şuşanın üçüncü dəfə işğali 1992-ci ildə baş vermişdir. 1992-ci il mayın 8-i axşam saatlarında erməni qoşunları Azərbaycanın qədim şəhəri olan Şuşanı işğal etmək üçün əməliyyat keçirdilər. Bu dövrdə Şuşanın müdafiəsi zamanı 195 nəfər soydaşımız şəhid olmuş, 165 nəfər yaralanmış, 58 nəfəri isə əsir və girov götürülmüşdür. Həmin vaxt Şuşanın 22 minə yaxın əhalisi məcburi köçkün olmuşdur. Ermənilər tərəfindən Şuşa işğal edildikdən sonra, 25 Şuşa məktəbi, 31 kitabxana, 17 klub, 8 mədəniyyət evi, 4 texnikum, 2 institut, 7 uşaq bağçası, 4 kinoteatr, 5 mədəniyyət və istirahət parkı, 2 sanatoriya, turistik baza, 2 yataqxana, Azərbaycan Xalça Muzeyinin filialı, Şuşa Dövlət Dram Teatrı, Şuşa Televiziyası, Şərqi musiqi alətləri fabriki, Dövlət Rəsm Qalereyası, Uşaq Sağlamlıq Məktəbi qarət olunmuş, dağlılmış, yandırılmışlarla yararsız hala salınmışdır. İşğal dövründək Şuşada 170-dən çox yaşayış evi, 160-a yaxın tarixi və mədəniyyət abidəsi mövcud olmuşdur.

Böyük Britaniyanın Qafqaz üzrə xüsusi müxbiri Tomas De Vaal Şuşanın işğalı barədə belə yazmışdır: "1992-ci ildə Şuşanın itirilməsi

Azərbaycanın mədəni həyatına ağır zərbə oldu. Bakılı ziyalılardan biri mənə dedi: "Bu xəbər bizə çatanda mən və bir çox dostlarım hönkür-hönkür ağladıq". Şuşanın itirilməsi ciddi hərbi zərbə oldu – sökülənlər mühüm üstünlüklü mövqeyə malik olan Qarabağda son dayaq nöqtələrini itirdilər. Şəhərin süqutu Azərbaycanla bağlı müxtəlif konspirasiya nəzəriyyələri ilə həyata keçirilir. Nə olursa-olsun, hadisə iştirakçılarının gücünü itirməsi səbəbindən müdafiənin zəif təşkili və vahid komandanlığın olmaması, eləcə də xarici qüvvələrin son dərəcə aşağı döyüş effektivliyi müşahidə olunur.

Otuz ilə yaxın erməni işğalında olan Şuşa şəhəri 2020-ci il 27 sentyabr tarixdə Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında Azərbaycanın Müzəffər Ordusu erməni işğalı altında olan Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması uğrunda döyüşlərə başladı. Bundan sonra 8 noyabr 2020-ci il tarixi Azərbaycan xalqının yaddaşında əbədi qalacaqdır. Məhz bu tarixdə qədim Şuşa şəhəri şücaətli oğullarımızın qəhrəmancasına döyüşməsi, Azərbaycan xalqının Dəmər Yumruq altında birləşməsi və Ali Baş Komandanın dərin siyasi biliyi nəticəsində işğaldan azad olunmuşdur.

Şuşa şəhəri, nəinki Azərbaycanın, eyni zamanda, Qafqazın incisi sayılır. Şuşanın tarixi-dini abidələri içərisində Yuxarı Gövhər ağa məscidi xüsusi yer tutur. Bu məscid Şuşanın Mərkəzi meydannında yerləşir və şəhər ərazisində tikilmiş ən qədim məscididir. Məscid ilk olaraq Pənahəli xanın dövründə 1700-cü ildə qamışdan inşa edilmişdir. İbrahimxəlil xanın hakimiyyətə gəlməsi ilə 1768-1769-cu illərdə qamışdan olan məscid sökülərək yerinə daşdan məscid inşa edilmişdir. Uzun illər keçdikdən sonra – XIX əsrin I yarısında Gövhər ağanın maddi dəstəyi ilə məscid üçüncü dəfə inşa

edilmişdir. Bu zaman köhnə məscidin yerinə qoşamarəli yeni məscid inşa edilmişdir. Məscid 1883-1884-cü illərdə İbrahimxəlil xanın qızı Gövhər ağanın tapşırığı və maddi dəstəyi ilə dördüncü dəfə yenidən inşa edilmişdir. Məscidin memarı Kərbəlayi Səfixan Qarabağı olmuşdur.

Şuşanın mənfur qonşularımız tərəfindən 1992-ci ilin mayında işğali nəticəsində məscid erməni vandallizminə məruz qalmış və dağıdılmış, minarələrinin dekoru zədələnmiş və çadırvari örtükləri sıradan çıxarılmışdır. Təmir-bərpa işləri adı altında məscidin daxili interyerində ciddi dəyişikliklər edilərək tariximizi saxtalaşdırmağa çalışılmışdır. Məscid memarın digər əsərləri kimi, ən gözəl tarixi memarlıq abidəsi sayılır.

...Şuşa şəhəri 2020-ci il noyabrın 8-də Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli Ordumuz tərəfindən azad edilmişdir. Qələbəmizdən qısa müddət sonra mədəniyyət paytax-

timizdə genişmiqyaslı yenidənqurma və abadlıq işlərinə başlanıldı. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva azad Şuşaya ilk səfərlərində Yuxarı Gövhər ağa məscidinə də baş çəkmişlər. Dövlət başçısı Məkkədən gətirilmiş Qurani-Kərimi məscidə bağışlamışdır. Hazırda şəhərdə erməni vandallizminə məruz qalmış bir sıra tərəxi-mədəni abidələrdə, o cümlədən, Yuxarı Gövhər ağa məscidində bərpa işləri aparılır.

Yuxarı Gövhər ağa məscidi ilə yanaşı, Aşağı Gövhər ağa məscidi də Şuşanın memarlıq incilərindən biri hesab olunur. Bu məscidin tikitisi qədim tarixə dayanır. Bu məscid şəhərin ikinci Cümə məscidi sayılır. Məscid həm Aşağı məscid, həm də Kiçik məscid adları ilə tanınır. Yeni məscidin inşası memar Kərbəlayi Səfixan Qarabağı tərəfindən Gövhər ağanın maddi dəstəyi əsasında həyata keçirildiyinə görə, sonradan Aşağı məscid, həm də Aşağı Gövhər ağa

məscidi adı ilə tanınmağa başlanılmışdır. Şəhər işğaldan azad olunduqdan sonra burada əsaslı təmir-bərpa işləri aparılmışdır.

Şuşanın qədim tarixi-dini abidələrindən biri də Saatlı məscididir. Məscid qədim tarixə malikdir. Məscid adını yerləşdiyi məhəllədən almışdır. Dini ocaq Kərbəlayi Səfixan Qarabağının layihəsi əsasında 1883-cü ildə inşa edilmişdir. Prezident İlham Əliyev yanvarın 14-də Şuşaya səfəri zamanı Saatlı məscidini də ziyarət etmişdir. Dövlət başçısı məscidə Məkkədən gətirilmiş Qurani-Şərif hədiyyə etmişdir.

Digər tarixi-dini abidə – Çöl-qala məscididir. Bu məscid öz adını yerləşdiyi məhəllədən almışdır, Ermənistanın vandalizm siyaseti nəticəsində dağıdlaraq yararsız hala düşmüşdür.

Şəhərdə məscidlərlə yanaşı, digər dinlərin nümayəndələrinə məxsus tarixi-dini abidələr mövcuddur. Bunlardan Qazançı məbədini, Daşaltı və Göybalı kəndlərində yerləşən Alban məbədlərini göstərmək olar.

Tarixi mənbələrə görə, indiki Qazançı kilsəsinin yerində 1722-ci ildə Alban memarlığına aid məbəd olmuşdur. 1858-ci ildə bu məbədin yanında rus komandanlığının göstərişi ilə zəng qülləsi tikilərək, binanı dindar rus əsgərlərinin istifadəsinə vermişlər. Kilsənin üzərindən asılan zəng Şuşadakı rus komandanlığının tələbi ilə Rusiyanın Tula şəhərində hazırlanaraq, hərbçilərin köməyi ilə Şuşaya gətirilmişdir. Hazırkı kilsə isə Culfanın Qazançı kəndindən Şuşaya köçmüş ermənilərin vəsaiti hesabına 1868-1887-ci illər arasında tikilmişdir.

Tarixi memarlıq abidələrindən biri də M.P.Vaqifin məqbərəsidir. 1967-ci ildə Heydər Əliyev M.P.Vaqifin qəbrini ziyarət etmək istəmiş, lakin baxımsızlıqdan qəbir it-bat olmuşdur. Bundan sonra H.Əliyev qəbrin axtarılıb-tapılma-

sına göstəriş vermişdir. Məqbərənin tikintisinə Ulu Öndərin göstərişi ilə 1977-ci ildə başlanılmış, 1982-ci ildə başa çatdırılmışdır.

Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən 1992-ci ilin may ayında Şuşa şəhərinin işgal edilməsi nəticəsində kompleksin binası və burada sərgilənən onlarca eksponat məhv edilmiş, daşınması mümkün olan eksponatlar isə Ermənistana aparılmışdır.

Növbəti dəfə Şuşa işğaldan azad edildikdən sonra yenidən bərpa edilmişdir.

Dahi Azərbaycan şairi və ictimai xadim Molla Pənah Vaqifin muzey-məqbərə kompleksinin təmir-bərpa və yenidənqurma işlərindən sonra açılışı oldu. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə 30 avqust 2021-ci il tarixdə işğaldan azad edilən Şuşada ilk dəfə Vaqif Poeziya Günləri keçirilmişdir. Molla Pənah Vaqifin muzey-məqbərə kompleksi öündə iki gün davam edən tədbirin açılışında Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva iştirak etmişlər.

Şuşa şəhərində 18 sentyabr 2021-ci ildə Milli Musiqi Günü keçirilmişdir. Üzeyir Hacıbəylinin heykəlinin ucaldığı parkda baş tutan tədbirdə Fikret Əmirov adına Mahnı və Rəqs Ansamblının Xalq Çalğı Alətləri Orkestrinin ifasında Üzeyir Hacıbəyli, Vasif Adıgözəlov, Süleyman Ələsgərov və digər bəstəkarların ifaları səsləndirilmişdir.

Prezident İlham Əliyev və Birinci xanım Mehriban Əliyeva 10 may 2022-ci il tarixdə Şuşa şəhərində səfərdə olmuşlar. Dövlət başçısı və birinci xanım əvvəlcə Füzuli rayonunda Zəfər yolunun açılışında iştirak etmişlər. Daha sonra onlar Daşaltı kəndində məscidin, Şuşa Radio-Televiziya Yayım Qülləsinin, Şuşa Şəhər Xəstəxanasının təməllərini qoymuşlar. Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Heydər Əliyev

Fondu tərəfindən Aşağı Gövhər Ağa, Yuxarı Gövhər Ağa, Saatlı məscidlərində və Mehmandarovların malikanə kompleksində aparılan bərpa işləri ilə tanış olmuşlar.

Şuşada bunlardan başqa, Şuşa mağarası, Şuşa qalasının divarları, Pənahəli xanın sarayı və kitabxanası, İbrahimxəlil xanın qəsri, M.P.Vaqifin məqbərəsi, Xan sarayı və ikimərtəbəli karvansara, Mehmandarovların mülkü, Gövhər ağa məscidləri, Hoca Mərcanlı, Mərdinli, Saatlı, Köçərli, Xurşudbanu Natəvanın evi və bulağı, Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin, Qasım bəy Zakirin evi və başqa tarixi abidələr mövcuddur.

Şuşa şəhəri əsrlərboyu bir çox tarixi hadisələrə şahidlik etmişdir. Bunlardan biri də Şuşa Bəyannamə məsididir. Bu Bəyannamə Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri üçün tarixi əhəmiyyət daşımaqla yanaşı, qarşılıqlı müttəfiqlik əlaqələrinin inkişafı üçün də önəmli hadisədir. Bu Bəyannamənin əhəmiyyəti haqqında Prezident İlham Əliyev bildirmişdir: "Tarixi Qars müqaviləsi düz yüz il əvvəl imzalanıb. Bu da böyük rəmzi məna daşıyır. Yüz ildən sonra azad edilmiş Şuşa şəhərində müttəfiqlik haqqında imzalanmış birgə bəyannamə bizim gələcək işbirliyimizin istiqamətini göstərir. Bəyannamədə bir çox önəmli məsələlər öz əksini tapır. Beynəlxalq müstəvidə birgə əməkdaşlıq, fəaliyyətimiz, siyasi əlaqələr, iqtisadi-ticarət əlaqələri, mədəniyyət, təhsil, idman, gənclər siyaseti, demək olar ki, bütün sahələr əhatə olunur. Cənub Qaz Dəhlizinin Türkiyə, Azərbaycan, dünya üçün önəmi göstərilir. Hər bir məsələ çox böyük önem daşıyır".

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Şuşa şəhərini ölkənin Mədəniyyət paytaxtı elan etməsi, Vaqif Poeziya Günlərini və "Xəribülbül" Festivalını bərpa etməsi ölkənin mədəni həyatında əlamətdar hadisələrdən biri hesab olunur.

YAŞADIĞIMIZ HƏQİQƏTLƏR DOĞRUDURMU?

Platonun mağara istiarəsi – ideyalar aləmi

Faiq Əhmədzadə,
f.f.d., Aİİ-nin müəllimi

Həyatımızda bəzi şeylərin var olduğunu düşünərik, onlara bərkapisarıq və müəyyən məna yükləyərik. “Həqiqətən, bu mənalar mövcuddurmu?” –

deyə heç düşündük-mü? Məsələn, həyatımızda rəqəmlərin çox böyük əhəmiyyəti var. Heç rəqəmlərin olub-olmadığını düşündük-mü? Görəsən, həqiqətən rəqəmlər var mı? Yaxud fiqurlar həyatımızda mühüm yer tutur. Bəs fiqurlardan üçbucaq mövcuddur-mu? Sualı daha da genişləndirərək mücərrəd hala götərmək olar. Həddən artıq çox önəm verdiyimiz gözəllik, tez-tez bəhs etdiyimiz yaxşılıq, ya da uğrunda mübarizə aparılan bərabərlik... Hər kəsin “olmazsa-olmaz” doğruluq və

*Bir rəngi yox, göylərin min rəngini sevirəm,
Bir gülü yox, güllərin çələngini sevirəm.
Mən çıxmağa təpə yox, usa dağ istəyirəm,
Həyati həyat kimi yaşamaq istəyirəm!*

Bəxtiyar Vahabzadə

dürüstlük məfhumları görəsən həqiqətdirmi? Bu məfhumların fəndlərə görə dəyişdiyini başa düşürümü? Yəni hər kəsin öz həqiqətinin mövcud olduğunu qavramaq mümkünürüm? Bəs həqiqi biliyin, həqiqi məfhumların məhiyyətinə necə varmaq olar?

Bu suallara cavab vermək üçün qədim yunan filosofu Platonun məşhur ideyalar nəzəriyyəsinə və həmin nəzəriyyənin içərisində nümunə kimi verilən mağara istia-

rəsinə diqqət yetirmək yaxşı olardı. Belə ki, Platona görə, Yer üzündə gördüklərimizdən fərqli, heç bir şəkildə dəyişməyən və mükəmməl olan bir aləm var. Həmin aləm ideyalar aləmidir. Yəni bizim gördükümüz hər hansı bir əşya və ya canlı, həmçinin məfhumların əsl həqiqi olanı həmin ideyalar aləmində mövcuddur. Bu aləmdə pis, xarab, qeyri-kamil heç bir şey yoxdur. Məsələn, hər kəsin üçbucaq anlayışı fərqli ola bilər.

Hər kəs həmin üçbucağı fərqli çəkə bilər, amma mükəmməl üçbucaq düşüncəsi ideyalar aləmində mövcuddur. Yaxud hər kəsin gözəl at anlayışı fərqlidir. Ən mükəmməl at forması ideyalar aləmində mövcuddur. Bu ideyalar yaradılmış deyildir, yox edilə də bilməz.

Əslində, bizim üçün iki dünya mövcuddur: biri gördüyüümüz canlı-cansız, hərəkətli və ya dayanın varlıqlardır. İkincisi, həmin varlıqların silueti, kölgəsi, güzgüdəki görüntüsüdür. Biz bəzən hansının həqiqət olduğunu qarışdırar, hansının bizə həqiqəti göstərdiyinin fərqiనə varmarıq. Əslində, güzgüdə gördükərimiz, yaxud kölgələr xəyal etdiyimiz şeylərdir. Biz onları həqiqət kimi qəbul edər, onunla qərar verərik. Bu məsələni mağara istiarəsi ilə daha yaxşı başa düşmək mümkündür.

Bu bənzətmə bizə bilik əldə etmə yoluñ göstərir. Biliklə insan arasındakı əlaqəni qurur. İnsanlar çox vaxt gördüyüñə inanar, yaxud həmin gördüyüñən səhv olduğunu düşünməz və həmin düşüncəyə bağlı qalar. Mağara allegoriyası bu anlayışı çox gözəl şəkildə təsvir edir.

Girişi çox geniş olan və ortasında bir divar hörülümsü mağara

təsəvvür edək. Həmin mağarada bir neçə insan zəncirlənib həbs edilib və ola bilsin, uşaqlıqdan heç vaxt çölə çıxmayıblar. Həmin mağaranın hündür bir yerində tonqal qalanıb və o tonqalın işığı həbs edilənlərin divarına vurur. Eyni zamanda, hörülümsü divarın arxasından əllərində fiqurlar olan insanlar keçir və onların fiqurlarının kölgəsi həbs edilənlərin divarına düşür. Məhbuslar kölgələrə baxaraq onlara ad qoyur və onları o cür qəbul edirlər. İki məhbus zəncirləri qırıb-çixarkən həmin kölgələrin fiqurlar olduğunu görür. Həmçinin mağaradan çıxmaga cəhd göstərilər və ilk dəfə həqiqi işığı – Günəş işığını görmüş olurlar. Üzü divara oturarkən kölgələrini gördükəri fiqurların həqiqi, canlı olanını görürlər. O zaman nə baş verir?

Həbsdəki məhbusların əldə etdiyi bilik, sadəcə, görüntü və səs-dən əldə edilən bilikdir. Platon burada həqiqi biliklə eşidilən və görünən bilik arasındakı fərqi çatdırmağa çalışır. İnsan gördüyü və eşitdiyi hər şeyi həqiqi qəbul edərsə, o zaman mağaradan başqa bir dünya görünüşünə sahib olmaz. Həmin dünyagörüşü ilə həyatını sürdürər və fərqində olmadan əsl zövqlərdən xəbərsiz qalar.

Platon burada həbsdən xilas olanlar üçün xoşbəxt sonluq düşünmür, əslində. Qədim Yunanistanda həqiqəti bilmək filosofların işi kimi qəbul edilirdi. Bu isə çox baha başa gəlirdi. Həqiqəti bilən cəmiyyəti düzəltməyə çalışır. Bu cür insanlar həm də peyğəmberlər, yaxud Buddha, Konfutsi kimi digər seçilmiş insanlar ola bilərlər. Həqiqəti bilən – mağaradan çıxan insan, əslində, əzab çəkməklə başlayır. Həqiqət Günəş işığı kimi əvvəlcə onu yandırır, olduqca ağır bir sancıdır. Həqiqəti dərk edən insan dəyişir, daşlaşmış adətlərini tərk edir, yuxudan oyanır, fərqli bir düşüncə sisteminə keçir. Üstəlik, buna təkbaşına, iradəsini məcbur edərək nail olur. Bir çox şeyə yadlaşmağı, yalnızlaşmağı, tərk edilməyi və bütün bunların nəticəsinə qatlanmayı düşünərək davranır. Bu isə həddən artıq çətin bir vəziyyətdir. Beləcə, həmin zəncirlərdən xilas olan məhkum yeni mühitə öyrəşməyə bilər, əvvəl gördüyü kölgələr artıq həqiqidir və həmin mühit ona ağır gəldiyi üçün yenidən geri qayitmaq istəyər.

Mağaradan çıxan mağaranın çölündə qalmağa cəhd edərsə, əvvəlki mühitin –mağaranın içindəkilərinin dəyərsiz olduğunu başa

düşər və yeni həyatın daha dəyərli olduğunu görər. O zaman gözlərinin Günəşə öyrəşməsi üçün bir qədər zamana ehtiyacı olar. Çölə çıxarkən o, birdən-birə həqiqəti dərk etməz, bir müddət kölgələrlə maraqlanar, amma bu dəfə onların kölgə olduğunu fərqiñə varar. Həmin kölgələrin nəyin kölgəsi olduğunu fərqiñə varacaq, əşyalara nəzər yetirəcək və səmanı, ulduzları, ayı bıləcək və nəhayət, Günəşə baxa bilmə cəsarətini tapa-caqdır.

Təmsildən başa düşdürüümüz kimi, yaşadığımız dünyadan iki tərəfi var: biri –qaranlıq mağaradır. Bu, lazımsız vərdişlərimiz, zəif nöqtələrimiz, cəhalətə qərq olan duyğularımız, idarə edə bilmədiyimiz hissələrimiz kimi amillərlə illərlə özümüzü həlak etdiyimiz dəyərsiz bir dünyadır. Həmin dünyada yaşıyarkən zövqlərimiz, sevdiklərimiz, yaşımağa dəyər hissələrimizin yerinə, sürətlə bizi tərk edən, gəldiyi kimi anidən yox olub gedən cəhalət dənizində boğulmağa yönəlmış oluruq, həyatımızı qaranlıq bir mağarada özümüz də bilmədən külə çeviririk.

Bu anlayış dünya-axırət nöqtəyinənəzərdən də dəyərləndirilə bilər. Qurani-Kərimdə “Siz tez gəlib-keçəni sevərsiniz” ayəsi həmin istiarənin qısa bir cümlə ilə ifadəsi kimi görülə bilər. İnsanlar maddi duyğulara, maddi zövqlərə əhəmiyyət verib, kölgələrlə məşğul ikən əsl işin özəyini görməzdən gəlir. Beləcə, sürətlə tükənməyə doğru gedərkən əlində heç bir şeyin olmadığının fərqiñə varar. Bəzən maddi zövqlərə özünü o qədər həsr edər ki, ən dəyərli olan sağlığını, ailəsini və yaşamını tozadumana çevirir. Belə ki, bir ayədə öz mənəviyyatını dəfn edən insanlar üçün belə buyurulmuşdur:

“Onların əməlləri ucsuz-bucaqsız çöldəki (səhradakı) ilgima bənzər ki, susuzluqdan ürəyi yanın onu su bilər. Nəhayət, gəlib ona yetişdiyi zaman onun heç nə olduğunu görər...” (“Nur” surəsi, 24/39).

İnsan maddi duyğularının arxasında düşər və zənn edər ki, onun getdiyi yerdə dəyərli, həyatı əhəmiyyətli bir şey vardır. Ona ətəcənca hər şey dəyişəcək deyə düşünər. Həmin ilgimin arxasında dayanmadan gedər və bəzən başa düşməz ki, bunun sonu yoxdur, doyumsuz və müvəqqətidir. Həmin ilgimla o, nə doyar, nə susuzluğun yatırar, nə də hansısa məqsədinə nail olar. Nəhayət, gəlib ona ətəcənca heç gözləmədiyi bir səhnə ilə qarşılaşar: hədsiz böyük bir heçlik, boşluq. Həmin boşluqda tükənər və canını bir heçliyə qurban vermiş olar. Bütün ömrüboyu çapaladıqları boşluqla dolu bir ilgimdan ibarət imiş və çox gec fərqiñə varar. O, nə yaşımaqdan zövq alar, nə də ölümənsonrakı həyatında hər hansı bir xoş aqibətlə qarşılaşar. Sonsuz bir boşluq içərisində özünü həlak edər.

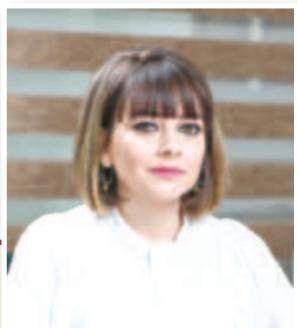
Platon bu istiarə ilə fərqli status-daki insanların (oxumuş-cahil, varlı-kasib, məmur-işçi) öz düşüncələrinin mütləq həqiqət olmasını düşünmələrinin səbəbini göstərir. Beləcə, maddi-mənəvi, saxta-gerçək, görüntü-həqiqət, qabiq-toxum kimi mücərrəd mənaların əsl məhiyyətini açıqlayır. Həmçinin o, həqiqi mənada düşünməyə başlayan ətrafını, mühitini, özünü sorğuya çəkən insanlara bir yol göstərməyə çalışır. Bu o deməkdir ki, əzbər bildiyin hər şeyin həqiqi olduğunu güvənmə; gündəlik təcrübələrini doğru olsa belə, yenidən sinamağa çalış, çünki sən sinama-sınan başqaları sınayacaq və bəlkə

də həmin təcrübələri yerlə-yeşsan edəcəkdir.

İnsan öz həyatındaki dəyişiklikləri bilməli, onları özü həyata keçirməlidir. Təcrübələri sayəsində əldə etdiyi bəzi doğruları yox etmək lazımdırsa, özü yox etməlidir. Əgər ehtiyac yoxdursa, o zaman daha da sağlam vəziyyətə gətirsin. Əks təqdirdə, bunu onun yerinə başqaları edəcək və həmin adam eyni mağaranın (həbsxananın) bir yerində çıxıb digər yerinə keçmiş olacaq və həyatını kölgələrlə, qaranlıqlarla həlak edəcədir.

Həmin qaranlıqdan çıxmağın yolu nədir? Bəzən öz rahatlığımız içərisində özümüzü xoşbəxt hiss edərik və bu vəziyyətin dəyişməsinə əsla razi olmarıq. Gündəlik həyatımızın komfort sahəsi olan ev, iş, karyera, maşın, tələbəlik, telefon, rahat mebel, yemək, içmək, gəzmək, əyləncə kimi vərdişlər bizi tək bir yerə bağladığı kimi, zehni rahatlıq – düşünməmək, laqeyd yanaşmaq insanı tənbəlləşdirir. Həyatın kiçik bir bədbəxt anında, sanki divara bərk dəymiş kimi insan özünü itirmiş və yıxılmış olar. Ona görə də ilk növbədə, bizim rahat, komfort mühitimizi, eyni zamanda, düşünəcələrimizi dəyişmək hər an o çətinliklərə hazır olmağımıza şərait yaradar. Mağaradan çıxdığımız anda Günəş bizi yandırsa da, onun şurasına dayanıqlı və dözümlü olma imkanı verər.

Həmin rahatlıqdan çıxmanın yolları nələrdir? Yaxud hansı rahatlıqlarımız bizi mağaraya həbs edir? Bu sualın cavabını isə hər kəs öz vəziyyətinə baxaraq qərar verməli, özünü sorğuya çəkməlidir. Ən mühüm sual da budur: BİZ HANSI MAĞARADA HƏBS OLUNMUŞUQ?

**Elnara Ağaoğlu,
Aİİ-nin əməkdaşı**

Quranda və Platonda təsvir edilən itmiş şəhər – Atlantida

Kosmos əsrində yaşayırıq. Necə deyərlər, bir ayağımız Yerdə, o biri ayağımız Ayda, Marsda, Merkuridə, amma yenə də Yer üzündə nə qədər sirli-sehrli məkanlar var ki, hələ də sırrınə vaqif ola bilməmişik. Misir ehramlarını kim tikib, texnikanın bu qədər kasib və ibtidai bir dönməmində Mayya ehramları necə inşa olundu, Pasxa heykəllərini kimi lər bu cür riyazi dəqiqliklə yonub-təraş etdi və neçə-neçə sirli-sehrli suallar...

Bunlardan biri də Atlantidadır.

Hər şey Platondan başladı...

Atlantida – bu adı dəfələrlə eşitmişik. Onun haqqında neçə-neçə əfsanə oxumuşuq. Guya orada, hətta atom enerjisini kəşf etmiş qədim sivilizasiya var imiş. Atlantidanı bu səbəbdən yadplanetlilərlə bağlayanlar da var. Amma bilmirik – o, ada idimi, yoxsa qitə?! Harada yerləşirdi bu Atlantida? Bax, buların hamısı böyük bir sual işarəsi altında gizlənib.

Atlantida haqqında ilk yazılı məlumatlar Platonun “Timey” və “Kriti” dialoqlarında yer alır. Əsərdəki məlumatlara görə. Kiriti Atlantida haqqında məlumatları babasından, o da öz babasından, bəbəsi isə Misir rahiblərdən eşidib. Kitabda deyilənlərə görə, Atlantida 9 000 il öncə dəhşətli bir fəlakət nəticəsində bir günün içində dağlıqlaraq məhv olub. Belə çıxır ki, Atlantida bizim eradan əvvəl 9500-cü ilə qədər mövcud olub, təxminən, bu tarixdə dağılıb.

Bəzi mütəxəssislər Platonun fikirlərini həqiqət hesab etmirlər. Onu Platonun təfəkkürünün məhsulu və ya fəlsəfi mif adlandırırlar. Buna baxmayaraq əlimizdə başqa məlumatlar yoxdur və buna görədə böyük filosofla razılaşmağa məcburudur.

Alımlar bu barədə nə deyirlər?

Elmdə Atlantida haqqında fikirlərin əksəriyyəti hipotezdən o yana

getmir. Bir sıra alımlərin, o cümlədən, rus alimi Nikolay Jirovun da bu sahədə bəzi araşdırmaları yer alır. O, hətta elmdə ayrıca atlantologiya adlı sahənin yaradılmasını da təklif edib.

Platonun yazdıqlarına inansaq, Atlantida bizim eradan 9 500 il əvvəl Atlantik okeanında, indiki Cəbəllütariq boğazının yanında yerləşirdi. Sahəsi Liviya və Asiya qitəsinin birlikdə götürülmüş sahəsindən də böyük olub. Platonə görə, adada yaşayanlar dəniz və zəlzələlər tanrısi Poseydonun soyundan gələn kralların qurduğu ittifaq tərəfindən idarə olunurdu. Həmçinin adada ayrı-ayrı krallar tərəfindən idarə olunan şəhər dövlətləri var idi. Bunların arasında ən möhtəşəmi paytaxt şəhəri idi.

Bu paytaxt şəhəri quru sahəni bir-birindən ayıran 3 ayrı su sahəsi ilə əhatə olunurdu. Bu su sahələrinin ətrafında da müdafiə məqsədilə divarlar çəkilmişdi. Divarların hər biri ayrı-ayrılıqla fərqli metallardan hazırlanmışdı. Ən kənardakı divar büründən, ortadakı divar misdən və ən iç divar isə nadir tapılan, yalnız bu adada olan mədəndən çıxan “orikalkumun” ilə hazırlanmışdı. İç divarın hazırlanmış metal parıldayaraq özündən qırmızı işıq saçırımsı. Atlantlar şəhəri çevrələyən bu xəndəklərin arasında şəhər mərkəzi ilə dənizi bir-birinə bağlayan bir kanal da qası-

zıbmışlar. Adanın sahilindəki qaya-ları yararaq liman inşa edibmişlər. Zəngin təbii sərvətlərə malik olan bu adanın sakinləri ince zövqə malik insanlar olublar. Onlar buga-lara sitayı edir, fil, o cümlədən başqa vəhşi heyvanlar da saxlayır, qozla qidalanırdılar.

Atlantların yaşadıqları əraziyə gəldikdə, Platon öz əsərində dəqiq məkan göstərməyib. O, yalnız indiki Cəbəllütariq boğazının ətrafını nişan verməklə kifayətlenib. Bəzi alımların dediklərinizə görə, Atlantida Atlantik okeanından Aralıq dənizinə, cənubda Misir, şimalda İtaliyaya qədər uzanan böyük bir imperiyaya malik olub.

Bəzi araşdırmaçılar Cəbəllütariqin sahillərində yerləşən Azor və Kanar adalarının Atlantidanın qalıqları olduğunu qeyd edirlər. Ümumiləşdirmə aparsaq, dönyanın hər yerində Atlantidanın qalıqlarının olduğunu iddia edənlər var: Antraktida, İrlandiya, İspaniya, Cənubi Çin dənizi, Amerika qitəsi, And dağları, hətta Dominikan Respublikasında yerləşən bir gölü də bu əraziyə aid edənlər var.

1882-ci ildə Danelli “Tufanda-nəvvəlki dünya – Atlantida” adlı kitabını nəşr etdirir. Danelliyə görə, Atlantida yer üzündəki cənənət, yunan allahlarının vətəni imiş. Danelli Atlantidanın Azor adaları yaxınlığında yerləşdiyini bildirir.

Quranda Atlantida haqqında nələr yazılıb?

Quranın 89-cu “Fəcr” surəsinin 6-cı ayəsi bu cürdür: “Ya peyğəmbər, məgər görmədinmi Rəbbin nələr etdi Ada (Hud peyğəmbərin Ad qövmü)?”. Mütəxəssislərin fikrincə, Ad qövmü, ilk insan Adəmin adı ilə eyni kökdəndir. Türklərdəki “ata” kəliməsi də bu kökdəndir. Ola bilsin, atlantlar, elə Ad qövmüdür.

Ad qövmü haqqında Quranın “əl-Əhqaf” (“Qum təpələri”) surəsində də bəhs olunur. Onların yaşadıqları ərazi isə Əlqaf, adından da bəlli olduğu kimi, qumluq bir ərazi imiş.

Quran təfsirçilərinin fikrincə, Ad qövmü yüksək binalar və yüksək məbədlər inşa etmiş və bununla da özlərini Tanrıya tay tutmaq istəmişlər. Buna görə də Tanrı onları şimşək və yeddi gecə – səkkiz gün sürən dondurucu küləklə (Buz dövrünün soyuqlaşması nəzərdə tutula bilər – red.) cəzalandıraraq məhv etmişdir.

Ezoteriklər Atlantida haqqında

Atlantida zaman-zaman ezoterikənin da maraqlı dairəsində olmuş,

bir sıra teosoflar, gizli təşkilatlar, ezoterika mütəxəssisləri bu barədə kitablar yazmışlar. Onların bir çoxu Atlantidanın varlığına inanmış, bəziləri isə atlantların fiziologiyalarını da təsvir etmişlər.

Belə ki, onların iddialarına görə, atlantlar müasir insanlardan qat-qat hündür olmuşlar. Onlar alınlarının ortasında isə üçüncü gözləri, yəni bəsirət gözləri, “hər şeyi görən gözləri” olmuşdur. Bu mistik göz vasitəsilə bir-birlərinə informasiya ötürmək və bir sıra fövqəlbəşər qabiliyyətlərini həyata keçirmək imkanları olubmuş. Ezoteriklərin fikrincə, Atlantida haqqında məlumatlar əslində itməyib, Tibet monastırları, Misir ehramları və Mayya sivilizasiyası da onların sivilizasiyalarının qalıntılarıdır.

1887-1945-ci illərdə yaşamış ABŞ ezoteriki, medyumu Edqar Keysi isə Atlantidanın bir neçə adada mövcud olan bir qitə olduğunu iddia edirdi. Keysiyə görə, bu qitənin əhalisi lazerə bənzəyən kristal enerji stansiyaları hazırlayıb olmuşlar. Elə bu enerji stansiyalarının birində baş vermiş nasazlıq nəticəsində yaranmış partlayışdan qitə məhv olmuşdur.

Keysi Sfinks məbədi ilə Atlanti-

dannın bağlılığının olduğunu da iddia edir. Onun fikrinə görə, Atlantida fəlakətindən sağ qurtaran atlantlar Sfinks məbədini inşa etmiş və öz gizli bılıkləri haqqında məlumatları Sfinks məbədinin gizli otalarındakı arxivlərdə gizlətmışlər.

Hitler də Atlantidanı axtarırdı

Almanları ari irq adlandıran və bu məqsədlə Yer üzündə olan bütün sırlı məkanları aşadıran, sanki özlərinin ali olmalarını sübut etməyə çalışan, ikinci bir tərəfdən, öz qüvvəsini fövqəlgüclərlə birləşdirməyə çalışan “Üçüncü Reyx” dövləti Atlantidanın axtarışında idi. Bu aşadırmaların bəziləri Hitler Almaniyasından əvvəlki dövrlərə, 1900-cü illərə gedib çıxır. Belə ki, Tuli adında gizli bir cəmiyyət ari xalqının varlığını aşadırmak və onların Atlantida ilə hər hansı bir əlaqəsinin olduğunu sübuta yetirmək üçün axtarışa başlayır.

Onlar dünyanın bir çox yerində axtarışlar aparsalar da, Atlantidanın daha çox Qrelandiya və İslandiya adaları arasında yerləşdiyinə inanırdılar. Hitler, hətta II Dünya Müharibəsi zamanı Hərbi Hava Qüvvələrini bu işə səfərbər et-

mişdi. Bununla belə tutarlı faktlar əldə olunmamışdı.

Baham adalarından uçan pilotlar 1968-ci ildə Mimini adasının ətrafında nə isə görürər. Hal-hazırda da “Mimini yolu” adlanan bu tapıntı 1 460 metr uzunluğunda olan, döşənmiş daşlardan ibarət tikilidir. Bu, təbiət hadisəsi ola bilməzdi, insan əməyinin nəticəsinə bənzəyirdi. Alımların ehtimalına görə, bu tikili liman ətrafında çəkilmiş dalgaqıran idi.

Bir neçə il sonra bu cür tapıntı Endres adasında aşkar edilir. Buna da “Endres yolu” adı verilir. Alımlar bu “yollar”ın Atlantida ilə bağlarının ola biləcəyini iddia edirlər.

Fidel Castro hökuməti 1995-ci ildə ispan gəmilərinin batmış xəzinələrini tapmaq üçün ekspedisiya qrupu yaradır və ona Polina Zeliski rəhbərlik edir. Keçmiş sovet mühəndisi olan Zeliski Kuba sahillərinin 670 m qərbində, okean dibində qəribə tikililər aşkar edir. Polina təbiətin bu qədər dərinlikdə simmetrik, olduqca səliqəli olan bir tikili yarada biləcəyinə inanır. Baxmayaraq ki, o, Atlantida möcüzəsini qəbul etmir, amma yenidən səyahət edib araştırma aparmaq istəsə də, Castro hökuməti buna icazə vermir.

Platonun əsərindəki qeydləri əsas götürərək bir çox alımlar, araşdırmaçalar, arxeoloqlar, antropoloqlar, atlantoloqlar tədqiqatlar aparmış və qəribə nəticələr eldə etmişlər. Atlantların Misir ehramları ilə, Krit mədəniyyəti, hətta Mayya mədəniyyəti ilə bağlarının olduqlarını iddia edənlər var.

Mayyaların allahı - atlantlar

Meksikada yayılmış bir əfsanəyə görə, əsirlər əvvəl dənizin o biri tayından ağsaqqallı tanrılar gəliblər. Yerli əhalinin dediyinə görə, bu tanrılar atlantlar olublar.

Onlar Mayya mədəniyyətinin yanmasına öz töhfələrini veriblər.

Atlantidanın Qəraib dənizi tərəfdə olduğunu iddia edənlərdən biri də Corc Eriksondur. O, “Endris” və “Mimini” yolunun Atlantida ilə bağlılığını vurgulayır. Bundan başqa Erikson bildirir ki, Baham adaları Platonun

Atlantidanın dağıldığını iddia etdiyi dövrə su səviyyəsindən yuxarıda olub.

Erikson atlantlarla Mayya mədəniyyəti arasında oxşarlıqlar da tapıb. Belə ki, Mayya mədəniyyətinin nümunəsi olan heykələrdə, o cümlədən Günəş allahının təsvir olunduğu heykəldə mayyalara məxsus olmayan üz quruluşu var. Qalın qaşlar, uzun sıfət, iri gözlər, uzun burun, qalın biglər mayyalara məxsus sıfət quruluşu deyil. Bu, ancaq atlantlara məxsus ola bilər. O, israr edir ki, mayyalıların üzləri tüklü olmayıb və sıfətləri isə yumru olub.

Eriksonun Günəş allahının sismasında atlantların tərənnüm olması iddiası bəzi alımlar tərəfindən inkar edilir. Belə ki, mayalıların sıfətlərində tük olması faktı öz sübutunu tapıb və Eriksonun “big” dediyi şey əslində ya “ilan”dır, ya da ağızdan çıxan tüstü.

Eriksonun fikrincə, Yukatan yarımadasında məskunlaşan ilk insanlar Sibirdən Alyaskaya keçənlər deyil, məhz dənizdən gələn atlantlar olublar. Onun dediklərinə və elmin təsdiqlədiyi faktı görə, Buz dövründən sonrakı dövrə Yukatan yarımadası, Kuba və Baham adaları daha böyük quru sahələri olublar.

Arxivlər necə oldu?

Bir çoxları Misir ehramlarının tikilişini yadplanetlilər və atlantlarla əlaqələndirirlər. Bu fikri təbliğ edən bir çox incəsənət nü-

munəsi də mövcuddur. Tarix elmi sübut edir ki, piramidalar b.e.ə. 2500-cü illərdə qədim misirlilər tərəfindən tikilib. İnşaatda isə yadplanetlilərin deyil, qullar və həmçinin vergi mükəlləfiyyətlərini ödəmək üçün bura gələn kəndlilərin əməyindən istifadə olunub.

Sfinks abidəsinin altındakı gizli otaqlarda isə atlantlara aid heç bir arxiv aşkar olunmayıb.

Bir gecədə məhv olan ada hansıdır?

Bəzi alımlar Atlantida ilə Krit mədəniyyəti arasında əlaqələr tapmağa çalışırlar. Onların fikrinə görə, Atlantida Platonun yaşadığı, yazıl-yaratdığı məkana yaxın olmalıdır. Buna ən uyğun gələn yer isə Tira, başqa adı ilə Santorini adası ola bilər.

Santorininin əhalisi öz yüksək mədəniyyəti, o cümlədən dənizçilikdə uğurlarına görə seçilirdi. Santorini xalqı Aralıq dənizi ətraflarında dəniz ticarətinə aqalıq edirdi. Bu ada Platonan əsrlər əvvəl var olmuş və bir gecədə, b.e.ə. 1640-ci ildə, yəni Platonun məlum əsərlərini yazmasından 1 300 il əvvəl güclü bir vulkan püşkürməsi nəticəsində yerlə-yeksan olmuşdur. Atlantida əfsanəsinə çox bənzəyir, deyilmi?

Santorini adasındaki vulkanın püşkürməsinin gücünün 1883-cü ildə İndoneziyada püşkürən Krakatau vulkanı ilə eyni olduğu deyilir. Alımların fikrincə, bu təbii fəlakət Krit adasının məhv olmasına da səbəb olub. Bəzi alımların fikrinə görə, Santorini vulkanının püşkürməsi o qədər böyük bir fəlakətə yol açıb ki, onun haqqında danışılan əhvalatlar Platonun dövrünə qədər gəlib çıxıb. Yəqin, böyük filosof da bundan bəhrələnərək, “Atlantida” mifini yaradıb.

**Nergizxatun
Həsənova,
Azərbaycan İlahiyyat
Institutunun doktorantı**

Bu, bir həqiqətdir ki, Ziqmund Freydin psixologiya, o cümlədən din psixologiyası sahəsində müstəsna yeri vardır. Qeyd olunmalıdır ki, onun psixologiya sisteminə istifadə etdiyi üsul və metodologiya istər qurucusu olduğu psixoanaliz nəzəriyyəsi, istərsə də psixologiya sahəsinə gətirdiyi yeniliklər baxımından öz aktuallığını hələ də itirməmişdir. Məqalədə psixoanaliz sisteminin tarixinə nəzər salınmış, Ziqmund Freydin həyatı haqqında qısa məlumat verilmişdir. Daha sonra psixoanaliz nəzəriyyəsinin tarixi və terminoloji arxa planını təşkil edən şürur və təhtəlsür anlayışları müzakirə obyektiinə çevrilmişdir. Psixoanaliz nəzəriyyəsinin mahiyyəti, təşəkkül prosesi, bu nəzəriyyənin müalicə metodu olaraq təqdim edilməsi Z.Freydin yanaşmalarına əsaslanaraq izah edilir. Təəssüf ki, ölkəmizdə nə psixoanaliz nəzəriyyəsi, nə də bu nəzəriyyənin tarixi arxa planına dair dərinməzmunlu bir tədqiqat əsərinə rastlanılmır. Belə bir vəziyyət psixoanaliz nəzəriyyəsinə dair aparılan tədqiqatların aktuallığını ortaya qoyur. Məqalədə psixoanaliz

Psixoanaliz nəzəriyyəsinin Ziqmund Freyd nümunəsində tarixi arxa planı

liz nəzəriyyəsinin mahiyyəti, bu nəzəriyyənin tarixi arxa planı ətraflı şəkildə tədqiqat obyektiinə çevrilib müzakirə olunur. Tədqiqatın məqsədi Freydin psixoanaliz nəzəriyyəsinin tarixi arxa planının terminoloji bazasını, bu nəzəriyyənin əhəmiyyətini və mahiyyətini ortaya qoymaqdır. Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, “təhtəlsür” anlayışının tarixi Z.Freyddən əvvələ gedib çıxır. Eyni zamanda, psixoanaliz konsepsiyası məqaləmizin “Ziqmund Freyd və psixoanaliz nəzəriyyəsi” adlı hissəsinin “Müalicə metodu olaraq psixoanaliz nəzəriyyəsi” və “Topoqrafik şəxsiyyət nəzəriyyəsi” baxımından psixoanaliz sistemi” adlı iki yarımbaşlıqda müvafiq olaraq topoqrafik şəxsiyyət nəzəriyyəsi və müalicə metodu kimi iki əsas aspektdən tədqiq edilir.

Məqalənin əsas müddəalarına görə, şürur və təhtəlsür anlayışları Ziqmund Freyddən əvvəlki dövrlərdə də tədqiq olunmuş, psixoanaliz sistemi Z.Freyd tərəfindən müalicə metodu olaraq qurulmuş və onun nəzəriyyə halına gəlməsi sonrakı dövrlərə təsadüf etmişdir.

Təkcə psixologiya deyil, bir çox humanitar sahələrdə aktual olan Ziqmund Freyd şəxsiyyəti və onun psixoanaliz nəzəriyyəsi hər zaman elmi tədqiqat sahələrində geniş müzakirə mövzulardan biri olmuşdur. Buna baxmayaraq, Azərbaycanda bu mövzuda kifayət qədər tədqiqatın olduğunu deyə bilmərik. Buna görə də Freydin psixoanaliz

nəzəriyyəsinin əsas mahiyyətini, hədəf və xüsusiyyətlərinin, o cümlədən, bu nəzəriyyəni psixologiya sahəsində mövcud olan digər nəzəriyyələrdən fərqləndirən cəhətlərinin tədqiq edilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Psixoanaliz nəzəriyyəsinin banisi olan Ziqmund Freyd 6 may 1856-ci il tarixdə Moravyanın Freiberq qəsəbəsində, yəhudisilli və çoxuşaqlı bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Freydin üç yaşına qədər burada yaşayan ailəsi maddi vəziyyətinin pisləşməsi səbəbindən Avstriyanın paytaxtı Vyana şəhərinə köçür. Dərslərində müvəffəqiyyət qazanan Freyd orta məktəbi fərqlənmə ilə bitirdikdən sonra, Vyana Universitetində beş il tibb təhsili alır. 1880-ci ildə həkim kimi çalışmağa başlayan Freyd daha sonra psixologiya sahəsinə yönəlir.

1885-1886-ci illərdə isə fransız nevroloq Jan-Martin Şarko (Jean Martin Charcot, v. 1893) ilə birlikdə tədqiqatlar aparmağa başlayır. J.M.Şarko isteriya və bu kimi digər psixoloji xəstəliklərin müalicəsində hipnoz metodundan istifadə edirdi. Z.Freydin öz pasiyentlərinin müalicəsində bu üsuldan istifadə etməyinə baxmayaq, bir müddət sonra istədiyi nəticəni ala bilmir. O, isteriyanın nevroloji səbəblərindən başqa psixoloji səbəblərinin də ola biləcəyini düşünməyə başlayır. Vyanaya qayıtdıqdan sonra İosif Breyer (Josef Breuer) ilə tanış olur. Qeyd edək ki, həmin dövrdə İ.Breyer

unudulan travmatik təcrübələr yaşayışın pasiyentlərin hipnoz ilə müalicə edilməsi haqqında tədqiqatlar aparırdı (Ayten 2015, 41). Freyd 1896-cı ildə Breyerdən ayrıldıqdan sonra psixoanaliz sistemi qurmağa başlayır. O, sonradan öz sistemində hipnozun əvəzinə, “sərbəst assosiasiya” (free association) adlandırdığı xüsusi bir metoddan istifadə edəcəkdi (Köse 2016, 24).

Məqalənin əsas müddəaları bunlardır:

1) Şür və təhtəlşür anlayışları Ziqmund Freyddən əvvəlki dövrlərdə də tədqiq olunmuşdur.

2) Ziqmund Freyd psixoanaliz sistemini müalicə metodu olaraq qurmuş və sonrakı mərhələdə onu bir nəzəriyyə halına gətirmiştir.

Psixoanaliz nəzəriyyəsindən əvvəl mövcud olan “təhtəlşür” anlayışı

Psixologiya və fəlsəfə tarixinə nəzər salsaq görərik ki, “şür” və “təhtəlşür” anlayışlarının keçmiş Z.Freyddən əvvələ gedib çıxır. Psixologiya sahəsinin qurucularından bir qismi insan davranışlarının şüura əsaslanan təcrübələrdən qaynaqlandığını iddia etmiş və daha çox bu istiqamətdə tədqiqatlar aparmışdır. Digər bir qismi psixoloq və filosof isə öz araşdırma rında daha çox təhtəlşürə əhəmiyyət vermişdir. Belə ki, təhtəlşürün insan davranışına olan təsiri ilə əlaqəli nəzəriyyələr Sokratın tələbəsi, qədim yunan filosofu Platona qədər gedib çıxır. Bu mövzudakı fikir və düşüncələr isə XVII əsrən sonra fransız filosofu Rene Dekarda istinad edir (Schultz 2007, 567). Burada, həmçinin işləmə mexanizmi baxımından oxşar olan iki nəzəriyyə diqqət çəkir.

Bunlardan ilki XVIII əsrənə yaşa-mış alman riyaziyyatçısı və filo- sofu Qotfrid Vilhelm fon Leybnitsin (1646-1716) monodolo- logiya nəzəriyyəsi, digəri isə ondan bir əsr sonra yaşamış Yohann Fridrix Gerbartın (1776-1841) “eşik” (threshold) və “şür xətti” (line of consciousness) anla- yişləridir.

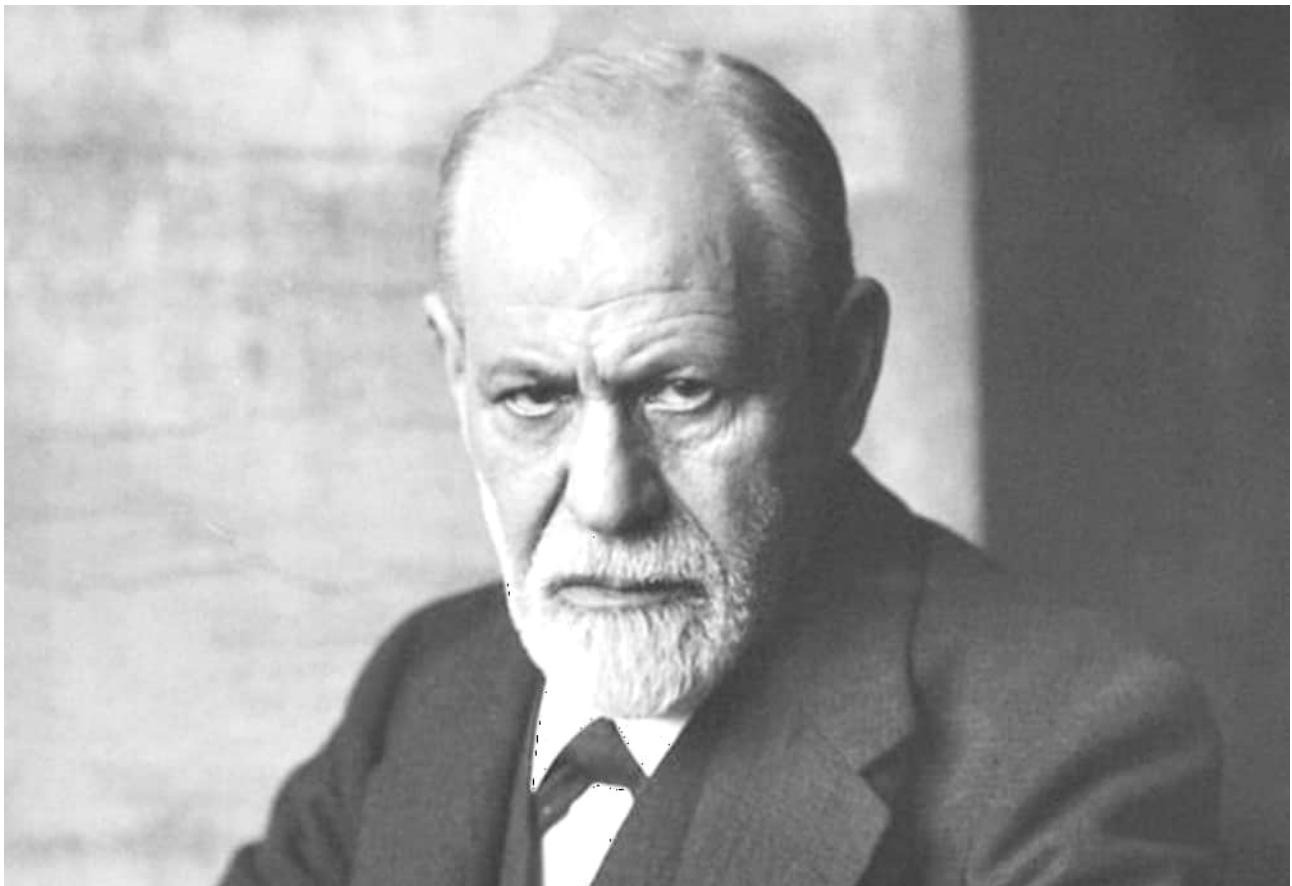
Q.V.Leybnitsin monodologiya nəzəriyyəsində monad bölünməz, sahə və hissələrdən təşkil olunma- yan hissəcik kimi təsvir edilir. Monadın əsasını isə məsafə deyil, fəaliyyət təşkil edir. Təhtəlşürurla eyni növdən olan monadlar ümumi olaraq qavrayışa bənzədilə bilər. Leybnits hərəkət və enerjinin qay- nağı olan mondaları şür və təhtəlşür səviyyəsi baxımından iki yerə ayıır: şürün daha kiçik mər- hələsi olan “petites perceptions” adlanan və fransız dilindən “kiçik qavrayış” olaraq tərcümə olunan hissə, ikincisi, “insanın hər hansı bir ideyanı mənimsəyərək məna verdiyi zehni proses” kimi izah olunan “apperception” adlanan hissədir. Yohann Fridrix Gerbartın “eşik” (threshold) və “şür xətti” (line of consciousness) anlayışla- rına gəldikdə isə burada eşik sə- viyyəsinin altında olan düşüncə və fikirlərin təhtəlşürda olduğu qəbul edilir. Əgər bu fikirlər şür səviyyəsinə yüksələrsə, o zaman Q.V.Leybnitsin ifadəsi ilə “apper- ception” adlanan proses baş verir. Y.F.Gerbartın fikrinə görə, hər hansı bir düşüncənin şür səviyyəsinə yüksəlməsi üçün o, şürəndə mövcud olan düşüncə və fikirlərlə uyğunlaşmalıdır. Həmin uyğunluğa nail olan fikirlər şür səviyyəsinə yüksələ bilir. Gerbartın “qadağan olunmuş fikirlər” (inhi- bited ideas) adlandırdığı uyğunluq əldə edə bilməyən düşüncələr isə

yenidən təhtəlşürə qaytarılır. Həmin bu düşüncələr Q.V.Leybnitsin “kiçik qavrayış”larına bənzəyir. Bu baxımdan, şürəndə özünə yer tapmağa çalışan fikirlər daim bir-biri ilə mübarizə halindadır.

Z.Freydin sonralar “şəxsiyyət nəzəriyyəsi”ni izah etmək üçün in- kişaf etdirəcəyi aysberq nümunə- sinə ilk dəfə Qustav Teodor Fexner istifadə etmişdir. Q.T.Fexner zehni aysberqə bənzədir, onun suyun al- tında qalan hissəsini isə təcrübə oluna bilinməyən qüvvələr tərəfindən idarə olunan sahə kimi izah edir. Sonralar Freyd bu nümunəni daha da genişləndirərək, aysberqın görünən hissəsini şür, görünmə- yən hissəsini isə təhtəlşür olaraq izah etmişdir. Bütün bu tarixi fakt- lar, şür və təhtəlşür haqqında aparılan tədqiqatlar, çap olunan ki- tablar, irəli sürülən nəzəriyyələr göstərdi ki, şür və təhtəlşür an- layışları Z.Freydin kəşfi deyil və bu məfhümlər ondan əvvəllər də mövcud olmuşdur. 1869-cu ildə Eduard fon Qartman tərəfindən “Təhtəlşür fəlsəfəsi” adlı kitab nəşr olunmuş və geniş oxucu kütləsi qazanmışdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, Z.Freydin şüra, xüsusiylə təhtəlşür məsələsinə yanaşması fərqli olmuşdur. Şür və təhtəlşürün in- sanın duyğu, düşüncə və davranış- larına təsiri ola biləcəyini düşünən Freyd bu istiqamətdə sistemli tədqiqatlar aparmışdır. O, məhz təhtəlşür vasitəsilə əvvəllər izah oluna bilməyən anlayışlara aydın- liq gətirəcəyinə inanaraq təhtəlşür sahəsinə aid olan instinktlərə böyük əhəmiyyət vermişdir (Schultz 2007, 567-569).

Ziqmund Freydin psixoanaliz nəzəriyyəsini psixologiya sahə- sində mövcud olan digər cərəyan- lardan fərqləndirən əsas xüs-

siyyət elə məhz təhtəlşür anlayışına geniş yer verməsidir. Nə müəsir psixologiya sahəsinin qurucusu olan Vilhelm Vundt, nə də strukturalizm cərəyanının banisi Edvard Bredford Titçener öz sistemlərində təhtəlşür anlayışına müraciət etməmişlər. Bunun əsas səbəbi isə daxili müşahidə üsulu ilə təhtəlşürənən aşırılaşmışdır. Funksionalistlər də oxşar şəkildə təhtəlşür anlayışına toxunmadan yalnız şürə haqqında tədqiqatlar aparmışlar (Schultz 2007, 566).

Ziqmund Freyd və psixoanaliz nəzəriyyəsi

“Psixoanaliz” dedikdə ağla ilk gələn, şübhəsiz ki, yəhudiəsilli nevroloq Ziqmund Freyddir. Z.Freyd psixoanaliz sistemini qurmasında əsas üç amilin böyük rolü

olduğunu qeyd edə bilərik. Bu amillərdən birincisi “şür” (conscious) və “təhtəlşür” (unconscious) anlayışı haqqında olan tarixi və fəlsəfi nəzəriyyələrdir. İkinci amil Z.Freydin karyerasının ilk illərində psixopatologiya sahəsində olan fəaliyyəti və apardığı tədqiqatlar, nəhayət, sonuncu – üçüncü amil isə dövrünün məşhur elmi kəşfi olan Ç.Darvinin təkamül nəzəriyyəsidir.

Müalicə metodu olaraq psixoanaliz nəzəriyyəsi

Psixoanaliz Z.Freyd tərəfindən əvvəlcə müalicə metodu olaraq qurulmuş və istifadə olunmuşdur. Z.Freyd insanları müalicə edərkən təkcə müalicə üsullarını inkişaf etdirməklə kifayətlənməmişdir. O, eyni zamanda, həmin müalicə üsullarının necə və nə üçün təsirli

olduğunu araşdıraraq, “şəxsiyyət sistemi” nəzəriyyəsini formalasdırılmışdır. Bu səbəbdən, biz psixoanalizə ilk olaraq müalicə metodu kimi yanaşsaq, daha məqsədəyən olar.

Klassik psixoanalizdə müalicə edən şəxs “analist” adlanır. Bu termin daha sonralar meydana çıxan psixoloji cərəyanlar tərəfindən “terapist” kəlməsi ilə əvəz olunmuşdur. Analist pasiyentləri müalicə edə bilmək üçün bir necə xüsusiyyətə malik olmalıdır. O, insan davranışını, pasiyent və analist arasında baş verən emosional əlaqə, təhtəlşürün müqavimət (resistance) və təzyiq altında tutma (repression) kimi xüsusiyyətləri və həmçinin yuxuların doğru şəkildə yozulması haqqında ətraflı və geniş nəzəri biliklərə sahib olmalıdır. O, bütün bu məlumatları psixoanaliz barəsində yazılan mən-

bələrdən əldə edə bilər. Bunun ən effektiv yolu analistin özünün də analizdən keçməsidir. Z.Freyd analistin güclü yaddaşa sahib olmasına və diqqətini mümkün qədər pasiyentə yönəltmə bacarığına yiyələnməsini də xüsusilə qeyd edir (Geçtan, 1998, 60). İndi isə psixoanalizin müalicə metodu olaraq hansı üsullardan istifadə etdiyini müəyyənləşdirməyə çalışaq.

İlk olaraq Z.Freydin hipnoz metodunun yerinə inkişaf etdirdiyi və “sərbəst assosiasiya” (free association) adlandırdığı metoda nəzər salaq. Bu üsulda pasiyent divana uzanaraq zehnindən keçən bütün fikirləri sərbəst şəkildə analistə danışır. Analist isə pasiyentin diqqətini dağıtmamaq və onun davranışlarına bu və ya digər şəkildə təsir etməmək üçün pasiyentin görməyəcəyi şəkildə divanın baş tərəfində əyləşir. Psixoanaliz müalicəsinin əsasını təşkil edən sərbəst assosiasiya metodunu pasiyent analistin köməyi olmadan həyata keçirə bilməz. Keçmiş düşüncə, həyəcan, hiss və xatirələrini rahat şəkildə dilə gətirən pasiyent bir mərhələdən sonra sanki tixanır. Məhz bu halı Freyd “təzyiq altında tutma” (repression) adlandırır. Seans əsnasında bu davranışın əlamətləri üzər çıxdığı zaman analist pasiyentə bunu bildirir və dərhal səbəbini açıqlayır. Analistin bunu bildirməsinə baxmayaraq, əlamətlər bir müddət davam edir. Pasiyent belə bir davranışın olduğunu qəbul etmək istəmir və bu davranışla özünü narahatlıqdan qorudugu zənn edir. Analist yenə xəbərdarlıq edir və təzyiq altında tutma davranışının narahatlıqdan xilas etmə təsirini yox edir. Bu mərhələdə pasiyent davranışlarının fərqiనə varır və belə haldə, da-ha diqqətli olmağa çalışır (Geçtan

1998, 62). Təzyiq altında tutma davranışını növbəti mərhələdə Z.Freydin psixoanalizinin əsas prinsiplərindən biri olan “müzəqavimət” (resistance) anlayışını inkişaf etdirməsinə səbəb olmuşdur. Müzəqavimət pasiyentin danışmaq istəmədiyi hər hansı bir keçmiş xatirəni zehnindən uzaqlaşdıraraq, təhtəşürda sıxışdırması mənasına gəlir. Bu davranışla o, həmin psixoloji yükü unudacağını və ya ondan təmamilə qurtulacağını düşünür. Buna baxmayaraq, analist tam əks bir həmlə edərək, pasiyentin müzəqavimət göstərib təhtəşüura göndərdiyi məfhumları yenidən şur səviyyəsinə çağırır. Beləliklə, pasiyent utanmaq, qorxmaq və digər bu kimi səbəblərlə imtina etdiyi problemi ilə analistin sayəsində üzləşir və bununla yaşamağı öyrənir (Schultz 2007, 603).

Növbəti və əsas metodlardan biri olan yuxuların yozulması üsulu xüsusü qeyd olunmalıdır. Görülən yuxuların “açıq” (manifest) və gizli (latent) olmaqla iki əsas tərkibi vardır. Freydə görə, yuxunun əsas və simvolik mənası “gizli” tərkibin içərisindədir (Schultz 2007, 604). Z.Freyd “Yuxuların yozumu” adlı kitabında əksəriyyəti öz yuxuları olan bir sıra yozumları qeyd etmişdir. Nəticə etibarilə Freyd yuxunu təhtəşürda gizlənən istək və arzuların şur səviyyəsinə yüksəlməsi prosesi kimi izah etmişdir. Belə ki, Freyd normal hesab olunan insanların yuxuda gördükleri nüansların psixotik pasiyentlərin şur səviyyəsində müşahidə olunan anormal duyğu və düşüncələrə bənzədiyini aşkar etmişdir. Bu zehnin təhtəşüür səviyyəsi ilə şurorcəsi səviyyəsi arasındaki sərhədin müdafiəsi üçün lazımlı olan mexanizmdir. Təhtəşüür səviyyəsindəki instink-

tlərin şur səviyyəsinə çıxmasının qarşısını alan məhz bu mexanizmdir. Yuxu əsnasında isə həmin müdafiə divarı dağlır, nəticədə gizli saxlanılan arzu və istəklər forma dəyişdirərək şur səviyyəsinə yüksəlməyi bacarır (Geçtan 1998, 23).

Ümumilikdə, psixoanalizin müalicə müddəti əsas olaraq üç mərhələdə araşdırılır. Birinci mərhələdə müalicə prosesinin effektiv olması baxımından pasiyent ilə analist arasında səmimi bir əlaqənin təmin olunması əsas şərtdir. Ən sabitqədəm və yetkin pasiyent belə yad bir insana həyatını, onu narahat edən duyğu və düşüncələrini danışmağın narahatlığını yaşayır. Bu baxımdan pasiyent və analist arasındaki yad münasibətin aradan qaldırılması və pasiyentin öz fikirlərini analistə olduğu kimi çatdırması olduqca əhəmiyyətlidir. Müalicə prosesinin ikinci mərhələsi özündə pasiyentin analistə qarşı “transferans nevrozunu” inkişaf etdirməsini ehtiva edir. Belə ki, uşaqlıq xatirələrinə geri qayıdan pasiyent, sanki həmin duyğuları yenidən yaşayır və transferans nevrozunun həll olunması ilə o, qarşıdurmalarından xilas olur. Müalicənin üçüncü və sonuncu mərhələsində isə pasiyent analistdən ayrılmaga və duyğularını müstəqil şəkildə idarə etməyə başlayır. Pasiyentin muxtariyyət və müstəqillik əldə etməsi prosesinin əvvəlki iki mərhələdə də araşdırılmasına baxmayaraq, bu mərhələdə ön plana keçir. Belə ki, analistə qarşı olan lazımsız müdafiə mexanizmlərindən və narahatlıqlardan xilas olan pasiyent özündə yeni davranış formaları inkişaf etdirir. O, bu mövzuda analist ilə müzakirə apara bilər, lakin analist pasiyentin öz davranışları üzərində şüurlu şəkildə

hakimiyyət qurması bacarığını inkişaf etdirməsinin vacibliyini nəzərə alaraq bir qədər ehtiyatlı davranışmalı və davranışların seçilməsi prosesində pasiyentə həddindən artıq müdaxilə etməməlidir, yəni analist pasiyentin psixoloji müalicə gedisatına təbii rəng verməli, yaxud müalicədə bəzən təbii gedisatı təmin etməlidir. Əgər bu mərhələdə pasiyentin analistdən olan psixoloji asılılığı yenidən artar və pasiyent analistdən ayrılmak istəməzsə, bu məsələ növbəti dəfə müzakirə olunmalı, pasiyentə duyğu və düşüncələrini şüurlu şəkildə idarə etməsi tövsiyə olunmalıdır (Geçtan 1988, 68-70).

Son olaraq qeyd edək ki, Z.Freyd müalicə əsnasında təcrübəyə əsaslanan tədqiqatlardan istifadə etməmişdir. Bu səbəbdən də o, nəzəriyyələrini yalnız pasiyentlərdən əldə etdiyi məlumat və nəticələr əsasında qurmuş, bu mənada bütün qənaətlərini yenidən nəzərdən keçirərək gəldiyi nəticələri məntiqi baxımdan əsaslandırmağa çalışmışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, Freydin qurucusu olduğu psixoanaliz nəzəriyyəsinin müalicə metodu metodologiya və tərkib etibarilə ənənəvi təcrübi psixologiyadan fərqlidir (Schultz 2007, 606).

“Topoqrafik şəxsiyyət nəzəriyyəsi” aspektindən psixoanaliz sisteminin təhlili

Əgər biz psixoanaliz nəzəriyyəsinə “şəxsiyyət sistemi” və ya “topoqrafik şəxsiyyət nəzəriyyəsi” olaraq yanaşsaq, burada bir neçə amil ilə qarşılaşacaqıq. Topoqrafik şəxsiyyət nəzəriyyəsi özündə “şüur” (conscious), “şüüröncəsi” (preconscious-foreconscious) və “təhtəlşür” (unconscious) adlı üç

hissəni ehtiva edir. Şüur zehnin elə bir bölgəsidir ki, xarici aləmdən və orqanizmin daxilindən gələn məfhumları dərk edir. Şüurun əhatə dairəsinə, həmçinin cismani qavramışlar, düşüncə prosesləri və həyəcanlar daxildir. “Şüüröncəsi” adlanan ikinci hissə diqqətin toplanması nəticəsində şüur səviyyəsində dərk olunan hadisələri və prosesləri əhatə edir. Həmçinin xəyal qurmaq və həqiqətlə əlaqəsi olan problemləri həll etməyə çalışmaq kimi inkişaf etmiş proseslər də bu hissəyə daxildir. Nəhayət, üçüncü və sonuncu sahə təhtəlşür sahəsidir ki, bura sözün əsl mənasında şüurlu şəkildə qavranılmayan və ya zehni səviyyəyə qalxması ehtimalı olunmayan bütün zehni proseslər aiddir. Adı halda təhtəlşürda yerləşən və şüur səviyyəsinə qalxa bilməyən həqiqətə, məntiqə, ictimai tələblərə və əxlaq kimi normalara uyğun gəlməyən instinktlər yalnız psixoanalistin müalicə prosesində fərdin onlara qarşı olan müdafiə mexanizmi ortadan qalxdıqdan sonra şüur səviyyəsinə qalxa bilir (Geçtan 1998, 26-27). Beləliklə, Freyd insanın duyğu və davranışlarının əsas idarəedicisinin şüur deyil, təhtəlşür olduğunu iddia edir.

Fərdin inkişafında bir neçə nəzəriyyə və anlayışlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bunlara şəxsiyyətin struktur nəzəriyyəsi, psixoseksual mərhələlərin (psychosexual stages) mövcud olduğu inkişaf nəzəriyyəsi, instinkt nəzəriyyəsi (instinct) və narahatlıq (anxiety) anlayışı daxildir.

Z.Freyd karyerasının irəliləməsi ilə birlikdə topoqrafik şəxsiyyət nəzəriyyəsini tərk edərək struktural bir şəxsiyyət nəzəriyyəsini inkişaf etdirmiştir. Bu səbəbdən, həmin nəzəriyyə Freydin karyera-

sında dönüş nöqtəsi hesab olundu və beləliklə, psixoanalist yanaşmada yeni bir dövr başladı. Struktural şəxsiyyət nəzəriyyəsinə görə, şəxsiyyət bir-biri ilə əlaqəli üç hissədən ibarətdir: “id”, “ego” və “superego”. Z.Freyd “id” terminini, təhtəlşür anlayışını məniməmiş və daxili xəstəliklər üzrə mütəxəssis olan dostu Georg Qroddekin (Georg Groddeck) müəllifi olduğu “İd-in kitabı” adlı əsərində götürmüştür. İd bioloji enerji mənbəyi olmaqla yanaşı, digər iki sistemin – ego və superegonun fəaliyyətdə olması üçün lazımlı gücü təmin edir (Geçtan 1998, 44). Tamamilə həzz prinsipinə yönələn id aysberqin suyun altında qalan və görünən hissəsinə nisbətən daha böyük olan təhtəlşür bölgəsinə adiddir ki, psixoanaliz nəzəriyyəsi də məhz bu hissə ilə maraqlanır. Daim instinktiv istəklərini təmin etmək üçün səy göstərən idin qarşısını “superego” alır. Mütəmadi olaraq mübarizə halında olan bu iki məfhüm arasında tarazlığı təmin etməyə çalışan “ego” iddən fərqli olaraq şüurlu xüsusiyyətə malikdir (Köse 2016, 34). Həddindən artıq enerji toplandıqda bunu daşıya bilməyən id orqanizmdə problemlərin yaranmasına səbəb olur. Dahasonrakı mərhələdə id yaranmış problemi aradan qaldırmağa, daha doğrusu, onu təmin etməyə çalışır. Bunu etmək üçün yiğilmiş enerjini boşaltmaq mənasına gələn “həzz prinsipi” prosesi baş verir. Qeyd olunmalıdır ki, idin tanıdığı yeganə doyurucu simvollar zehni simvollarıdır. İd yalnız zehni simvollarla təmin olunmadığı üçün növbəti psixoloji proseslərin inkişafına zəmin yaradır. Ac olan insan fikrində yaranan yemək simvolu ilə acliq ehtiyacını ödəyə bil-

məz. Bu mərhələdə e qo özünü göstərir. Belə ki, e qo orqanizmin həqiqi dünya ilə olan əlaqəsini qurmağı təmin edir. Ac olan insan a cılıq ehtiyacını aradan qaldırmaq üçün həqiqi dünyada mövcud olan qidanı tapmağa məcburdur. Başqa sözlə desək, zehnindəki qida simvoluna uyğun qidanın forma və qoxusunu hiss orqanları vasitəsilə tapmağa çalışır. Bu səbəbdən də o, zehni dünyasında mövcud olan qidanın simvolu ilə həqiqi dünyada olan qida arasındaki fərqi dərk etməlidir. İdin belə bir araştırma aparmaq bacarığı olmadığına görə, bu işi e qo yerinə yetirir. E qo bu prosesi "həqiqilik prinsipi" adlanan anlayışın idarəsi altında görür. Burada həqiqilik prinsipinin məqsədi ehtiyacın aradan qaldırılması təmin olunanadək hər hansı bir qarşidurmanın baş verməsinin qarşısını almaqdır. Digər ifadə ilə desək, həqiqilik prinsipi həzz prinsipinin həyata keçməsini müvəqqəti olaraq təxirə salır. Axtarılan həmin obyekt təpiləndən sonra isə həzz prinsipi yenidən ön plana keçir və müvəqqəti olaraq təxirə salınan ehtiyac ödənilir. Həqiqilik prinsipi ilə həzz prinsipi arasındaki əsas fərq ondan ibarətdir ki, həqiqilik prinsipi ehtiyacın həqiqətən var olub-olmadığı ilə, həzz prinsipi isə ehtiyacın yalnız həzz, yoxsa çətinlik verib-verməyəcəyi ilə maraqlanır. Şəxsiyyətin üçüncü və ən son inkişaf edən bölməsi supereqodur. Supereqo ənənəvi dəyərlərin və ictimai idealların daxili təmsilçisi, şəxsiyyətin vicdani və əxlaqi keyfiyyətidir. Supereqonun vəzifəsi ehtiyacın doğru və ya yanlış olduğunu qərar verərək, ictimai qanun və qadağalara uyğun bir şəkildə davranışmayı təmin etməkdir. Uşaq valideyni tərəfindən mükafatlanı-

rılmaq və cəzalandırılmamaq üçün valideyninin dəstəkləmədiyi düşüncə və davranışları supereqonun ilk alt sistemindən biri olan "vicdan"ına yerləşdirir. Bu yerləşdirmə hadisəsi "daxililəşdirmə" (introduction) adlanır. Bu hadisə öyrənmə proseslərinin vasitəsilə həyata keçirilir. Supereqonun ikinci alt sistemi isə "mənlik ideali"dir. Vicdan insanı günahkarlıq duyğusu hiss etdirərək cəzalandırır, mənlik ideali isə bunun əksinə olaraq qürur duyğusu aşılayaraq, sanki insanı mükafatlandırır. Supereqonun əsas bir neçə funksiyası vardır ki, burlardan birinci iddən gələn və gerçəkləşəcəyi təqdirdə cəmiyyət tərəfindən xoş qarşılanmayaçaq instinktlərin həyata keçməsinin qarşısını almaqdır. İkinci vəzifəsi isə qüsursuz olmağa çalışmaqdır. Beləliklə, supereqo id və e qoya qarşı çıxaraq, onları öz istədiyi istiqamətə yönəldir. E qo instinctiv istəkləri təmin etməyi təxirə salır, supereqo isə onlara tamamilə mane olaraq aradan qaldırmağa çalışır. Şəxsiyyətin tarazlıq xüsusiyyəti e qonun idarəsi ilə elə işləyir ki, bu üç hissə ayrı-ayrı deyil, bir bütün halında fəaliyyət göstərir. Tarazlıq nəticəsində bioloji enerji sistemin bütün üzvləri arasında bölünür. Bu enerjinin miqdarı məhdud olduğu üçün onlar arasında daim bir rəqabət mövcuddur. Rəqabət nəticəsində hər hansı biri bütün enerjini elə keçirərsə bu dərhal digərlərinin zəifləməsinə səbəb olur. Ümumiləşdirmə aparsaq, id şəxsiyyətin bioloji, e qo psixoloji, supereqo isə ictimai tərəfini təşkil edir (Geçtan 1998, 44-48).

Z. Freyd psixoanalizin ilk günlərində nevrozun meydana gəlməsində uşaqlıqda yaşanılan cins-xarakterli şokedici hadisələrin bö-

yük rolü olduğunu iddia etmişdir. Apardığı klinik təcrübələr nəticəsində aşkar etmişdir ki, pasiyentlərin əksəriyyətinin uşaqlıq vaxtlarında yaşadıqları hadisələr və onların qurduqları fantaziyalar arasında oxşarlıqlar mövcuddur. Əldə etdiyi bu nəticələr uşaqlıq dövrü ilə əlaqəli olan cinsi hadisələri özündə ehtiva edən bir nəzəriyyənin əsasını qoymağa səbəb olmuşdur. Sonrakı mərhələdə bu nəticələr uşaqların davranışları üzərində aparılan müşahidələrdə də özünü təsdiqləmişdir. Freyd öz uşaqlıq xatirələrini yada salaraq həyatından əldə etdiyi məlumatlarla bu nəzəriyyəni daha da möhkəmləndirdi. Belə ki, həmin vaxtlara aid təcrübələr sayəsində cinsi tapıntıların nevroza səbəb olduğunu açıqladı. O, hətta normal hesab olunan fəndlərin şəxsiyyətinin inkişafı mərhələsində buna bənzər hadisələrin olduğu qənaətinə gəlmişdir. Nevrotik xəstəliklərin uşaqlıqda yaşanmış hadisələrdən qaynaqlandığını iddia edən Freyd şəxsiyyətin ilk beş ildə tam olaraq formalaşdığını bildirmiştir. "Oral mərhələ" uşaqın doğuşdan 12-18 aylıq olan, "Anal mərhələ" 12-18 aylıqdan 3 yaşa qədər olan, "Fallik" mərhələ 3 yaş ilə 5-6 yaş arası, "Unutma" (latency) mərhələsi 5-6 yaş ilə yeniyetməlik dövrünü və nəhayət, "Genital" mərhələ yeniyetməlik dövründən yətişkinlik dövrünədək olan mərhələni əhatə edir (Geçtan 1998, 33).

Psixoanaliz nəzəriyyəsinin digər əsas anlayışlarından biri də instinktdir. "Instinkt" termini ilk dəfə heyvan davranışlarını araşdırıran tədqiqatçılar tərəfindən daha çox ırsimənşəli və sonradan öyrənmə yolu ilə mənimsənilən reaksiyalar arasındaki fərqi müəyyən etmək üçün istifadə olunmuş-

dur. Sonraki vaxtlarda isə bu terminə müxtəlif növdən olan davranışların təsviri üçün müraciət edilmişdir. Freyd isə “instinkt” anlayışını bədən ilə zehnin arasında mövcud olan sərhəd üzərində yerləşdirilmiş bir nəzəriyyə olaraq təqdim etmişdir. Bu tərifə əsasən orqanızmə iddən gələn stimulların yaratdığı psixoloji təsir nəticəsində zehin sistemi ilə əlaqəli olan bəzi orqanları fəaliyyətə çağırır. Başqa ifadə ilə desək, instinktlər fizioloji ehtiyacları ehtiva edən daxili stimulların psixoloji formada olan nümayəndələridir (Geçtan 1998, 28). Freyd iki cür instinktin olduğunu ifadə edir. Bunlardan birincisi “həyat instinkti” (life instinctseros) adlanır və təbii ehtiyacları əhatə edir. İkincisi, “ölüm instinkti” (death instinct) adlanır və Freyd insanın qarşısalılmaz şəkildə ölümə doğru getdiyinə inanır (Schultz 2007, 607). Həyat instinktin fərdi həyatın və cəmiyyət həyatının daimiliyini təmin edir. Aclıq, susuzluq və digər təbii ehtiyaclar buraya daxildir. Burada həyat instinktinin daimi fəaliyyətini təmin edən enerji “libido” adlanır. Libido daha çox cinsi ehtiyaclar ilə əlaqəlidir (Geçtan 1998, 30).

“Yaşamağın məqsədi ölməkdir”, – deyən Z.Freyd ölüm instinktini həyat instinktinə nisbətən daha geniş olaraq qəbul etmişdir. Onun fikrinə görə, hər bir fərdin zehnində şüurlu olmayan, başqa sözlə, insanın özünün belə fərqlidə olmadığı bir ölüm istəyi vardır. Ölüm instinktini həyat instinktinə nisbətən daha az tədqiq etməsinə baxmayaraq, burada ölüm instinktinin bir növü olan təcavüzkarlıq impulsunun olduğunu qeyd etmişdir. Təcavüzkarlıq im-

pulu – öz daxilindəki dağdırıcı və məhvədici duyğu və düşüncələri xarici aləmə və ətrafdakı obyektlərə doğru istiqamətləndirməsidir. Məsələn, insan digər bir insan ilə mübarizə aparır və ona müxalif olan davranışlar inkişaf etdirir. Bunun səbəbi özünü məhvətmə istəyi ilə bunun ziddi olan həyat instinktinin yerdəyişməsi, digər ifadə ilə desək, bir-birinin yerinə keçməsidir. Başqa bir misal, cinsi instinktin bir növü olan sevgi, ölüm instinktinin bir növü olan nifrəti neytrallaşdırır, ya sevgi nifrətin, ya da bunun əksinə olaraq nifrət sevginin yerinə keçir (Geçtan 1998, 32).

“Narahatlıq” (anxiety) anlayışına gəldikdə isə Z.Freyd üç növ narahatlığın olduğunu qeyd edir: “obyektiv narahatlıq” (objective anxiety), “nevrotik narahatlıq” (neurotic anxiety) və “əxlaqi narahatlıq” (moral anxiety). Obyektiv narahatlıq real dünyada mövcud olan təhlükələrdən meydana çıxır və digər iki narahatlıq buradan yaranır. Nevrotik narahatlıq gizli saxlanılan instinktlərin meydana çıxməsi təqdirdə, cəzalanmaqdan qorxmaq səbəbi ilə ortaya çıxır. Əxlaqi narahatlıq isə tamamilə vicedan ilə əlaqəli olub günahkarlıq duyusundan əmələ gəlir (Schultz 2007, 610).

Psixanalizin bir sistem kimi müalicə metodu olaraq irəli sürülməsi Ziqmund Freydi adı ilə bağlıdır. Onun nəzəriyyə halına gəlməsi isə sonrakı dövrə təsadüf edir. Ümumiyyətlə, “şüur və təhtəşüür” anlayışları Ziqmund Freyddən əvvəlki dövrlərdə də tədqiq olunmuşdur. Məqalədə də qeyd olunduğu kimi, Z.Freyd təhtəşüür anlayışını daha da inkişaf etdirmiş və nəzəriyyəsinin mərkəzinə yerləşdirmiştir.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, psixanaliz nəzəriyyəsinin özünəməxsus baxış tərzi və işləmə mexanizmi vardır. Bunu istər nəzəriyyənin dinə olan baxışında, istərsə də müalicə üsulunda görmək mümkündür. Z.Freyd bu cərəyanı qurarkən pasiyentlərin müalicəsində istifadə etdiyi metodlardan topladığı nəticələrdən və şəxsi əlavələrindən yararlanmışdır. Bundan əlavə, Freydi yaradıcılığında dövrünün tanınmış tədiqatçılarının təsirini də nəzərə almaq lazımdır.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, psixologiya sahəsində xüsusi yeri olan psixanaliz nəzəriyyəsinin hələ də öz aktuallığını qoruyub-saxlaması baxımından daha çox araşdırılmağa və öyrənilməyə ehtiyacı vardır. Tədqiqat əsnasında apardığımız müşahidələrimiz onu göstərir ki, dünya miqyasında psixologiya sahəsində araştırma aparan bir çox elm adamları psixanaliz nəzəriyyəsini müxtəlif aspektlərdən geniş müzakirə obyektinə çevirmişlər. Bu mövzu ilə əlaqəli mənbələrə baxdıqda, Freydi daha çox din haqqındaki görüşləri, şəxsiyyətin inkişaf mərhələləri nəzəriyyəsi və Edip kompleksinin tədqiq olunduğunu və eyni zamanda tənqidlərə tuş gəldiyini görürük.

Son olaraq qeyd edə bilərik ki, psixologiya sahəsi baxımından böyük əhəmiyyətə malik olan Freydi yaradıcılığı digər psixanalistlərin nəzəriyyələrini öyrənmək istiqamətində bizə kömək olur. Ümid edirik, bu tədqiqat əsəri yaxın gələcəkdə ölkəmizdə də psixanaliz nəzəriyyəsinin fərqli aspektlərdən tədqiq edilməsinə stimul olacaqdır.

Azər Qasımov,
Azərbaycan İlahiyyat
Institutunun doktorantı

Salim ibn Zekvan – hicri təqvimin I əsrində yaşamış xarici-ibadi düşüncənin görkəmli şəxsiyyətlərindən biridir. “Əs-Sirə” adlı əsərində əhəmiyyətli xarici-ibadi düşüncələri ortaya qoymuşdur. Salim ibn Zekvanın “Əs-Sirə” adlı əsəri ibazilik baxımından çox önəmli bir qaynaqdır. İbaziliklə bağlı günümüzə gəlib-çatan ilk qaynaq olmasının baxımından bu əsər xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Salim əsərində dövrünün mühüm hadisələrinə yer vermişdir. Həzrət Osman və Həzrət Əlinin siyasi, sosial və hüquqi qərarlarını ağır şəkildə tənqid etmişdir. Xariciliyin “iman” anlayışı ilk dövr siyasi, sosial və mədəni hadisələr çərçivəsində formalasmışdır. Xaricilər imanı söz, iqrar və fəaliyyət kimi şərh etmişlər. Cəmiyyətdə inkişaf edən siyasi və hüquqi hadisələri iman kontekstində dəyərləndirmişlər. Həzrət Osman dövrü ilə başlayan iman-siyasət əlaqəsi xaricilərlə zirvəyə çıxmışdır.

Salim ibn Zekvan “Əs-Sirə” adlı əsərində xarici-ibadi düşüncənin vacib kodlarını və ilk dövr iman-siyasət əlaqəsini ortaya qoymuşdur. Salim hicri təqviminin I əsrində yaşamış ibadi düşüncənin

“Əs-Sirə” əsərində Həzrət Osmanla bağlı hissənin dəyərləndirilməsi

görkəmli elmi və siyasi şəxsiyyətlərindən biridir. “Əs-Sirə” adlı əsərində, xüsusilə Həzrət Osman və Həzrət Əli dövrü hadisələrini şərh etməsi üsulu ilə xarici-ibadi düşüncənin iman-əməl kontekstində şərhinin konkret nümunələrini əks etdirmişdir. Salim, eyni zamanda, siyasi hadisələri iman kontekstində dəyərləndirərək, bu düşüncənin mühüm fiqurlarından biri olmuşdur.

Din – fərd və cəmiyyətin həyatında ən effektiv dəyərlərdən biridir. Fərdə və cəmiyyətə təsir edən, istiqamətləndirən, həyəcan və ruh verən bir motivasiyadır. Buna görə də din heç bir siyasi, hüquqi, fərdi və sosial məqsədə xidmət etmir. Həmçinin yanlış bir inancın və düşüncənin fanatizminə də qurban edilə bilməz. Dini mətnlər öz bütövlüyü içərisində, göndərilmə məqsədi diqqətə alınmadan götürüldükdə, əslində, onlara istənilən şərhlərin yükləndiyi görünür. Dini fanatizmin ən problemləi səbəblərindən biri ilahi əmrlərə mənə yükləyib, gündəlik həyata tətbiq edərkən, məqsədinə zidd olan şərhlərdir. Öz siyasi və fikir anlayışını mütləq doğru kimi qəbul etmə və bu fikirləri başqalarına zorla qəbul etdirmə cəhdini xaosa və narahatlığa səbəb olur. Bunun nəticəsində insanlar yanlış bir istiqamətə və məqsədə doğru yönəlir, bölünür, qruplaşır, ayrılır və bir-birlərinə düşmən olurlar. Beləliklə, əsl məqsədi insanları birlik, bərabərlik və qardaşlıq duyğuları içində bir yerdə yaşatmaq olan din bu məqsədindən uzaqlaşdırılaraq,

problem və xaos şəklində qarşıımıza çıxır. Xüsusilə də bəzi pis-niyətli şəxslərin əlində şiddət, zülm və xaos vasitəsinə çevirilir.

Qurani-Kərim imanı uca və müqəddəs dəyər prinsipləri kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu dəyərlərə müstəqil şəkildə inanmağa çağırır və İslam inancının dəyərlərini qəbul edib-ətməmək barədə insanlara müstəqillik verir. Bu mövzuda heç bir təzyiq və istiqamətləndirməni qəbul etmir. Allah öz adına heç bir şəxs və ya təşkilata, iman və ibadətlərdə təzyiq və məcburətmə haqqı verməmişdir. Quran Həzrət Məhəmmədə vəhiyi təbliğ etməyi və əsla bu barədə təzyiq göstərməməyi buyurub.

Salim ibn Zekvanın həyatı və əsərləri

Salim ibn Zekvanın nə vaxt, hərada doğulduğu və nə zaman vəfat etdiyi barədə mənbələrdə dəqiq məlumat yoxdur. Onun hicri I, miladi VII əsrədə yaşadığı və bu əsrin sonlarında dünyasını dəyişdiyi fərz edilir. Erkən dövr müsəlman müəlliflər arasında mühüm yer tutur. Sədəcə, “Əs-Sirə”nin tədqiqindən onun hicri I, miladi VII əsrədə yaşadığı və əsrin sonlarında vəfat etdiyi fikri irəli sürülür [6, s. 15-16].

Tarixi mənbələrdəki bəzi məlumatlar da dəqiq deyildir. Fərruxi Sistaninin “Tarixi-Sistan” əsərində ərəblər tərəfindən işğal olunan Bust şəhərində Salim adlı bir gəncin olduğu və daha sonra tanındığı qeyd edilib [6, s. 15]. İbadı alım Şəmməxi (928-1522) onun

ibadiliyin görkəmli nümayəndəsi Cabir ibn Zeydlə (93-712) məktublaşdığını və tanınmış ibadilərdən biri olan Əbu Ubeydə Müslim ibn Əbi Kərimə (145-762-763) ilə eyni dövrdə yaşadığını qeyd edir [1, s. 235].

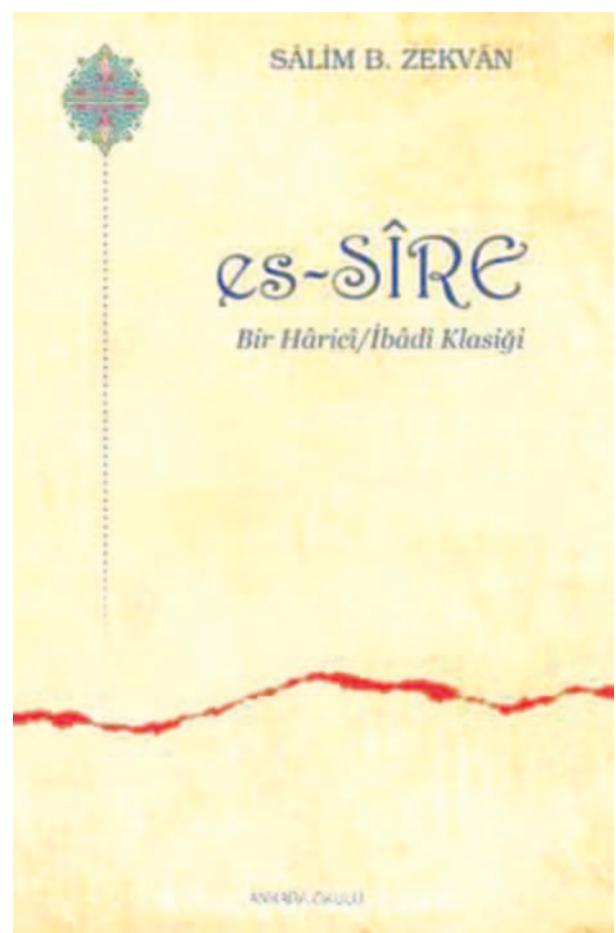
Salim ibn Zekvanın Cabir ibn Zeydlə məktublaşması və həm də Cabirdən, təxminən, əlli il sonra vəfat edən Əbu Ubeydin müasiri olması mümkün deyil. Buna görə də Şəmməxinin verdiyi məlumatlardan yalnız biri doğrudur [7, s. 467].

Liviyalı ibadi tədqiqatçısı Əmr Xəlifə ən-Nami Şimali Afrikada naməlum bəzi ibadi əlyazmaları ilə bağlı qələmə aldığı bir məqaləsində bənzər fikir irəli sürərək, Cabir ibn Zeydə aid olan risalələr kolleksiyası içərisində onun Salimə yazdığı bir risaləsinin olduğunu deyib [2, s. 15-17]. Bu mövzu ilə maraqlanan bəzi tədqiqatçıların fikrincə o, Cabirin müasiri olub. Bu məlumatlar əsasında Salimin hicri təqviminin ilk əsrində yaşadığı ortaya çıxıb. Salimin əsərində xariciliklə bağlı 70-689-cu ildən sonrakı hadisələrə yer verilməməsi mürciə məzhəbinin, sadəcə, ilk təşəkkül dövrü ilə bağlı məlumatların olması həm Salimin Cabir ibn Zeydlə eyni dövrdə yaşadığını, həm də əsərin 70-689-cu illərin əvvəlində yazılıdığını göstərir [7, s. 467-469].

Salimin 717-719 – 99-101-ci illər arasında yaşadığı, Ummanın Təvam bölgəsində doğulduğu deyilir. Salim haqqında məşhur olan bir hadisə Ömər ibn Əbdüləzizin yanına gedən altınəfərlik qrupun arasında olmasıdır. Salimin Ömər ibn Əbdüləzizin yanına gedən altınəfərlik qrupun içində olması və yaşadığı “əs-Sirə” adlı əsəri Salimin ibadiyyə fırqəsi içində mühüm bir elmi və fikir şəxsiyyəti olduğunu göstərir [4, s. 99].

“Sirə”ni nəşr edən Patrik Kone və Friz Zimmerman onun Cabir ibn Zeydlə (93-712) məktublaşması, Bəsrədən kənarda yaşadığını ağla gətirsə də, onun haralarda və dəqiq hansı dövrdə yaşadığının bəlli olmadığını söyləyiblər [5, s. 12-16].

Salim “əs-Sirə” adlı əsərinin ilk bölməsində Qurañın nazilolma səbəbi və xüsusiyyətləri, tövhidin mənası və əhatə etdikləri, təqva və cihadın əhəmiyyəti kimi mövzuları işləyib. Bu bölmənin davamında elçilər, elçilərin vəzifələri, bu kontekstdə Həzrət Məhəmmədin mövqeyi və vəzifəsini, onun dövründə Ərəbistan yarımadasında olan Əhli-Kitab, məcūsilər və müşrikələr kimi dini icmaları işləmişdir. Daha sonra dörd xəlifə haqqında məlumat vermişdir. Həzrət Osman və Həzrət Əli dövrü ətraflı şəkildə izah edilmişdir. Xariciliyin meydana gəlməsinə zəmin hazırlayan Cəməl, Siffeyn döyüşləri və Təhkim hadisəsi xüsusilə işlənmişdir. Daha sonra Salim, Əzrəqi və Nəcədat kimi xarici firqələrdən də bəhs etmişdir. Əsər ilk xarici firqələrlə bağlı məlumatları, xaricilərə aid orijinal bir mənbədən bizə təqdim edir. Salim əsərinin son bölməsində Mürciəyə tənqidlər yönəltmiş, “səbbabə” adlandırdığı səbəbiyyədən bəhs etmiş və “fətənə” kimi ifadə etdiyi fitnə qrupu və bu

qrupun düşüncə və inanc tərzindən də səhbət açmışdır [7, s. 100-114].

Salimin “əs-Sirə” adlı əsəri ilk dövr kəlam, etiqadi İslam, məzhibələr tarixi və İslam tarixi ilə bağlı əhəmiyyətli və orijinal bir əsərdir. Əsərin elmi dairələrdə meydana çıxması daha yeni sayılan bir dövrlə üst-üstə düşür. “əs-Sirə”nin meydana çıxması ilə yanaşı, xüsusilə məzhəblər tarixi ilə bağlı bəzi düşüncə və baxış tərzləri müzakirə olunmuş, bunların bir qismi dəyişmək məcburiyyətində qalmışdır. “əs-Sirə” xariciliklə bağlı məlumat verən ilk mənbə əsər olmaq xüsusiyyətinə də sahibdir. Əsər, həm də erkən dövr İslam tarixində meydana çıxan hadisələri və inkişafi ibadi-xarici baxış bucağı ilə ortaya qoymuşdur.

Salim ibn Zekvanın “Əs-Sirə” əsərində Həzrət Osman ilə bağlı hissənin dəyərləndirilməsi

Salim ibn Zekvan Həzrət Peyğəmbərin vəfatından sonra Həzrət Əbu Bəkr və Həzrət Əmərin müsəlmanların müşavirəsi ilə hakimiyyətə gəldiklərini və Allahın Kitabına Həzrət Peyğəmbərin sünneti üzrə əməl etdiklərini ifadə edir [6, s. 356]. Əsərin dahasonrakı bölmələrində Həzrət Osman və Həzrət Əlinin hakimiyyətini dəyərləndirir. Belə ki, ilk iki xəlifənin ardınca Həzrət Osmanın müsəlmanların istişarəsi ilə hakimiyyətə gəldiyini və başlanğıcda, yəni xəlifəliyinin ilk altı ilində Allahın Kitabı və Həzrət Peyğəmbərin sünneti üzrə əməl etdiyini qeyd edir [6, s. 357]. Üçüncü xəlifənin qətlindən sonra hakimiyyətə gətirilən Həzrət Əliyə Allahın Kitabı və Həzrət Peyğəmbərin sünnetinə və ilk iki xəlifənin icraatlarına əməl etmək şərtilə biət edildiyini ifadə edir. Lakin Həzrət Əlidən əvvəlki xəlifə olan Həzrət Osmanın icraatlarını Həzrət Əli üçün bir nümunə olaraq göstərmir. İlk dörd xəlifənin imamətləri haqqında dediklərindən aşağıdakı nəticələri çıxarmaq mümkündür:

Həzrət Peyğəmbərin vəfatından sonrakı siyasi məsələlərdən biri də hakimiyyətə gəliş formasıdır [4, s. 101]. Bu məsələdə əsas iki yanaşmanın olduğu bilinir. “Əs-Sirə” tədqiq edildiyi zaman Salim ibn Zekvanın ilk dörd xəlifənin xəlifə seçilmə forması ilə bağlı hər hansı bir mübahisəyə açıq fikir bildirmədiyini görürük. Nəbəvi təyin ilə deyil, ümmətin biət etməsi nəticəsində imam olduqlarını qeyd etməsi ibazilərin “Nəbi tərəfindən kiminsə imam olaraq təyin olunmasına dair bir hökm yoxdur” şəklinəki əhli-sünənə görüşü ilə razı olduqlarını göstərir [4, s. 101].

Salim ibn Zekvanın ilk dörd xəlifənin seçimi əsnasında şəmin imamət ilə bağlı irəli sürdürüyü görüşlərə dair hər hansı müxalif bir fikir söyləməməsi həmin dövr etibarilə istilahı cəhətdən şəhəfikrinin mövcud olmadığı qənaətini gətirir [4, s. 102]. Belə ki, dini, siyasi və ictimai həyat baxımından çox vacib olan nəbəvi təyininin təzahürlərinin sosial həyatda eks olunmaması düşünülə bilməz [4, s. 102]. Bu isə şəhəfikrinin Həzrət Peyğəmbərin vəfat ilə birlidə, yaxud Həzrət Peyğəmbər həyatda ikən ortaya çıxdığını iddia edən görüşlərin də zəiflədiyini göstərir. Salim Həzrət Əli ilə əlaqəli olaraq kitab və sünnetə əməl etmək şərtilə ona biət edildiyini ifadə edir ki, bu ifadə də Həzrət Əlinin nəbəvi təyinat ilə hakimiyyətə gəlmə iddialarını ortadan qaldırır [4, s. 103].

Salim Həzrət Osmanın ilk dövr hakimiyyəti haqqında “O, başlanğıcda kitab və sünnet üzrə əməl etdi”, – deməklə kifayətlənir [6, s. 357]. Problemsiz keçən ilk dövrü, sadəcə, iki cümlə ilə izah edən Salim problem və sixıntılarla dolu olan ikinci altiillik dövrü təfərrüatı ilə dilə gətirən bir üslub seçmişdir. İbazilərin Həzrət Osmanla bağlı olan iradları onun Qüreyşə mənsub olması, yaxud hakimiyyətə gəlmək forması ilə bağlı deyildir. Salim ibn Zekvan Həzrət Osmanın daha çox Qurana, Sünnetə və ədalət principlərinə zidd olan davranışlarını tənqid hədəfinə çevirir. Bağdadi də davranışlarında ədalətli olmaq, inanılan, etimad sahibi hakim və valilər təyin etmək, zülmə məruz qalanları zülmkarların əlindən xilas etmək kimi xüsusiyyətləri ədalət sahibi olan imamların vəzifələri arasında qeyd edir [4, s. 104]. Şəhəristani Həzrət Osman dövrü ilə əlaqəli açıq bir şəkildə Salimin dediklərinə bənzər şikayətlər dilə

gətirir. Şəhəristani Həzrət Osman dövründə xəzinənin dolduğunu, lakin özlərinə comərd rəftar etdiyi qohumlarının Həzrət Osmanın fəlakətinə səbəb olduqlarını və sonunu gətirdiklərini qeyd edir [4, s. 104]. Hakəm ibn Ümeyyəni Mədiniyə gətirməsi, Əbu Zərin Rəbəzzəyə sürgün edilməsi, öz qızını Mərvan ibn Hakəmlə evləndirməsi, İfriqiyyə qənimətlərini ona təslim etməsi, qanı Nəbi tərəfindən halal görülən Abdullah ibn Sad Əbu Sərəhə sığınacaq verməsi Həzrət Osmanla bağlı qeyd olunan şikayətlər arasında yer alır.

Həzrət Osman dövründə baş verən iqtisadi yönümlü problemlərin dəyərləndirilməsi

Həzrət Osman öz yaxınlarına, ailə üzvlərinə mülkündən digər vətəndaşların narazılığına səbəb olacaq qədər sərvət bağışlaması xalqın haqlı olaraq şikayətinə səbəb oldu. Bu şikayətlər yalnız ibazi mənbələrində deyil, həmçinin digər qaynaqlarda da öz əksini tapmışdır. Salim ibn Zekvana görə xəlifəliyinin ilk altı ilində Kitab və sünnetə uyğun olaraq əməl edən Həzrət Osman daha sonra həddini aşdı, dünya malına meyil etdi, sünneti dəyişdirdi və yeni bidətlər yaratdı [6, s. 357]. Salim Həzrət Osmanın dövlət xəzinəsini öz qohumları və yaxınları arasında paylaşığını söyləyərək, İfriqiyyə ərazisinin gəlirinin beşdəbirini Mərvana, Bəhreyn gəlirini Haris ibn Hakəmə, Küləb gəlirini Vəlid b. Ukbəyə, üç min dirhəm Hakəmə verdiyini və bütün bunları etməklə Allahın hökmərinə qarşı çıxdığını iddia edir [6, s. 357]. Bu baxımdan, Həzrət Əmər ilə Həzrət Osman arasında müqayisə apararaq Əmərin daha ədalətli olduğunu qeyd

edir. Belə ki, Həzrət Əmərin Allah rızası və axırəti qazanmaq məqsədilə qohumlarına öz haqlarını verdiyini, müsəlmanların haqlarını almaqdan onları uzaq tutduğunu, Həzrət Osmanın dünyada gəlir əldə etmək məqsədilə qohumlarına öz haqlarını və müsəlmanların haqlarını verdiyini irəli sürür. Bu davranışları ilə də Allahın endirdiyi ilə hökm etməyənlər kimi hökm etdiyini iddia edir [6, s. 357-358].

Həzrət Əbu Bəkr dövründə meydana gələn irtidat hadisələrin dən başlayaraq, mərkəzi hökumətə, yəni Mədinəyə qarşı baş verən üsyənlər tədqiq edildiyində, iqtisadi səbəbdən şikayət və nərazılıqların əsas hərəkətverici qüvvə olduğunu müşahidə edirik. Məsələn, irtidat edənlər Həzrət Əbu Bəkrə "Namazı qılraq, amma zəkat vermərik", – demişlər [4, s. 106]. Cəməl döyüşündə Həzrət Əli qalib gəldiyi əsnada "Qanları halal olan şəxslərin malları niyə halal olmasın?" düşüncəsi ilə Həzrət Əliyə təzyiq göstərmişlər [4, s.

106]. Dahəsonrakı dövrdə muhakkimənin içindən ortaya çıxdığı düşünülən üsyəncilər Bəsrə, Kufə və Misirdən Mədinəyə gələndə xəlifə adı ilə Həzrət Əli onları qarşılıyaraq şikayətlərini dinləmişdir. Üsyəncilərin şikayətlərinin əsas səbəbi yenə də iqtisadi yönümlü problemlər idi. Həzrət Əbu Bəkrin xəlifə olması ilə ortaya çıxan irtidat hadisəsindən başlayaraq, Sıfəfeyn döyüşünə qədər baş verən bütün üsyənlərdə iştirak edən şəxslərin ortaq bir sosial mühitdən gəldikləri, yaxud İslamin dəyərlərini tam olaraq qavramayan bədəvilər olduqları tam şəkildə isbat edilməsə də, həmin şəxslərin dövlətin iqtisadi yönümlü qərarları ilə birbaşa əlaqəli olduqlarını, həmçinin iqtisadi rifahları ciddi şəkildə üstün tutduqlarını görürük. Ümumilikdə, xəlifənin digər qərarları haqqında şikayətlər olmaqla bərabər, üsyənləri başdan təməl səbəblərdən birinin iqtisadi səbəbli şikayətlər olduğu qənaətinə gəlirik.

Həzrət Osman dövründə cəzaların tətbiq edilməsi

Siyasi bir quruluşun müxalifləri adı şikayətçi olmaqdan uzaqlaşaraq üsyənci xarakterə büründükləri andan etibarən idarəetmənin, xəlifənin bütün qərarlarına xüsusi diqqət yetirir və bəzən çox kiçik məsələləri qəsdən böyür, yaxud məsələnin mahiyyətini dəyişərək üsyən yaratmağa bəhanə olaraq istifadə edirdilər. Salim ibn Zekvan iqtisadi yönümlü şikayətlərə bərabər, cəza verilməsi xüsusunda da xəlifənin davranışını və icraatlarını üsyən başladacaq səbəblərdən biri olaraq təqdim edir. Bununla bağlı olaraq aşağıdakı nümunələri göstərir:

Vəlid b. Ukbənin müsəlmanların salehlərindən bir adamı öldürdüyü, amma Allahın "bir nəfsə qarşılıq bir nəfs" buyurmasına baxmayaraq [3, 5/45], Osmanın onu öldürmədiyini, həmçinin Vəlidin içki içdiyini, lakin yaxınlığı səbəbindən

Həzrət Osmanın ona had cəzası verməkdən üz çevirdiyini qeyd edir [6, s. 358]. Bununla bağlı olaraq “Nisa” surəsindən bir ayəni də dəlil götərir: “Ey iman gətirənlər! (Şahidliyiniz) özünüüzün və ya valideynlərinizin, ya da yaxın qohumlarınızın əleyhinə olsa belə, Allah şahidləri kimi ədaləti qoruyun. (Əleyhinə şahidlik edəcəyiniz şəxslərin) varlı və ya kasib olmasından asılı olmayaraq, Allah onları hər ikisinə daha yaxındır. Hissiyyata qapılıb haqdan uzaqlaşmayın! Əgər siz (cəfəngiyat) danışsanız, yaxud (həqiqəti deməkdən) boyun qaçırsanız, bilin ki, Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır” [3, 4/135].

Həzrət Osmanın ərəblərin döyüş gəlirlərinə ortaq olmalarından qorxduğunu və bu səbəbdən onları cihaddan uzaqlaşdırduğunu ifadə edərək [6, s. 359], “Fəth” surəsindən bir ayəni Həzrət Osmanın qərarının yanlış olduğunu dəlil götərir. “(Səfərə çıxmayıb) arxada qalan bədəvi ərəblərə de: “Siz çox qüvvətli bir qövm (farşlar və ya romalılar) ilə döyüşməyə çağırılacaqsınız. Siz ya onlarla döyüşəcəksiniz, ya da onlar təslim olacaqlar. Əgər itaət etsəniz, Allah sizə gözəl bir mükafat verəcəkdir. Əgər daha əvvəl üz döndərdiyiniz kimi yenə üz döndərsəniz, O sizə acı bir əzab verəcəkdir” [3, 38/16].

Həzrət Osmanın vali təyin etməsində də haqsızlıq etdiyini, ədalətsiz olduğunu və əshabi-rəsuldan fəqihləri vəzifədən kənarlaşdıraraq yerinə öz yaxınları arasından səfəh şəxsləri vəzifəyə təyin etdiyini qeyd edir [6, s. 359-360]. Bunun yanlış olduğunu Qurani-Kərimdən bu ayə ilə dəlilləndirir: “Ya Davud! Biz səni yer üzündə xəlifə (və ya əvvəlki peyğəmbərlərə xələf) etdik. Buna görə də insanlar arasında ədalətlə hökm et, nəfsdən

gələn istəklərə uyma, yoxsa onlar səni Allah yolundan uzaqlaşdırar. Şübhəsiz ki, Allah yolundan uzaqlaşanları haqq-hesab gününü unutduqları üçün şiddətli bir əzab gözləyir!” [3, 28/50].

Əbu Zər, Amir b. Abdullah, Abdullah b. Məsud, Huzeypə b. Əl-Yəmai və Zeyd b. Sühən kimi taifəni yurdlarından çıxardığını, Ammar b. Yasiri döyərək mədəsində yırtıq yaratdığını dilə götərir [6, s. 360-361]. Bu davranışların da yanlış olduğuna Qurani-Kərimdən “Qəsas” surəsini dəlil olaraq göstərir. Həzrət Osmanın əleyhinə olan səhbətləri dirləmək üçün xalqın içində casuslar göndərdiyini, casuslar bir adamdan bir kəlmə eşitdikləri anda, o sözü dərhal Həzrət Osmana çatdırıqlarını qeyd edir. Bundan başqa, Həzrət Osmanın xalqı Allahın buyurduğu haqlardan uzaq tutduğunu, əllərindəki malları zorla aldığı və onları cəzalandırduğunu söyləyir. Bütün bunları umumiləşdirərək, Qurani-Kərimdən bu ayəni dəlil olaraq göstərir. “Ey iman gətirənlər! Qarşılıqlı razılıqla edilən alış-veriş müstəsna olmaqla, bir-birinizin mallarını haqsız bəhənələrlə (haqsız yerə) yeməyin və özünüüzü öldürməyin! Həqiqətən, Allah sizə qarşı mərhəmətlidir!” [3, 4/29].

Yaşadığı dövr tam olaraq bilinməsə də, gəlinən nəticəyə əsasən, onun Cabir b. Zeydlə eyni dövrdə yaşadığı və ibazi düşüncə içərisində intellektual və diplomatik bir kimliyə sahib olan şəxslər arasında yer aldığı qənaətinə gəlmək olar. Salim ibn Zekvanın yaşadığı dövrlə bağlı qeyri-müəyyənlik müəllifi olduğu “əs-Sirə” əsəri üçün də keçərlidir. Bu əsərin nə zaman qələmə alındığı və nə zaman nüsxələnin yayılması dəqiq olaraq bilinməsə də, müraciətin təşəkkülündən sonrakı bir dövrdə qələmə alındığı

ehtimalı güclüdür. Bu tarix Əzariqanın hicri 64-cü ildə özləri ilə eyni düşüncədə olmayanları təkfir etməyə başladığı dövrlərə təsadüf edir. Cabir b. Zeyd tərəfindən yazıldığı iddia olunan “Cəvabat”, Rəbi b. Həbib tərəfindən qələmə alınan “Səhih” ilə birlikdə Salim ibn Zekvanın “əs-Sirə” əsəri ilk ibazi mənəbələri arasında yer alan dəyərli əsərlərdəndir.

“əs-Sirə” əsəri tədqiq olunduğunda, Salim ibn Zekvanın ilk dörd xəlifənin nas və təyinlə deyil, ümmətin biəti ilə xəlifə seçildiklərini qeyd etdiyini görürük. Xilafət sıralaması mövzusunda hər hansı bir münaqışə yaradacaq fikir söyləməməsindən, xilafət ardıcılığını, eyni zamanda, fəzilət ardıcılığı olaraq dəyərləndirdiyi qənaətinə gəlmək olar.

İlk iki xəlifənin qərar və fəaliyyətini kitab və sünənəyə uyğun görmüş, onların hakimiyyətinə bağlı hər hansı bir tənqidi fikir söyləməmişdir. Onların, hətta fəaliyyətlərinə sonra gələn xəlifələr üçün də bir ölçü, meyar olaraq qəbul edir. Ümumiyyətlə, ibazi düşüncəsində təkfir meyilli anlayışın yer almadığını söyləsək, yanılmarıq. Belə ki, öz düşüncələri ilə üst-üstə düşməyən düşüncələri təkfir etmiş olsalar, hicri 64-cü ildə Əzariqa ilə bərabər düşüncədə olmaları lazım gələrdi. Həzrət Osman dövrü tədqiq edilərkən bu xüsusun Salim ibn Zekvan tərəfindən qorunub saxlandığını söyləmək mümkündür. Həzrət Osman və onun fəaliyyəti “əs-Sirə” əsərində geniş yer alır. Salim ibn Zekvan Həzrət Osmanın xəlifəlik dövrünü dini, siyasi və iqtisadi baxımdan ciddi şəkildə tənqid etmişdir. Həzrət Osmanın bəzi qərar və davranışlarında yanlışlığını olduğunu qeyd etsə də, onu bu xətaları səbəbindən təkfir etməmişdir.

Anar Qafarov,
f.f.d., dos.,
Dinşünaslıq
kafedrasının müdürü

Dünya tarixinə nəzər salanda, inkişaf edən ölkələrin mədəni və siyasi, xüsusilə dövlət quruculuğu müstəvisində hansısa prinsiplərə söykənərək öz mövcudluqlarını bugündək qoruduqlarının şahidi olur. Azərbaycan cəmiyyətinin inkişaf tarixi də özlüyündə keçmişdən bugündək müəyyən prinsiplərə əsaslanmışdır. Bu mənada, cəmiyyətin tarixi və mental xüsusiyyətlərinə söykənən prinsiplərin ardıcıl və sistemli şəkildə öyrənilməsi və həyata keçirilməsi məsələsi diqqət yetirilməsi vacib olan əsas məqamlardan biri olmalıdır. Bu məqam Azərbaycan cəmiyyətinin milli-mədəni və siyasi müstəvidə gələcək inkişaf yolunu müəyyənləşdirəcək prinsip və meyarların müəyyənləşdirilməsi baxınmından da son dərəcə aktual məsələdir.

Cəmiyyətlərin mədəni və siyasi müstəvidə öz mövcudluqlarını davam etdirməsi onların öz milli kimliklərini, təşəkkül və inkişaf tarixini, dilini, dinini, mədəniyyətini və dövlətçilik tarixini dərk etməsindən keçir. Yəni, özünü dərk etmək... Özünü dərk etmək o qədər geniş bir anlayışdır ki, bu zehni fəaliyyət sayəsində cəmiyyətlərin sadəcə mədəni kimliyinin deyil, eyni zamanda siyasi kimliyinin kompo-

Dövlətçilik şüuru – mövcudluğumuzun əsas qarantı kimi

ntərləri də öyrənilir, xatırlanır. Bu, müasir dövrdə cəmiyyətlərin siyasi müstəvidə öz varlığını davam etdirməsi baxımından olduqca vacib bir məqamdır. Cəmiyyətlərin öz ekzistensiyasını qoruması üçün sadəcə, milli-mənəvi və mədəni şüurun formallaşmasına deyil, eyni zamanda, siyasi şüurun formallaşmasına da ehtiyac var. Bu mənada, xüsusilə, tarixboyu geosiyasi şərtlərə görə davamlı olaraq təhdidlərlə qarışlaşan bizim kimi cəmiyyətlərin siyasi mövcudluğunun qaranti milli-mənəvi və mədəni şüurla yanaşı, yüksək dövlətçilik şüurunun formallaşması və möhkəmlənməsidir.

Dövlətçilik şüurunun formallaşması milli təhlükəsizliyimizin və ya milli dövlət təhlükəsizliyimizin ən mühüm istiqamətlərindəndir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlətin siyasi-strateji fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Çünkü milli təhlükəsizlik bir ölkənin tarixi ərazi və ənənələrinin mühafizəsini, ictimai-həyat normalarını, maddi-mənəvi və etik dəyərlərini, o cümlədən, dini irlərin qorunmasını ehtiva edir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik sahəsindəki maraqlarına suverenlik, ərazi bütövlüyü, konstitusiya quruluşunun təhlükəsizliyi, iqtisadiyyat, elmi-texniki və müdafiə potensialı, ictimai həyat normaları, maddi-mənəvi və etik dəyərlər, o cümlədən dini irlərin qorunması daxildir. Hesab edirəm, dövlətçilik anlayışı özlüyündə bütün bu məqamları ehtiva edir. Bu mənada, bir cəmiyyətdə dövlətçilik şüurunun formallaşması və möhkəmlənməsi də dövlətin milli təhlükəsizlik sahəsindəki maraqlarının qorunması baxımından olduqca zəruri bir məqamdır. İctimai mühitin strukturundan asılı olmayaraq, dövlətlər daim dövlətçilik prinsipinə əsaslanmışlar. Dövlətçilik şüuru yüksək olan cəmiyyətlər məruz qaldıqları müharibələr, "Böl, idarə et!" strategiyalarına qarşı mövcudluq mübarizəsində daim bir ideya ətrafında birlikdə hərəkət edərək qalib olublar. Cəmiyyətlər yalnız dərin dövlətçilik şüuru sayəsində xarici təhlükələr qarşısında sinə gərə biliblər. Dövlətçilik şüuru cəmiyyətin hər bir fərdinin millət olaraq birləşməsini, mən və sən demədən, biz deyərək birlikdə hərəkət etməsini daim təmin edən amil olub. Bunun ən bariz nümunəsinə xalqımızın II Qarabağ müharibəsində nümayiş etdirdiyi milli və siyasi həmrəylikdə gördük. Demək olar ki, daxili və xarici təhlükələrə qarşı müvəffəqiyətli mübarizə dövlətçilik şüuru sayəsində mümkün kündür. Bu mənada, xalqımızın fərdi və ictimai müstəvidə üzərinə bundan sonra da böyük vəzifə və məsuliyyət düşür.

Etiraf etməliyik ki, hər bir xalqın əsrlərboyu zənginləşən dövlətçilik ənənələrinin vahid sistem halına gəlməsi uzunmüddətli təkamül prosesinin nəticəsidir. Bu mənada diqqətəlayiq məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, yaranmış ictimai-siyasi formasiyalarda məhz tarixi məsuliyyəti üzərinə götürən xalqlar və millətlər azadlıq, müstəqillik və milli dövlətçilik kimi müqəddəs idealların gerçəkləşməsində həllədici rol oynayırlar. Belə

bir xalq və millət sayəsində dövlət və dövlətçilik şüuru əbədiyaşarlıq hüququ qazanır.

Dövlətçilik şüurunun determinantları

Burada hər şeydən əvvəl insanın ağlına “Dövlətçilik şüuru deyəndə nə başa düşməliyik?”, “Dövlətçilik şüurunun əsas determinantları nələrdir?” şəklində iki əsas sual gəlir.

Fərd və cəmiyyətlər üçün dövlətçilik şüurunun oynadığı rolun əhəmiyyətini göstərməkdən ötrü ilk növbədə, “İnsan nə üçün dövlətə ehtiyac duyar?” – sualının cavablandırılması lazımdır. Qeyd edilən iki sualın cavabı bir mənada, dövlətin ontoloji əsaslarına dair filosofların irəli sürdükləri fikirlərdə gizlənir.

Dövlət və dövlətçilik, ancaq gözəlgörünüslü fabriklər, zavodlar, dəmir yolları, limanlar, elektrik stansiyaları və möhtəşəm binalar demək deyildir. Dövlətçilik mədəniyyətlə bağlı olan bir məsələdir. Mədəniyyəti isə sadəcə, binalar deyil, insanlar yaradırlar. İnsan mədəniyyətin zaman və məkan kimi amilləri arasında ən əsas komponentini təşkil edir. İnsan mədəniyyətin elə bir komponentidir ki, o, mədəniyyətin özünü yaradır və sonra yaratdığı mədəniyyət yeni bir insan yaradır. Təsadüfi deyil ki, qədim yunandan Orta əsr fəlsəfəsinə, oradan da bugünə qədər insan təbəti etibarilə mədəni varlıq olaraq tərif edilib. Siyaset və dövlət fəlsəfəsinin ontoloji təməlini təşkil edən belə bir definisiya, yaxud konsepsiya mahiyyətə insana, dövlətə və dövlətçilik şüuruna dair mühüm məqamları ehtiva edir. Aristotel, Farabi, İbn Sina, Nəsirəddin Tusi, İbn Xəldun, Hobs və digər dahi filosofların insan konsepsiyasına dair psixoloji, fəlsəfi və siyasi açıqlamalarına nəzər salanda məlum olur ki, dövlət və dövlətçilik şüurunun

ontoloji əsasları insanın fitrəti və xarakteri ilə bir-başa əlaqəlidir. Belə ki, insanın qidaya, geyimə, ev və təlim-tərbiyə kimi bir çox maddi və mənəvi amillərə olan ehtiyacı onun cəmiyyət halında yaşamasını zəruri hala gətirir. Sözsüz ki, belə bir məqamda ictimai münasibətlər gündəmə gəlir.

İnsanın mədəni varlıq olmasından irəli gələn sosial münasibətlərin ədalət prinsipinə uyğun olaraq tənzimlənməsi sağlam bir cəmiyyətin təşəkkülü və inkişafi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan siyaset ən qiyamətli bir sənət olaraq qarşımıza çıxır. Belə ki, cəmiyyətdə qarşılıqlı münasibətlər zamanı müxtəlif tələblərdən doğacaq qarşıdurmalar nəzərə alınarsa, bu münasibətlərə nəzarət edəcək bir mexanizmin və ya qurumun olması zəruridir ki, bu da dövlətdir. Nəticə etibarilə, dövlətə olan ehtiyac, bəşər övladının maddi və mənəvi tələbatlar istiqamətindəki tələb, iradə və mənəfətlərinin kəsişdiyi nöqtədə özünü bürüzə verir. **Dövlət cəmiyyətdəki fərdlərin tələb və istəklərini ədalət meyarına görə tənzimləyən hüquqi və siyasi bir qurumdur.** Elə isə dövlətin əsas vəzifəsi təmsil etdiyi cəmiyyətə xidmət etməkdir. Unudulmamalıdır ki, belə bir qurum mövcudluğu və davamlılığı bütünlükdə cəmiyyət və onun hər

bir fərdinin dövləti qoruma vəzifəsinə yerinə yetirməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Belə bir vəzifənin yerinə yetirilməsi isə yalnız bir cəmiyyətdə və onun hər bir fərdində dövlətçilik şüurunun mövcudluğu ilə düz mütənasibdir. Dövlətçilik şüuru özlüyündə vətəndaşlıq məsuliyyəti kimi mühüm bir məqamı ehtiva edir. Elə isə bir dövlətin ərazisində məşkunlaşan hər bir vətəndaş – məmur, müəllim, tələbə, tacir usta və başqaları kim olmasından asılı olmayıaraq, yaşadığı dövlətin mövcudluğunun kəsintiyə məruz qalmaması üçün vətəndaşlıq məsuliyyətindən doğan vəzifələri layiqincə yerinə yetirməlidir.

Dövlətin daxili və xarici siyaseti, ictimai, iqtisadi sahədə görüyü işlər milli ideologiyanın üzərində qurulur. Dövlətçilik şüuruna malik olmanın əsas göstəricisi fərdin vətəndaşı olduğu dövlətin milli ideo-

logiyasına və strategiyasına ideo-loji, psixoloji və praktik müstəvidə sahib çıxmasıdır. Dövlətçilik şü- runun dərəcəsini bir determinant olaraq vətəndaşlıq məsuliyyəti müəyyənləşdirir. Vətəndaşlıq mə- suliyyəti isə özlüyündə aşağıdakı vəzifələri ehtiva edir:

- dövlətin ərazi bütövlüyünü qo- rumaq;
- dövlətin fəndlərin tələb və istəklərini tənzimləmək üçün qo- duğu qayda və qanunlara – hüquq normalarına hörmətlə riayət etmək;
- şəxsi maraqları və ümumən həyatı ictimai proseslərlə əlaqələn- dirmək;
- milli və siyasi müstəvidə özünü dərk etmək;
- vətənpərvərlik hissini mənim- səmək;
- milli mənafeyi şəxsi mənafə- dən üstün tutmaq;
- milli-tarixi yaddaşın qorunması;
- dövlət dilini qorumaq;
- dövlətin maddi-mənəvi ırsinə sahib çıxmaq;
- milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxmaq;
- elm, təhsil və təlim-tərbiyəyə əhəmiyyət vermek;
- ölkənin təbii resurslarını və sərvətlərini etik və iqtisadi meyar- lara görə istehlak etmək;
- hüquqi, siyasi, ideoloji və mə- nəvi təhlükəsizliyin təmin olunma- sına dəstək olmaq, ədalətə riayət etmək.

Qeyd etdiyim bütün bu vəzifələr dövlətçilik şurunun da əsas deter- minantlarıdır.

Dövlətin ictimai tələb və istəklərinin tənzimlənməsi istiqamə- tində özünə rəhbər tutacağı meyar ədalətdir. Əks halda, filosofların da qeyd etdiyi kimi, dövlət cəmiyyət və təmsil etdiyi xalq tərəfindən si- yasi bir qurum olaraq etibarını iti- rər. Belə bir hal dövlətin xarici dağıdıcı təsirlərə məruz qalmasına yol açar ki, bu da onun mövcudluğunu

baxımından böyük təhlükədir. Buna görə də Azərbaycanın dahi mütəfəkkirləri ədalətdən məhrum dövlət və siyasetin müvəffəqiyyət- sizliyə və süquta məhkum olduğunu qeyd edirdilər. Onlara görə, ədalət, ümumiyyətlə, sosial müna- sibətlərin meyarını və dinamikli- yini təşkil etməlidir.

Burada bizi bir sual düşündürə bilər: cəmiyyətlərdə milli ideolo- yani, dövlətçilik şurunun kim for- malasdırı?

Dünyada bu məsələ ilə bağlı aparılan elmi müşahidə və tədqiqatlar onu göstərir ki, istənilən cə- miyyətdə sözügedən ideologiya və şurunu yaradıcı şəxslər, milli ziyalı, alim, filosof və yazıçılar, siyasetşü- naslar və siyasi liderlər formalaşdırır.

Dövlətçilik şurunun cəmiyyətdə dərin kök sala bilməsi üçün ən mühüm məqamlardan biri bu istiqamətdə təbliğat aparanların öz- lərinin şəxsən nümunə olmasıdır. Azərbaycanın fəlsəfi, ədəbi və si- yasi dərinliyi olan əxlaq və siyaset- namə tipli əsərlərdə bu xüsus kifayət qədər öz əksini tapmışdır. Bu əsərlərdəki inca məqamlara vaqif olan ümummilli lider Heydər

Əliyevin nitqlərində şəxsi nümu- nəyə ilk sırada yer verilməsi heç də təsadüfi deyildi. Bu prinsip sıradan vətəndaşdan dövlətin ən yüksək vəzifələrində xidmət göstərən bütün məmurlara kimi hər kəsi düşündürən bir məsələ olmalıdır.

Bir cəmiyyətdə dövlətçilik şurunun mövcudluq və dərinlik dərə- cəsi həmin cəmiyyəti formalas- diran üzvlərin və ya vətəndaşların ona əmanət olaraq verilən statusu şəxsi maraqları və mənfovətləri naminə sui-istifadə etməməsi ilə və ona göstərilən etimadı doğrult- ması ilə ölçülür. Hər bir vətəndaş dərk etməlidir ki, onun subyektiv maraqları dövlətdə demokratik hü- ququn pozulmasına gətirib çıxara-

bilər ki, bu da həm dövlətçiliyə, həm də bütövlükdə cəmiyyətin in- kişafına və mövcudluğuna mənfi təsir edər.

Nəticə etibarilə, cəmiyyətin hər bir fərdi istər sıradan vətəndaş, istər tələbə, istər müəllim, istərsə də məmər olsun- özünü dövlətçilik şurunun formalasması prosesində əsas dinamik qüvvə kimi görməli, bu prosesin könüllü aktyorlarına çevrilməlidirlər. Unutmayaq ki, belə bir birlik və bərabərlik içindəki fəaliyyətlərimiz dövlətimizin mövcudluğunu və eksizteniyamız ba- xımından olduqca əhəmiyyətlidir. Bu məsələ bir tərəfdən, məmər məsuliyyətinə və nümunəviliyinə bağlırsa, digər tərəfdən, vətən- daşların təşəbbüsünə və dövlətçilik şuruna bağlıdır. Hər kəs “Mən va- ramsa, Azərbaycan var” deməli və buna inanmalıdır. Azərbaycan adlı bütöv orqanizmin varlığı və sa- glamlığı, bu orqanizmin ayrı-ayrılıqda orqanları olan bizlərin bir vətəndaş olaraq üzərimizə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirmə- yimizdən asılıdır. Dövlətçiliyin möhkəmlənməsi Azərbaycanda dövlətçilik ənənəsinin bərpasına bağlıdır.

Bəs dövlətçilik ənənəsinin də- rinləşməsi üçün kifayət qədər tarixi və siyasi təcrübəmiz var mı?

Bəli, var. Ölkəmizin uzaq və yaxın tarixi keçmişinə nəzər sa- landa Azərbaycan xalqının dövlət- çilik şurunun tarixi köklərinin çox dərin olduğunu deyə bilərik. 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət olaraq Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulması xalqı- mızın dövlətçilik şurunun dərin ta- rixi köklərinin olduğunu bir daha sübut edir. Məhz belə bir tarixi təcrübə və fakt onu göstərir ki, dövlətçilik şurunu mənimsəyən yeni nəslin yetişməsi üçün ölkə- mizdə münbət ənənəvi, dünyəvi, si- yasi, hüquqi və tarixi təcrübə var.

Əhməd Niyazov,
f.f.d., Alli-nin
kafedra müdürü

Məlumdur ki, "insan" sözü "üns" kəlməsinin kökündən meydana gəlib. Sosial bir varlıq kimi ətraf aləmələ, canlı və cansız hər şeylə ünsiyət quran deməkdir. Birmənalı olaraq, həm də insan bu ünsiyətə ehtiyacı olan varlıqdır və onunla Allah arasında olan ünsiyətə ibadət deyilir. Dirlərin əsas xüsusiyyəti bu mövzu ilə bağlıdır və ibadətlərin mahiyətini insana öyrədir. Qurban ibadəti də bütün dirlərdə olan bir ibadət kimi bəşər tarixi boyu mövcud olmuşdur. İslam dinində bu ibadət kamil formada tətbiq edilir. İslam insana göndərilən son dindir. İslama qurban ibadətini hər yönü ilə izah etməyə çalışıq.

Əvvəlcə onun tərifini belə izah etmək olar: Qurban bayramında Allaha ibadət məqsədilə kəsilən və müəyyən şərtlərə uyğun gələn heyvana qurban deyilir. İbadətlər bəzən bədənlə, bəzən də mal ilə yerinə yetirilir. Bu baxımdan, qurban müsəlmanın malı ilə yerinə yetirdiyi bir ibadətdir. Allahın bəxş etdiyi nemətlərə qarşı şüküretmə yollarından biridir. "Qurban" sözünün lügəvi mənəsi "yaxınlaşmaq, Allaha yaxınlaşmaq üçün yarayan şey"dir.

İslam dinində Qurban ibadəti ilə bağlı bəzi terminlər mövcuddur.

İSLAMDA QURBAN İBADƏTİ

Bunlar xalq dilində də olduğu kimi istifadə edilir. Onlardan bir neçəsini belə sadalamaq olar:

İsmayıllı qurbanı, yaxud udhiyyə

Qurban bayramı günlərində kəsilən qurban – dini termin olan qurban "ibadət niyyəti ilə Qurban bayramı günlərində müəyyən şərtlərə uyğun gələn heyvana kəsmək, ya da üsul və şərtlərinə görə kəsilən heyvan" deməkdir. Buna, həmdə qurbankəsmə günlərində xüsusi vaxtda kəsildiyi üçün, yəni Günəş doğandan başlayaraq zöhr azanından iyirmi dəqiqə öncəyədək olan müddət səbəbindən "udhiyyə" deyilir.

Qurbankəsmə günləri – əyyami-nəhr

Qurban bayramının birinci günündən etibarən, üçüncü gün Günəş batıncaya qədər olan müddətə qurbankəsmə günləri mənasında "əyyami-nəhr" deyilir. Bu, hənəfi, maliki və hənbəlilərin görüşlərinə görə belədir. Şafii məzhəbində bunun müddəti dörd gün olub, bayramın birinci günündən dördüncü günü axşama qədərdir. İslama ibadətlər və digər zamana bağlı amillərin hesablanması və yerinə yetirilmə vaxtı qəməri təqvimə ilə müəyyən edilir. Bu təqvimə qorə bir sonrakı günün başlanğıc anı Günəşin batlığı, yəni axşam namazının girdiyi andır. Axşamla başladığı üçün bir günün gecəsi əvvəl, gündüzü sonra gəlir. Məsələn, həftənin beşinci günü olan cümlənin axşam (gecə) hissəsi əvvəl gəlir və miladi təqviminə

görə dördüncü günün sonundan başlayır. Bu səbəbdəndir ki, örfadətimizdəki elçigetmə, toy, təcdidi iman və nikah kimi əlamətdar işlərin yerinə yetirilməsi üçün seçilən cümlə axşamı heç də təsadüfi deyildir. Dördüncü gün də deyil, mübarək sayılan cümlə gününün, yəni vaxtı girmiş cümlənin axşam vaxtıdır.

Cəfəri məzhəbinə görə, bayram günlərini həccdə olanlara qurban kəsmə vacib, digər yerlərdə olanlara isə təkidli müstəhəbdir. Cəfəri fiqhində bu günlər "Əyyamut-təşriq" adlanır və bayram gündündən (zilhiccə ayının 10-dan) başlayaraq, 3 gün müddətində davam edir. Minada olan şəxslər üçün bu günlərin sayı 4 gündür.

Bayram namazının qılındığı kənd, yaxud qəsəbələrdə qurbankəsmə vaxtı bayram namazından sonra dır. Həzrət Peyğəmbər buyurur: "Bizim bu günümüzdə ilk edəcəyimiz iş namaz qılmaq, sonra qayıdır qurbanlarını kəsməkdir. Kim belə edərsə, bizim sünənəmizə tabe olmuş olur. Kim ki bundan əvvəl qurbanını kəsəcək olursa, həmin qurban ailəsinə təqdim etdiyi ətdən başqa bir şey deyildir" (Buxari, "Eydeyn", 8-10 / "Əzahî" 1-11.) Əksinə, bayram namazının qılınmadığı yerlərdə isə vaxtından əvvəl (sübə namazından sonra) kəsilə bilər.

Hədy

Həcc və ümrə ibadətlərinə aid yenə əyyami-nəhrdə haram bölgəsində kəsilən qurbanlara "hədy" deyilir. Hədy Kəbəyə hədiyyə etmək üçün kəsilən qurban mənə-

sındadır (haram bölgəsi, qadağa bölgəsi mənəsində Məkkə və ətrafında bitkiləri qoparmamaq və heyvanları ovlamamaqdan ötrü sərhədləri müəyyənləşdirilmiş ərazidir).

Nəzir qurbani (adaq qurbani)

Dini baxımdan məsul olmadığı halda, müsəlmanın öz vədi nəticəsində ona vacib olan qurbana nəzir qurbani, yaxud digər adı ilə “adaq qurbani” deyilir. “Filan işim baş tutarsa və ya əgər filan dərddən xilas olaramsa, bir qurban kəsəcəyəm” niyyətini etmək kimidir.

Əqiq/əqiqə qurbani

Yeni doğulan uşaq üçün Allaha şükür əlaməti olaraq kəsilən qurbana “əqiqə qurbani” deyilir. Doğulan uşaqın başındakı saçsa ərəb dilində “əqiqə” deyilir. Uşaq üçün qurban kəsdikdən sonra ilk dəfə saçını qırxarkən saçı ağırlığında qızıl sədəqə vermək müstəhəbdir

ki, həmin saç “əqiqə” adlanır. Bu növ qurbanın dinimizdəki digər adı “nəsikə”dir.

Dəm

Qoyun və keçicinsli xırdabuyuzlu heyvanlardan olan qurbana “dəm” deyilir.

Bədənə

İnək və dəvəcinsli iribuynuzlu heyvanlardan olan qurbana “bədənə” deyilir.

Dəm – bədənə, bəhimə və ənam kimi kiçik və iribuynuzlu heyvanlar Quranda qurban kəsilməsi baxımdan hər ümmət üçün şərt sayılan heyvanlardır. Bu terminlər “Həcc” surəsində dördayaqlı ev heyvanlarını ehtiva edir. “Məlum günlərdə Allahın onlara ruzi verdiyi (dördayaqlı) heyvanlarının üstündə (onları qurban kəsərkən) Onun adını çəksinlər (“Bismillah” desinlər)” (“Həcc”, 22/28). “Allahın onlara ruzi verdiyi (dördayaqlı) heyvanların üstündə

(onları kəsdikləri zaman) Allahın adını çəksinlər (“Bismillah” desinlər)” (“Həcc”, 22/34). “Biz qurbanlıq dəvələri (inəkləri) də Allahın nişanələrindən (Onun haqq dininin əlamətlərindən) etdik” (“Həcc”, 22/36).

Rəvayətlərdən məlumdur ki, digər ümmətlərin də peyğəmbərlərinin qurban ibadətləri məhz həmin heyvanları kəsməklə yerinə yetirilib. Bu baxımdan, qurbanlıq heyvanlar dində qoyun, keçi, inək, öküz, camış və dəvədir. Bunların xaricindəki quş cinsi və vəhşi heyvanlar, həmçinin at cinsi həm ayələrdə göstərilən qurban növləri xaricindədir, həm də peyğəmbərlərdən gələn qurban ənənəsinə ziddir. Bu baxımdan qeyd edilən bu heyvanların kəsilməsi qurban sayılmaz.

Zəbh

Zəbh – kəsmə üsuluna deyilir. Zəbh üsulu heyvanı baş hissəsinə yaxın çənəaltı (boğaz) nahiyyəsindən

– nəfəs borusu, yemək borusu və iki şah damarının kəsilməsidir. Qurbanlıq heyvanlardan inək, qoyun və keçi zəbh üsulu ilə kəsilir.

Nəhr

Nəhr – böyükbaş heyvanlardan olan dəvənin kəsmə əməliyyatı ilə bağlı termindir. Heyvanı boynunun döşünə birləşdiyi yerdən, yəni döşün üst nahiyyəsindən kəsmə üsuluna “nəhr” deyilir. Heyvanlardan dəvə nəhr üsulu ilə kəsilir. Dəvəni zəbh, inək və qoyunu nəhr üsulu ilə kəsmək məkruhdur.

Əvdac

Heyvanın boğazının iki yanında yerləşən şah damarları ilə nəfəs borusu (hulqum) və yemək borusuna “əvdac” deyilir. Həm zəbh, həm də nəhr üsulu kəsmələrində əvdacı təşkil edən bu dörd orqan kəsilir. Şah damarlarından yalnız birinin kəsilməsi kəsmə üçün kifayətdir, çünki heyvanın kəsilməsində məqsəd onun insana haram sayılan qanının axmasıdır. Cəfəri məzhəbinin fiqhınə əsasən, heyvan zəbh olunarkən dörd damarın (əvdacın) tam kəsilməsi onun ətinin halal sayılması üçün şərtidir. Bu damarlar kəsilib bir müddət gözlədikdən sonra, heyvanın damarlarında və başqa orqanlarında geriyə qalan qan qalıqları təmiz sayılır.

Qurban ibadətinin qısa tarixi

Qurban ibadətinin tarixi bəşər tarixi qədər qədimdir. Hər ümmətə bu ibadət növünün əmr edildiyini xəbər verən Allah Quranda belə buyurur:

“Biz hər bir ümmətə qurban kəsməyi lazımlı bildik ki, Allahın onlara ruzi verdiyi (dördayaqlı) heyvanların üstündə (onları kəsdikləri zaman) Allahın adını çəksinlər (“Bismillah” desinlər)” (“Həcc”, 22/34).

Hər ümmətin qurban ibadəti ilə mükəlləf olduğunu sübut edən iki hadisəni yenə Qurandan öyrənirik.

Miflərdən fərqli olaraq ilk insan və ilk peyğəmbər Həzrət Adəmin iki oğlunu Allaha pənah apardığı, qurbanlardan birinin qəbul olunduğu, digərinin qəbul olunmadığı hadisəsi Quranın mühüm ibrətəmiz ayələrindəndir (“Maidə”, 5/27-32).

Bundan başqa, Həzrət İbrahimin röyada aldığı vəhyyə istinadən oğlu İsmayılı qurban etməsi onun özünün təşəbbüsüdür. Yaşlanana qədər övladı olmayan Həzrət İbrahimə Allah İsmayılı bəxş etdi. Qoca Peyğəmbər övladını çox sevirdi. Həzrət İbrahim oğlunu və ya onu verən Rəbbinimi – hansını daha çox sevirdi? Allah bunu bir imtahan ilə aşkar etmək istədi və Həzrət İbrahimə oğlunu qurban etməsini vəhyy etdi. Belə bir əmr qarşısında ata da, oğul da səmimi-qəlbdən razı olduqlarını bəyan etdilər və imtahan sınağından Allahın razılığı kimi böyük mükafatı əldə etdilər. Belə bir məqamda Allah oğlu İsmayılin əvəzinə gəndərdiyi digər böyük qurbanlığı kəsməsi ilə Həzrət İbrahimini müjdələdi (“Saffət”, 37/102-109).

Bu mövzuda bəzi təfsir alımları belə demişdir: “Həzrət İbrahim övladı olmadığına görə, əgər Allah ona bir oğul verərsə, onu qurban edəcəyini vəd etmişdi. Bu səbəbdən Allah ona İsmayılı verdi. Uşaq, artıq böyümüşdü, ancaq İbrahim vədini unutmuşdu. Allah onu yerinə yetirməsi üçün röya yolu ilə vədindən xəbərdar etdi”.

Ayənin əsli belədir: “Oğlu yürüüb-qaćmaq (atasına kömək edə bilmək) çağına (on üç yaşına) çatdıqda (İbrahim) dedi: “Oğlm! Yuxuda gördüm ki, səni qurban kəsirəm. Bax, gör, (bu barədə) nə fikirləşirsən!”. O dedi: “Atacaq! Sənə nə əmr olunursa, onu da et.

İnşAllah, mənim səbirlilərdən olduğumu görəcəksən!”.

Onların hər ikisi (Allahın əmrinə) təslim olduğu və (İbrahim İsmayılı qurban kəsmək üçün) üzüüstə yerə uzandırdığı zaman Biz ona belə xıtab etdik: “Ya İbrahim! Artıq sən röyanın düzgünlüyünü (Allah tərəfindən olduğunu) təsdiq etdin!” (Sənə yuxuda nə əmr olunmuşdusa, onu yerinə yetirdin. Allah sənə lütf edərək oğlunun yerinə bir qoç kəsməyi bıyrur). Biz yaxşı iş görənləri belə mükafatlandırıraq. Şübhəsiz ki, bu, açıq-aydın bir imtahanı id. Biz ona böyük bir qurbanlıq (Habilin qoçunu) əvəz verdik. Sonradan gələnlər arasında onun üçün (gözəl xatırə) qoymuşdur. (Onu belə yad edirlər:) “İbrahimə salam olsun!” (“Saffət”, 37/102-109).

Ayənin təfsir variantlarından birincisini burada əsas kimi görmək təqdirəlayıqdır. Bir az sonra da görünəcəkdir ki, bu, qurbanın məhiyyəti baxımından daha uyğun yozumdur.

İslama gəlincə, qurban kəsmək Quran, sünənə və ümmətin icması ilə sabit bir ibadətə çevrildi. Hicrətin ikinci ilindən başlayaraq, bu mərasim ayə və hədislər işığında dinimizdəki yerini aldı. Həzrət Peyğəmbər (a.s.) bu ibadəti həyatında heç zaman tərk etməyib, hər il yerinə yetirdi. Hökmə dəlalət etmə baxımından müctəhidin rəyinə möhtac mövqeyi məzhəblərin onun haqqında müxtəlif hökm vermələrinə səbəb olmuşdur. Belə ki, bu ibadət cəfərilərə görə müstəhəb, hənəfi məzhəbinə görə vacib, şafii, maliki və hənbəlilərə görə müəkkəd sünəkdir.

Qurban ibadətinin maddi və mənəvi faydaları

Qurban istər fərd, istər cəmiyyət baxımından müxtəlif faydaları olan, malla edilən bir ibadətdir. Dinin əmrlərindən olub, niyyətlə

yerinə yetirilməsi qurbanın əsas cəhətidir ki, bu da onun ibadət növündən olmasıdır. Müsəlmanlar bu niyyətlə ibadət etdikdən sonra, bunun nəticəsində bir sıra maddi və mənəvi faydalar özlüyündə yaranır. Qurban hər şeyi yaradıb bəxş edən Allahın nemətlərinə qarşı şükürdür. Hər ayın başında verilən otar-ma və qurddanqoruma maaşı iləancaq çoban razı qalar. Bəs o sürüünün qidalanması üçün göydən suyu endirən, yerdən otları çıxaran, onların tənəffüsü üçün oksigen təmin edən, adına qısaca "həyat" dediyimiz bu canlılığı planetlər arasında, lakin dünya üzərindəki təbəqələrlə qoruyub-saxlayan Allaha necə təşəkkür etmək olar? Təbii ki, bəxş etdiklərindən bir qismini Onun adına verməklə buna nail olmaq mümkündür.

Müsəlman qurban kəsməklə həm (hər şeyi) Yaradanın əmrinini yerinə yetirmiş, həm də savab qazanmış olur. Həzrət İbrahim ilə oğlu Həzrət İsmayııl Allahın əmrələrini yerinə yetirmək üçün hər fədakarlığa hazır olduğunu göstərdilər. Qurbanın lügət mənasının Allaha yaxınlaşma olduğu da unudulmamalıdır.

Qurban ibadəti müsəlmanları sosial yardımlaşmaya cəlb edir. Beləcə, bu ibadət cəmiyyətdə sosial ədalətin reallaşmasına təkan verir, müsəlmanlar arasında hörmət və qardaşlıq hissələrini sağlamlaşdırır və gücləndirir. Varlı insana yoxsulları fikirləşməyi və imkanlarını onlarla bölüşməyi buyurur. Onu xəsislikdən, sərvərtinin əsiri olmaqdan xilas edir. Eynilə yoxsullara yaşadıqları cəmiyyətin tərkib hissəsi və onun fərdi olduqlarını hiss etdirir. Varlılara qarşı ola biləcək həsəd duyğularını qibtəyə çevirir və mənfi düşüncələrdən onları azad edir. Bütün bunlar qurban ibadəti vasitəsilə təzahür edən ideallardır.

Dünyada hər gün minlərlə heyvan ət ehtiyacı üçün kəsilir. Bundan istifadə etmək imkanına sahib olan əksəriyyət cəmiyyətin varlı təbəqəsidir. Halbuki Qurban bayramında dini bir ibadət inamı ilə kəsilən qurbanlardan istifadə edənlər, əsasən, ehtiyacı olan yoxsullardır. İslamin bu xeyirxah missiyasına qarşı çıxan, qurbanlıq heyvanların kəsimini və heyvan hüquqlarını dillərinə götirənlərin hər gün ət ehtiyacı üçün kəsilən heyvanlardan narazılıq etmələri qəribədir. İspaniyada insanları əylən-dirmək üçün motodorların başlarına şiş keçirərək vəhşicəsinə qətlə yetirdikləri heyvanlar haqqında, görəsən, onlar nə düşünürler? Satanistlərin qanını içmək üçün torbaya qoyub divara çırparaq öldürdükləri heyvanların hüquqları barəsində onların hansı aksiyaları keçirildi?

Yaxud bunun əksinə, inəkləri narahat etməmək üçün hava limanına təyyarənin düşməsinə mane olan hansı buddistə mükafat verdiyər, yaxud şifahi təbrik etdilər? Elə isə onları və İslam haqqında şifahi danışan hər kəsi, sadəcə, humanist düşüncəyə və ədalətə dəvət edirik.

Qurbanın hökmü

Qurban bayramı günlərində zəvvarların hər birinin həccdə qurban kəsməsi bütün məzhəblərə görə vacibdir. Qurban kəsmək, həm də həcc əməllərindən biridir. Həccə getməyən müsəlmanlar üçün qurban kəsmənin, udhiyyənin və yaxud İsmayııl qurbanının hökmünə gəlincə, bu, ictihad məsələsi olduğundan, möminlər bu mövzuda ən çox etimad göstərdikləri alimin fitvasına əsasən hərəkət edirlər.

Vacib deyənlər

Qurban kəsmək hənəfi məzhəbinə görə, dinin varlı (zəngin) he-

sab etdiyi kəslərə vacibdir. (İslam dinində varlı (zəngin), dövrün bilişum ehtiyaclarından (ev, minik və ailəsinə bir il kifayət edəcək ərzaqdan) başqa sahib olduğu pulun, ticarət malının və ya qiymətli əşyaların dəyəri 80 qızıl dəyərini keçən mala sahib olan şəxsdir). Qurani-Kərimdə Həzrət Peyğəmbərə deyilən "**Rəbbin üçün namaz qıl, qurban kəs**" ("Kövsər", 108/2) əmri vacib dərəcəsində bir ifadədir. Eyni zamanda, təkcə Peyğəmbər əleyhissalama xas olmayan deyim tərzi bunun ümmətə də şamil olunduğunu göstərir. Hənəfi üləma ayənin dəlaləti-zənni olması etibarilə hökmün vacib olacağı görüşündədir.

Digər tərəfdən, hənəfi üləmaya görə, Həzrət Peyğəmbərin Əbu Hüreyrədən rəvayət edilən "Kim imkanı olduğu halda qurban kəsməzsə, bizim namazgahımıza yaxınlaşmasın" (İbn Məcə, Əzahi, 2; Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, II/-321) hədisi-şərif, ancaq vacib bir ibadətin tərk edilməsində xəbərdarlıq ola bilər.

Buna görə hənəfi məzhəbində zəkatın və fitrənin vacib olduğu şəxslərə qurban kəsmək vacibdir. Yəni nisab miqdarı mala sahib olan, ağıllı, hürr (əsirlilikdə olmayan) və səfərdə olmayan (muqim) hər müsəlmana vacibdir.

Sunnə/müstəhəb deyənlər

Şafii, maliki və hənbəli məzhəblərinə görə qurban kəsmənin hökmü müəkkəd sünə, cəfəri fiqhınə əsasən isə müstəhəbdır. Bu məzhəblərə görə, ölçü nisab miqdarı deyil, həvəyici-əsliyyə xaricində qurbanalma imkanına görədir. Gündəlik məişət ehtiyaclarından əlavə olaraq qurban ala biləcək imkana malik olanların qurban kəsməsi müstəhəbdır. Gücü çatanın bu ibadəti tərk etməsi mə-

krudur (İbn Rüşd, *Bidayətul-müctəhid*, II/321).

Qurbanla bağlı bu məzhəblərin də özünəməxsus dəlilləri vardır. Onlardan biri İbn Abbasın aşağıdakı rəvayətidir:

“Həzrət Peyğəmbərin belə buruğunu eşitdim: “Üç şey vardır ki, mənə fərzdir, ancaq sizə nafılədir: vitr namazı qılmaq, qurban kəsmək və züha (ışraq, quşluq) namazı qılmaq” (Əhməd b. Hənbəl, Müsnəd, 2/31).

İmam Sadiqdən (ə) bu barədə nəql olunur: “*Kəsilən qurbanın qanının ilk daması yerə düşdükdə qurban sahibinin günahları bağışlanır*”. Sonra buyurdu: “*Bax, necə Allah Habilin qurbanını qəbul, Qabilin qurbanını isə rədd etdi*” (Amili, “Vəsailuş-şıə”, c.14, səh.207).

Möminlərin əmiri Əli (ə) buyur: “Əgər insanlar qurban kəsməkdə hansı fəzilətin olduğunu bilsəyidilər, borc alar və qurban kəsərdilər. Kəsilən heyvanın yerə düşən ilk damla qanı ilə qurban sahibinin günahları bağışlanır” (eyni əsər, c.14, səh. 211).

Qurbanlıq heyvanlar haqqında

Qoyun və keçinin birilliyi (altı ayını tamamlamış quzu anasından seçilməyəcək qədər kökdürsə) qurban edilir. Oğlaq üçün bu hal uyğun deyildir. Anası qədər böyük olma xüsusiyyəti, ancaq altıaylıq qoyunlar üçündür, keçilərə şamil deyildir. Cəfəri məzhəbində qoyunun qurbanlıq yaşı yeddini bitirmiş və səkkizinci ayı daxil olmuş, dənənin yaşı beş, inək və keçinin yaşı ikidir. Bir görüşə görə qoyunun bir yaşında olması lazımdır. Şafii məzhəbində də cəfəri fiqhində olduğu kimi, keçinin qurbanlıq yaşı ikidir. İnək və camışın iki, dəvənin isə beş yaşında, yəni göstərilən yaşı doldurmuş olmaları lazımdır. Qeyd edək ki, zəkat və qurban ibadətində iribuyunuzlular arasında camış növü inəklərlə eyni hökmdə sayılır.

Qoyun və keçi bir nəfər adına qurban edilə bilər. İribuyunuzlu heyvanlara və dəvəyə isə 1-dən 7-yə qədər 2, 3 və 7 şəxs ortaqlıq olma bilər. Yeddi dənərt artıq olmaz. Sə-

habə Həzrət Peyğəmbər vaxtında inək və dəvələri, ancaq yeddi nəfərin kəsdiyini bildirir. Mövzu ilə bağlı Cabir (r.a.) belə demişdir:

“*Biz Rəsulullah (s.a) ilə birgə qurban kəsdik. Bir dəvə 7 nəfər üçün, bir inək də 7 nəfər üçün (qurban edildi)*” (Müslim, “Həcc”, 62; Əbu Davud, “Əzahi”, 6; Tirmizi, “Əzahi”, 8-9).

Cəfəri məzhəbinə görə, bir şəxs həm özünün, həm də ailəsinin adından bir heyvani qurban kəsə bilər. Həmçinin bir neçə şəxsin müştərək qurban kəsməsi də ica-zəlidir və burada say məhdudiyəti yoxdur. Hərçənd bəzi rəvayətlərdə bunun 5, 7 və daha çox ola biləcəyi qeyd edilir.

Şəriklərdən hər birinin müsəlman olması və qurban niyyəti ilə ortaqlığa girmiş olmaları lazımdır. Qurban ibadət niyyəti ilə kəsilməlidir. Ortaqlardan birinin qurban ibadəti əvəzinə, ətyemə niyyəti olsa, heç birinin qurbanı qəbul olunmaz. Ortaqlardan bəzilərinin vacib, nafılə, kəffarət, cəza, həccitəməttü və ya həcc-i-qiran, əqiq

kimi müxtəlif niyyətlər ilə qurban kəsmələri mümkündür.

Kəsilən qurban ətinin ortaqlar arasında bərabər hissələrə bölünməsi şərtidir. Bu səbəbdən, tərəzidən istifadə etmək ən əlverişli üsuldur. Xalq arasında “qurbanlıq tərəzi ilə ölçülməz” bilgisi əsassızdır.

Yaradılışdan buynuzu olmayan, axtalanmış, yaxud burulmuş, yemini yeyə bilən dəli heyvan, çoxda zəif olmayan, anadangəlmə qu-laqları kiçik olan, azı dişləri düşmüş və ya dişləri olmadığı halda, yemini yeyə bilən və otlaya bilən heyvanlardan da qurban kəsmək mümkündür.

Cəfəri məzhəbinin fiqhinə əsasən, vacib qurban üçün heyvanın tam xilqətli və eyibsiz olması vacibdir. Müstəhəb olan qurbanın qüsurlu olması icazəlidir.

Bir və ya iki gözü kor, kəsiləcək yerə gedə bilməyəcək qədər axsaq, həddindən çox arıq və zəif, arıqqulaq, yaxud quyruğunun yaridan çoxu kəsilmiş və ya qopmuş, buynuzunun çoxu qırıl-mış, məməsi kəsilmiş, məmələrindən biri süddən kəsilmiş qoyun-keçi, süddən kəsilmiş inək-dəvə, dörd ayağından biri kəsilmiş heyvan, burnu kəsilmiş, murdar yeyən heyvanlar ətindəki pislik təmizlənincəyə qədər saxlanmamış isə bunlardan qurban kəsmək olmaz.

Qurbana əngəl olan bu qüsurlar zəngin və varlı üçündür. Zəngin qurban edəcəyi heyvanı bu qüsurlardan biri olduğu halda satın alsa və ya satın aldıqdan sonra bu qüsurlardan biri meydana gəlsə, belə bir heyvanı qurban edə bilməz. Bu işlər yoxsulun aldığı qurbanın başına gəlsə, onu kəsə bilər.

Bu, hə-nəfilərə görədir. Digər məzhəb üləməsinə görə, hər halında həm zəngin, həm də yoxsul aldığı heyvanı kəsməlidir.

Qeyd edilən qüsurlar heyvanı kəsmə anında meydana gəlsə, maneçiliyi olmaz.

Zənginin satın aldığı heyvan olşə, ya da itsə, əvəzində başqa heyvan alıb kəsməsi lazımdır. İtən heyvan qurban kəsdiyindən sonra tapılsa, kəsilməz, çünki ibadət yerinə yetirilmişdir.

Vəhşi heyvanlardan qurban kəsmək caiz olmaz. Vəhşi və ev heyvanlarından bir-birindən döllənmə nəticəsində doğulmuş heyvanın anası ev heyvanıdırsa, erkəyi vəhşi də olsa, bu baladan qurban etmək olar. Bunun əksi caiz olmaz, çünki heyvan-larda bala anaya tabedir.

Qurbankəsmə qaydası

Heyvana əziyyət vermədən kəsiləcək yerə gətirilir və üsuluna uyğun bağladıqdan sonra qibləyə tərəf sol tərəfi üstə yatırılır. Üç ayağı bağlanır, arxa sağ ayağı isə boş buraxılır. Böyükbaş heyvanlarda isə bu ayaq təhlükəsizlik qaydalarına uyğun olaraq əvvəlcə bağlanır, kəsildikdən sonra açılır.

Kəsməzdən əvvəl səsli olaraq təşriq təkbiri gətirirlər:

Allahu-əkbər, Allahu-əkbər, La ilahə illAllahu vəllahu-əkbər, Allahu-əkbər və lillahil-hamd.

Bundan sonra, Qurani-Kərimdən Həzrət İbrahimin aşağıdakı duasını:

‘Inni vaccəhtu vachiyə lilləzi fətərəs-səmavati vəl-arza hanifə. Və mə ənə minəl-müşrikin / Mən, hə-qıqətən, batıldıñ haqqə tapınaraq üzümü göyləri və yeri Yaradana əvirdim. Mən (Allaha) şərik qo-

şanlardan deyiləm!’ (“Ənam”, 22/79), yaxud:

‘İnnə salati və nusuki və mahyayə və məmati lillahi Rabbil-aləmin. La şərikə ləh... / Mənim namazım da, ibadətim də, həyatım və ölümüm də aləmlərin Rəbbi olan Allah üçündür. Onun heç bir şəriki yoxdur...’ (“Ənam”, 22/162-163) ayesini və ya hər ikisini dua əvəzinə oxumaq olar.

Heyvanın boğazındakı nəfəs və yemək borusu ilə iki şah damarı kəsilib, qanın əvvəlcədən qazılmış bir çuxura axması gözlənilir. Kəsmə işi bununla tamam olur. Heyvan hərəkətsiz hala gəldikdən sonra onurğa sümüyünə bıçaq vuraraq başı bədəndən ayırmaq lazımdır. Əks təqdirdə, heyvana əziyyət edilmiş olar ki, canı çıxmamış heyvanın başını ayırmaq məkruhdur. Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s.) hədislərinin birində belə buyurur:

‘Allah hər şeyə qarşı yaxşı rəftar etmənizi əmr etdi. (Zərərli heyvanları) öldürsəniz belə, əziyyət vermədən öldürün. Sizdən biri heyvan kəssə, bıçağını itiləsin və əziyyət vermədən kəssin’ (Müslim, “Sayd”, 57; Əbu Davud, “Əzahi”, 11).

Bundan sonra qaydalara uyğun olaraq heyvanın dərisi soyulur və əti hissələrə bölünür. Heyvanın vurnuxmaması, rahat kəsilməsi və damarlardakı qanın tam axması ətin keyfiyyəti baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Qurban ətinin bir hissəsi kəsənin öz ailəsi üçün, bir hissəsi dosttanışa ziyafət vermək üçün, digər hissəsi yoxsullara paylanması (sədəqə vermək) üçün üç yerə bölünür və pay edilir.

Ibrahim Quliyev,
f.f.d., Aİİ-nin müəllimi

Qəbirləri ziyarət etmək İslam mədəniyyəti tarixi ilə yanaşı, bütün xalqların adətində özünə yer etmiş mühüm və əhəmiyyətli mövzulardandır. Məhz buna görədir ki, müsəlmanlar həmişə bu mövzunu diqqət mərkəzində saxlamış, qəbirlərin ziyarət edilməsinin qanuni olub-olmamasını Həzrət Peyğəmbər başda olmaqla, hər dövrdə məzhəb imamlarından, alim və müctəhidlərdən soruşublar.

Ölümü xatırlamaq hər bir insanın mənəviyyat dünyasını təmizləyir, onu boş və mənasız arzulardan qoruyur. Buna görə də Həzrət Peyğəmbər hədislərinin birində “Ləzətləri aradan aparan ölümü çox xa-

İSLAMDA QƏBİR ZİYARƏTİ

tırlayın”, – deyə buyurub. Ölümü xatırlamaq üçün hər bir insanın tez-tez qəbiristanlığa getməsi və qəbir-ləri ziyarət etməsi lazımdır. Mü-səlmanların diqqətini bu məsələyə yönəldən Həzrət Peyğəmbər digər hədisində buyurub: “Qəbirləri ziyarət edin. Çünkü qəbir ziyarəti ölümü xatırladır, insana düşünmə fürsəti verə”.

Qəbiristanlığa ziyarətə gedən şəxs gərək ziyarətin qaydalarına riayət etsin. Həmin qaydalar aşağıdakılardır:

Birincisi, ziyarət üçün qəbiristanlığa gedən şəxs əvvəl qəbiristanlığın girişində dayanmalı, qəbir əhlinə salam verməlidir. Məzardakı ölüyə ziyarətçinin verdiyi salamı ölü eşi-dir, onun salamını alır və ziyarətçinin gəlişi səbəbi ilə məmənun olur. Bu barədə bir hədisi-şərifdə belə nəql olunur: “Hər hansı bir şəxs sağlığında tanıybildiyi bir adamın məzarının yanından keçərsə, ona salam versə, məzar sahibi onu tanıyar və sevinclə salamını alıb onun cavabını qaytarar”.

İkinci, qəbiristan ziyarətinə gedən şəxs qəbir əhlinə salam ver-

dikdən sonra, ziyarət edəcəyi qəbrə məzarın ayaq tərəfindən yaxınlaş-malı, qəbərin üzünə və ya qibləyə istiqamət alıb dayanmalıdır. Yaxşı olar ki, ziyarətçi qəbrin başında “Yasin” surəsini, on dəfə “İxlas” surəsini, yaxud bildiyi hər hansı ayə və surələri oxusun. Oxunan ayələr, edilən tövbə və istiğfarlar həm ziyarət edilən mərhumaya, həm də qəbir qonşusu digər möminlərə hədiyyə edilir. Rəsuli-Əkrəmdən nəql edilmiş hədislərin birində “Ölülərinizə “Yasin” surəsini oxu-yun”, – deyə buyurulmuş və bu-nunla da ölülərin ruhuna Quran-ı-Kərimin oxunmasının doğruluğunu bildirmişdir.

Üçüncü, ziyarət əsnasında diq-qət yetiriləcək bir xüsus məzarları tapdalama-maqdır. Məzar tapdalamaq məkruhdur. Məcbur qalma-dıqca məzarların üstünə ayaq basılmamalıdır. Əgər keçib-getmək üçün başqa yol yoxdursa, mərhumaya Quran və dualar oxunaraq ayaq ba-sılıb keçilə bilər.

Dördüncü, qəbir üzərindəki yaşıllıqlar heç bir halda ləğv edilməməli, əksinə, qəbrin üzərinə ci-

çəklər əkilməli, ağacların quruması üçün onlara qulluq edilməlidir. Yalnız quruyan ağaclar kəsilə bilər. Yaşıl ağacları kəsmək məkrudur.

Beşinciisi, qəbirləri cümə axşamı, cümə, yaxud da həftənin və ya hər ayın müəyyən günlərində ziyarət etmək bəyənilir. Bayramlarda ziyarət tərk edilməsə, daha yaxşıdır. Müəyyən günlərdə qəbir ziyarətinə getmək imkanı tapa bilməyən kimsə, hər hansı savab əməli olduğu yerdən edə və istədiyi ölüünün ruhuna hədiyyə göndərə bilər. Hədislərin birində belə nəql edilir ki, bir gün səhabələr Həzrət Peygəmbərdən “Ey Allahın Rəsulü, biz ölülərimiz üçün sədəqə veririk, dua edirik. Bu, onlara çatır mı?” – deyə sual soruştular. Həzrət Peygəmbər suala belə cavab verdi: “Sağlıqlarında sevindikləri kimi sevinərlər”.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, qəbirləri ziyarət etmək, ölülər üçün Quran oxuyub dua etmək Həzrət Peygəmbərin sünənəsidir. Bu məsələ əhli-beyt imamlarının kəlamlarında da öz əksini tapıb. Belə ki, bir hədisdə belə nəql olunur: “Davud ər-Riqqi adlı şəxs İmam Cəfər Sadiqdən (599-665) soruştu:

“Hər hansı bir kimsə yaxın olan və ya olmayan birisinin qəbrini ziyarət edərək dua etdikdə, bunun ona bir faydası olurmu?”. İmam Sadiq buyurdu: “Bəli, sizdən birisinə bir hədiyyə verilən zaman sevindiyi kimi, onun savabı da ona yazılır”.

Bütün müsəlman alımləri Həzrət Peygəmbərin mübarək qəbrinin ziyarətini savab hesab ediblər. Bu haqda çoxsaylı səhih hədis vardır. Belə ki, hədislərin birində Allahın Rəsulu buyurur:

“Hər kəs qəbrimi ziyarət etsə, şəfaətim ona şamil olar”.

Digər bir hədisində isə “Hər kəs məni vəfatımdan sonra ziyarət etsə, sağlığında ziyarət etmiş kimi-dir”, – deyə buyurmaqla öz ziyarətinin böyük savaba malik olduğunu bildirib.

Qəbri ziyarət edən şəxsin aşağıda sadalayacağımız bəzi əməlləri etməsi doğru deyil:

birincisi, qəbrin kənarında ucadan ağlayıb hay-küy salmaq;

ikincisi, qəbrin dəmir və daşlarını öpmək;

üçüncüüsü, qəbir daşlarını qucaqlamaq, qəbir daşlarına parça bağlamaq, qəbir üstündə şam yandırmaq və ora xörək qoymaqla;

dördüncüüsü, qəbirləri tapdala-

maq, ziyarət zamanı onların üzərində oturmaq və ya uzanmaq;

beşinciisi, qəbirlərin yanında namaz qılmaq, ölülərə nəzir vermək.

Burada qeyd etdiyimiz hədislər onu göstərir ki, qəbirləri ziyarət etmək bəyənilir və bunun İslam şəriətində heç bir qəbahəti yoxdur. Həmçinin bu və ya digər hədislər qəbirlərin yanında dayanmağın, oturmağın və oranı təmizləməyin müstəhəb və savab olduğunu bildirir. Həmçinin, ölülərə Quranı-Kərim oxumaq və ya onların adından sədəqə vermək şəriət baxımından doğrudur və bu, doğru mənbələrə istinad edilərək həyata keçirilir. Qəbirlərin ziyarət edilməsi məsələsi həmişə aktual mövzulardan olmuş və buna görə də Həzrət Peygəmbərin, onun əhli-beytinin və səhabələrinin mübarək kəlamlarında öz əksini tapmışdır. İslam şəriətində qəbirləri ziyarət etməyin müəyyən qaydaları vardır və qəbir ziyarətinə gedənlər həmin qaydalar çərçivəsində ziyarət etməlidirlər.

Qəbiristanlıqda hay-küy salmaq, ucadan ağlamaq, qəbir daşlarını öpmək, qəbirdən mədət diləmək olmaz. Qəbiristanlıq təmiz saxlanmalı, ölülərin dəfn edildikləri yerlərə hörmətsizlik edilməməlidir.

Aslan Həbibov,
i.f.d., dos.,
Aİİ-nin müəllimi

Qurani-Kərim Allah tərəfindən bəşər övladının hidayətini və hər iki dünyada xoşbəxtliyini təmin etmək üçün Həzrət Məhəmmədə (s) nazil olan son İlahi Kitabdır. Nazil olduğu ilk gündən etibarən, bu Müqəddəs Kitaba dair saysız-hesabsız araşdırımlar aparılmış, yüzminlərlə cild əsər qələmə alınmışdır. Quran ayələri haqqında təfəkkürün İlahi əmr olduğunun fərqində olan müsəlman alımları İlahi Kitabın izahına dair böyük əmək sərf etmişlər.

Bütün bunlar baş verərkən Quranın necə bir kitab olduğu məsələsi aktuallığını qorumağa davam etmiş və indiki dövrdə də bu məsələ insanları məşğul edir.

İslam elm tarixində bu suallara müxtəlif cavablar verilib, Quranın tərifi ortaya qoyulub. Bunlardan ən geniş isə aşağıdakı tərifdir:

“Quran Həzrət Məhəmmədə (s) vəhy yolu ilə nazil olan, müşhəf-lərdə yazılın, təvatür yolu ilə nəql olunan, tilavəti ilə ibadət olunan möcüzəvi kəlamdır”.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Quran Allah tərəfindən nazil edilmişdir. Elə isə Quranın necə bir kitab olduğunu onun sahibi daha yaxşı bilər. Yəni ən doğru tərif Quranın öz tərifidir.

Bu qısa məqaləmizdə Quranı

Quran Quranı tərif edir

onun özündən dinləməyə çalışacaq. Yəni Allah-Taalanın Özü Öz Kitabını bizə necə tanıdır? Bu kitabın əsas xüsusiyyətləri hansılarıdır? Bunun cavabını birlikdə tapmağa çalışacaqıq.

Onu da qeyd edək ki, Quran'da buna dair nümunələr çoxdur. Biz bu nümunələrdən bir neçəsi ilə kifayətlənəcək, nəticədə, Quranın dili ilə Quranı tərif etməyə çalışacaqıq.

1. Quran Allahın sözüdür (Kəlamullah). Yəni hər şeydən əvvəl Quran Allahın peyğəmbərinə nazil etdiyi sözüdür. Quran'da bir dənə də olsun bəşər sözü yoxdur. “Əgər müşriklərdən biri səndən aman diləsə, ona aman ver ki, Allahın sözünü eşitsin. Sonra onu özünün xatircəm olduğu yerə çatdır. Çünkü onlar (haqqı) bilməyən bir camaatdır” (“Təvbə”, 6).

2. Quran sözlərin ən gözəlidir (Əhsənül-hədis). Yəni Quran'da mövcud biliklər və xəbərlər həqiqət, hökmələr ədalətli və faydalı, göstərdiyi yol doğru və xilaskardır, ən gözəl rəhbərdir. Quranın nəzmi və üslubu gözəl, ahəngli, möhtəvası tutarlıdır. “Allah sözün ən gözəlini – ayələri bir-birinə bənzəyən və təkrarlanan Kitab kimi nazil etdi. Rəbbindən qorxanların dəriləri ürpəşər. Sonra isə Allahın yad etməklə dəriləri və qəlbləri yumşalar. Bu, Allahın hidayətidir. Onunla istədiyini doğru yola yönəldir. Allahın zəlalətə saldığı şəxsə isə yol göstərən olmaz” (“Zümər”, 23).

3. Quran vəhyidir. Vəhy – gizli danışmaq, əmr etmək, ilham etmək, eyham vurmaq və işarə etmək, səslənmək, fisıldamaq, məktub yazmaq və göndərmək mənəsına gəlir. Sözlərin ən gözəli olan

Allahın sözü Cəbrayıl vasitəsilə Peyğəmbərimizə vəhy olunmuşdur.

“(Ya Rəsulim!) De: “Mən sizi ancaq vəhy ilə qorxuduram”. Karlar qorxudulduğu zaman çağırışını eitməzlərlər!” (“Ənbiya”, 45).

4. Quran hidayət rəhbəridir. Yəni doğru yolu göstərən, doğru yola gözəl bir şəkildə rəhbərlik edən, arzu olunana qovuşdurən Kitabdır.

“Bu (Allah tərəfindən nazil edilmişsinə, haqdan gəlməsinə), heç bir şəkk-şübhə olmayan, müttəqilərə (Allahdan qorxanlara, pis əməllərdən çəkinənlərə) doğru yol göstərən Kitabdır” (“Bəqərə”, 2).

Quran təkcə iman baxımından deyil, həmçinin insanın şəxsi, ailə və ictimai həyatında yeməsindən-icməsinə (“Əraf”, 31), evlənməsindən-boşanmasına, danişmasından-yeriməsinə, uşağına necə il süd verməsindən, başqasının evinə necə girilməsinə, uşaqların valideynlərinin yataq otağına nə vaxt və necə girmələrinə, yeməyin birlilikdə və ayrı-ayrı yeyilməsinə qədər fərd, ailə və cəmiyyətin həyatı ilə əlaqədar əsas qaydaları gətirmiş və insana yol göstərmişdir. Quran cəmiyyətləri hər sahədə ən doğru yola aparır, rəhbərlik edir.

5. Quran müjdələyəndir (Bəşir). Müjdələyən birini bir şeylə sevinirən, birinə sevinəcəyi bir xəbəri verənə deyilir. Quran da iman gətirib saleh əməl işləyənləri Allahın rəhməti, bağışlaması, razılığı, böyük lütfü və mükafatı, cənnətləri, tükənməyən nemətləri, təmiz zövcələri, doğruluq məqamı ilə müjdələyir. “Həqiqətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (İslama) yönəldir, yaxşı işlər görən möminlərə böyük bir müka-

fata nail olacaqları ilə müjdə verir!” (“İsra”, 9).

6. Quran, eyni zamanda, qorxudandır, xəbərdar edəndir (Nəzir).

İman gətirib saleh əməl işləyənləri axırətdə gözəl bir aqibətlə müjdələyən Quran, eyni zamanda, inkar edənləri axırət əzabı ilə qorxudandır. Quran inkar edib üşyan edənlərin və haram işləyənlərin cəhənnəm əzabı ilə cəzalandırıla-cağını xəbər verir. “Bu (kafirləri cəhənnəm əzabı ilə), qorxutmaq və möminlərə öyünd-nəsihət vermək üçün sənə nazil edilən Kitabdır. (Ya Rəsulüm!) Ondan (onun təbliğindən) ötrü ürəyində bir sıxıntı olmasın!” (“Əraf”, 2).

7. Quran haqqı batıldən ayıranıdır (Furqan).

Quran imanı küfrdən, ixləsi riyadan, tövhidi şirkdən, haqqı batıldən, doğrunu əyridən, xeyri şərdən, yaxşını pisdən, halalı haramdan ayıran və həqiqətləri açıqlayan bir Kitabdır. “Aləmləri xəbərdar etməsindən ötrü Öz quluna Furqanı (Qurani) nazil edən Allah necə də xeyirxahdır!” (“Furqan”, 1).

8. Quran Allahın ipidir (Hablul-lah).

Habl – ip, kəndir, əhd, yerinə yetiriləcək söz, and, əman, etibar, bir şeyi iplə bağlamaq deməkdir. Hablullah da Allahın ipidir. Allahla qovuşmaq səbəbi olan bir vəsitədir. “Hamılıqla Allahın ipinə möhkəməcə yapışın və ayrılmayın...” (“Ali-İmran”, 103).

Quran və hökmləri dərin çuxura düşmüş bir insana yapışib xilas olması üçün yuxarıdan sallanan ip kimi səmadan yerə uzadılmış bir hidayət nurudur. Qurandan möhkəm yapışan, ona iman gətirib əmr, qadağalarına tabe olub, hökm və tövsiyələrini yerinə yetirən insan təhlükədən və həlak olmaqdan xilas olur. Həzrət Peyğəmbər də Vida xütbəsində bizə buraxdığı iki əmanətin birincisi olaraq Quranı Allahın göydən yerə sallanan ipinə oxşatmış və kim bu ipdən möhkəm yapışsa, doğru yoldan qətiyyən azmayacağını bildirmişdir (Əhməd ibn Hənbəl, Müsnəd, II, 3, 14, 17).

9. Quran öyünd-nəsihətdir (Moizə). Bu kitab insanlara iman

etməyi, ibadət və itaətdə sabitqədəm olmağı, haram və günahlardan uzaq qalmağı, qəflətə düşməməyi, yaxşılıq etməyi, doğrularla birlikdə olmağı nəsihət edir. “Ey insanlar! Sizə Rəbbinizdən bir öyünd-nəsihət, ürəklərdə olana (cəhalətə, şəkk-şübhəyə, nifaqə) bir şəfa, möminlərə hidayət və mərhəmət (Quran) gəlmışdır! (“Yunis”, 57).

10. Quran bir nurdur. Quran qəlbləri və düşüncələri işıqlandıran, insanları küfr, şirk, nifaq, zəlalət, üşyan və zülm qaranlığından çıxaran, iman, itaət, təqva və əxlaq aydınlığını aparan, dünya və axırət səadətini və ilahi əzabdan xilas yolunu göstərən bir nurdur, işqdır. “Ey insanlar! (Bu) sizə Rəbbiniz tərəfindən dəlil gəlmışdır. Biz sizə aydın bir nur (Quran) nazil etdik (“Nisa”, 174).

11. Quran rəhmətdir. Quranın Haqq Kitab olduğuna iman gətirən möminlər, Quranı özləri üçün yol xəritəsi qərar verər, həyatlarını buna görə tənzimləyərlər. Nəticədə, pis işlərdən, ası olmaqdan, zülm etməkdən və haramlardan qorunurlar. Allahın razılığını və cənnəti qazanarlar. Beləcə, Quran möminlər üçün rəhmət olar. “Və şübhəsiz ki, o möminlərə bir hidayət (doğru yolu göstərən rəhbər) və mərhəmətdir” (“Nəml”, 77).

12. Quran şəfadır; şübhə, şirk, küfr, nifaq, ixtilaf və mənəvi xəstəlikləri müalicə edəndir. “Biz Qurandan möminlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil edirik. O, zalimlərin (kafirlərin) ancaq ziyanını artırır” (“İsra”, 82).

Xülasə, Quran Həzrət Peyğəmbər vəhy yolu ilə endirilən, hidayət rəhbəri, gözəl aqibətlə müjdələyən, axırət əzabı ilə qorxudan, haqqı batıldən ayıran, “möhkəm ip”, öyünd-nəsihət, qaranlıqları işıq saçan, ilahi rəhmət, mənəvi xəstəliklərin şəfası və sözlərin ən gözəli olan Allah sözüdür.

Vüqar Səmədov,
f.f.d.,
Aİİ-nin müəllimi

Məhərrəm ayının 10-u İslam aləminə bir həzər, bir kədər hakim olur. Həmin tarix – Həzrət Peyğəmbərin “Dünyadakı çıçəyim, reyhanım, cənnət gənclərinin əfəndisi”, – deyə vəsf etdiyi, Həzrət Əli əl-Mürtəzanın, Fatimətüz-Zəhranın ciyərparası olan Həzrət Hüseynin və əksəriyyəti Əhli-Beytdən olan 72 nəfərin Kərbəlada şəhid edildiyi gündür. Ürəkləri dağlayan bu hadisə məzhəbi, milləti, irqi, mədəniyyəti nə olursa-olsun, qəlbində Həzrət Peyğəmbər, Əshab, Əhli-Beyt sevgisi daşıyan hər kəsin ortaq acısıdır.

Məlum olduğu kimi, Müaviyə bin Əbu Süfyan vəfati yaxınlaşlığı zaman yerinə vəli-əhd olaraq o gündək görünməmiş bir adət olaraq, oğlu Yezidi təyin etdi və qəbilələrdən beyət aldı. Buna Mədinədə yaşıyan Abdulla ibn Ömər, Əbdürəhman ibn Əbübəkr, Abdullah ibn Zübəyr, Hüseyin bin Əli kimi nüfuzlu sahəbilər qarşı çıxdılar. Bu insanlar istər Müaviyənin sağlığında, istərsə də Yezidin xilafəti zamanı Yezidə beyət etmədilər.

Məlumdur ki, kufəlilər dəvət məktubu yazıb Həzrət Hüseyni Kufəyə çağıraraq, rəhbərliyə keçməsini tələb etdilər. Həzrət Hüseyin 300 nəfərlik bir dəstə ilə Kufəyə doğru yola çıxır. Vali İbn

Ziyad Hürr ibn Yezid rəhbərliyi ilə 1 000 nəfərlik ordunu Həzrət Hüseynin yolunu kəsmək, onu Kərbələyə sıxışdırmaq üçün göndərir. Həmçinin Ömər ibn Sədin başçılığı ilə 4 000 nəfərlik bir ordunu dəstək vermək üçün Kərbələyə göndərir. Əslində, Ömər başqa bir istiqamətə gedəcəkdi. İbn Ziyad Ömərə öncə bu işi həll etməyi tapşırır, bunun müqabilində Rey valiliyini vəd edir. Bacısioğlu Ömərə deyir: “Dayı, nəbadə Qiymət gününə əlin Həzrət Hüseynin qanına bulaşmış gələsən”. Ömər ibn Sədə vəzifə sevgisi qalib gəlir və Ziyadın təklifini qəbul edir. İbn Səd Həzrət Hüseynlə danışqları zaman Həzrət Hüseyin ona iraqlıların dəvəti ilə gəldiyini söyləyir. Bura gəldikdən sonra kufəlilərin sözlərindən vaz keçdiklərini söyləyir və geri dönməsi üçün icazə istəyir. İbn Səd bu təklifə sevinir. Ancaq rəhbərlərin gözündə ucalmaq istəyən Şəmir Zülgövşən Həzrət Hüseyin əllərinə keçmişkən onun ya beyətinin alınmasını, ya da öldürülməsini istəyir. Həzrət Hüseyin isə “Beyət edəcəkdimsə, Mədinədə edərdim, niyə buralara qədər gəlirdim?” – deyərək bu təklifə razı olmayıcağı bildirir. İbn Səd Kərbəlada su quyularını tutmaq üçün 500 adam göndərir, Həzrət Hüseyin və yanındakılar günlərlə sudan məhrum olurlar. Məhərrəm ayının 10-u İbn Sədin ordusu hərəkətə keçir. Həzrət Hüseyin onların öünüə çıxaraq belə deyir: “Mən iman etdiyinizi iddia etdiyiniz Həzrət Peyğəmbərin nəvəsiyəm. Mən Həzrət Əlinin oğluyam. Mən Həzrət Fatimənin oğluyam. Uhudda şəhid olan Hə-

zrət Həmzənin qardaşı nəvəsiyəm. Mənim üstümə bu qədər ordu ilə gəlməyinizin məqsədi nədir? Məni buraya qədər siz dəvət etdiniz, indi də üstümə gəlirsiniz. Kufəlilər Həzrət Hüseyni dəvət etdiklərini inkar etdilər.

Hürr ibn Yezid Həzrət Hüseynə qarşı baş verənləri anlayır və “Sizin niyyətiniz pisdir, and olsun, bu gün cənnətə də bir addım var, cəhənnəmə də”, – deyərək Həzrət Hüseynin tərəfinə keçir. Hürr kufəlilərə bu işdən vaz keçmələrini xatırladır. Otuz nəfər yenə də Həzrət Hüseynin tərəfinə keçir. Ordunun azalmasından qorxan İbn Səd Şəmir Zülgövşənin təlqini ilə döyüşə başlayır. Nəticədə, faciə baş verir. Əhli-Beyt mənsubları amansızlıqla qətl olunurlar. Başları kəsilir.

Həzrət Hüseynin yolu Haqq yoludur. Haqq yolda sabitqədəm olmaq insana bədəl ödədir. Həzrət Peyğəmbərin vəfatından 50 il keçmədən bu hadisənin baş verəsi nə qədər acidır. Bizi düşən vəzifə isə Həzrət Hüseynin uğrunda can verdiyi dəyərləri yaşatmaqdır. Bu dəyərlər haqq, ədalət, zülmə qarşı mübarizə, haqsızlıqla mücadilə, səbir, dua, təvəkkül, Allah rızası üçün cəhd etməkdir. Bir sözə desək, bütün islami dəyərlər, bütün fəzilətlərdir.

Həzrət Hüseyin Allahın babası Həzrət Məhəmməd ilə göndərdiyi dəyərlərə iliklərinədək bağlı bir bahadır idi. Həzrət Hüseyin iman və şükür insəni idi. Həzrət Hüseyin belə demişdir: “Allahım, babamızı Peyğəmbər olaraq göndərdiyin üçün Sənə şükür edirəm. Allahım, bizə Qurani endirdiyin və dərinli-

KƏRBƏLA

yinədək öyrətdiyin üçün Sənə şükür edirəm. Bizlərə Haqqı görən göz, Haqqı duyan qulaq və Haqqı düşünən qəlb verdiyin üçün Sənə şükür edirəm. Bizləri Sənə şükür edən qullarından et, ya Rəbb. Biz gecəboyu namaz qılar, Rəbbimizdən bağışlanma dilərik. Allahım bilir ki, mən namaz qılmağı, Quran oxumağı və Ona dua etməyi çox sevirəm...”. Həzrət Hüseyn, həmçinin insanlara belə xıtab edirdi: “Ey insanlar, təqva sahibi olun! Əmanətə diqqət edin! Allah rizasını qazanmağa çalışın! Onun rizası hər şeydən üstündür...”.

Həzrət Hüseyn imanda zirvə idi. O, Allahı görmüş kimi ibadət etməyi söyləyən babasının yanında yetişmişdi. Həzrət Hüseyn “Qeyb pərdəsi açılsa, zərrədək imanı dəyişməz”, – deyən atası Həzrət Əlinin yanında yetişmişdi.

İmam Hüseyn 20 dəfə həcc etmişdi. Həzrət Hüseyn “Yalan söyləməyin, Uca Allah yalanı sevməz. Kibirlənməyin, Uca Allah

kibirli olanları sevməz”, – buyurmuşdur.

Peyğəmbər övladına bu qanlı hadisəni rəva görənlərin vəsfləri zülm, kibir, mənfəət, vəhşətdir. Zülmün olduğu yerdə ədalət, mənfəətin olduğu yerdə haqq, vəhşətin olduğu yerdə mərhəmət olmaz. Ömər bin Səd Yezid ordusunun başçısıdır. Vicdanı ona Həzrət Hüseynin haqlı olduğunu söyləyirdi. O isə mənfəəti üstün tutub özünü məhv etdi.

Həzrət Hüseyn zülmə, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı çıxmış və Şəhidliyi ilə zalimlara qalib gəlmişdir. Bu hadisə bizə iqtidarda olanların imandan, əxlaqdan, yaxşılıqdan uzaqlaşdıqları zaman mövqe və məqam naminə necə zalımlaşdıqlarını göstərir. Məşhur ərəb alimi Əl-Cabiri ərəb ağlının üç amillə hərəkətə keçdiyini qeyd edir: qənimət, əsəbiyyət və iman. Bu hadisədə hər üç qrupun mənsublarını görmək olur. Burada İbn Ziyad, Ömər ibn Səd mənfəət, qə-

nimət, məqam-mövqe, şöhrət üçün; Həzrət Hüseyn, Hürr və tərəfdarları iman, səmimiyyət, doğruluq, haqsızlığa qarşı çıxməq üçün; əməvi tərəfdarları isə əsəbiyyət, qəbilə üçün döyüsdülər. Burada maraqlı məqamlardan biri də odur ki, Həzrət Hüseyni dəvət edənlər verdikləri sözlərində durmadılar, ona qarşı döyüsdülər. Sonradan da etdiklərinə peşman olaraq, Süleyman bin Suradın başçılığı ilə Təvvabun hərəkatına qalxdılar.

Həzrət Hüseynin bütün qayğısının Allahın rizasını qazanmaq, qəbiləçilik, əsəbiyyət qarşısında qardaşlıq sistemini qurmaq, Rəsulullahdan nümunə götürərək, haqq və ədaləti təsis etmək olduğu görünür. Həyatında zərrə qədər riya, kibir, mənfəət, hərislik, dünya və səltənət ələ keçirmək arzusu olmayan Həzrət Hüseyn batılı və zülmə qarşı göstərdiyi mövqe ilə İslam dünyasında bir nümunə olmuşdur.

E. Nurullahoğlu,
f.f.d., dos., Aİİ-nin
müəllimi

Kəlam elmi, yaxud kəlamşunaslıq İslam fikri tarixində ən böyük rasional məktəbdür. O, hər şeydən əvvəl Quran və Sünəyə (mütəvətir hədislərə), daha sonra isə rasional üsullara əsaslanan İslam ilahiyyatıdır. Amma onu eyni məqsədlə meydana çıxmış xristian sxolastikası ilə eyniləşdirmək səhv olardı. Bu, başqa mövzudur.

Orta əsrlərdə İslam fəthlərinin davam etdiyi bir dövrdə, xüsusən Suriya və İraqın fəthindən sonra, burada mövcud olan dini-fəlsəfi təlimlərin, əsasən suriyalı xristian sxolastiklərinin İslam əleyhinə iddialarının puça çıxarılmasında ilk kəlamşunaslar – mötəzililər əhəmiyyətli rol oynamışdır. Kəlam elmi başlangıçda qeyri-müsəlmanların iddiaları qarşısında İslam ehkamlarını, yaxud etiqad sistemini rasional mühakimə əsasında müdafi etmək üçün meydana çıxsa da, daha sonra müxtəlif müsəlman qruplar, məktəblər arasında çəkişməyə alət edilmişdir.

Ənənəvi kəlamşunaslıq müzakirələrinin böyük hissəsinə bu gün – İslam əleyhinə iddialara veriləcək cavablar baxımından ehtiyac yoxdur. Klassik kəlam elmi hələ də Dinin əsasları fakültələrində, din təhsili institutlarında, "hövzə"-lərdə tədris olunur, amma o, artıq bişən, yanıb kül olan "təcrübə"ni ifadə edir.

İndiki dövrdə ateistlərin, deistlərin İslam ətrafında yaratdığı suallar olduqca çoxdur, bu suallar İslamin əsasları, mənbələri, Quran, Sünə, İslam tarixi, İslamin qadına, azadlığa münasibəti barəsindədir.

Deizm, ateizm və yeni kəlam elmi...

Bu suallara rasional, qənaətbəxş cavablar təqdim edən, İslam və müsəlmanlar haqqında saxta təsəvvürləri müəyyənləşdirib puça çıxaran yeni kəlam elminə ehtiyac vardır.

Məhz belə kəlam elmi və ritorikası bu günün cəmiyyətində, bugün deist və ateist zehniyyətində yaranmış suallara cavab tapa, qloballaşma prosesləri zəminində Şəرقin Qərbə ineqrasiyasından sonra yaranmış əxlaq, mənəviyyat, azadlıq, din-dövlət, din-siyasət münasibətləri problemlərini müzakirə və həll edə bilər.

Təbii ki, yeni kəlamşunaslıq sahəsinin təsis edilməsi problemi başa düşən, kökləri və tarixini öyrənən, həlli əsərlərini bilən, müxtəlif humanitar elm sahələrinə vaqif olan mütəxəssislər tələb edir.

Həmçinin yeni kəlam elminin tədqiqat obyekti modernizm, inkişaf ritorikası, liberal ritorika, dönyanın inkişafı fonunda müsəlmanların geriliyi probleminin öyrənilməsi daxil edilməlidir

Belə olmazsa, klassik kəlam ritorikasının İslam və müsəlmanlara nə verə bilər?! Əgər bu gün kəlam araşdırmaçıları mötəzililik, əşərlik, mürciilik, maturidilik, şıəlik və sünnilik mənsublarının vaxtı ilə müzakirə etdikləri mövzularla məhdudlaşacaqsa, hansı faydadən danişa bilərik?! Üstəlik, həmin problemlərin böyük hissəsi bu gün aktual deyildir, həmin qrupların bəzisi bu gün fəaliyyətini davam etdirmir. Amma deizmin, ateizmin, İslam əleyhdarı çevrələrin iddiaları indinin İslam dünyası, bugünün

müsəlmani ilə əlaqəlidir və onlara cavab vermək lazımdır.

Ümidvarıq ki, İslam dininin təəssübünü çəkən, gənc və enerjili, həm də səmimi ilahiyyatçı-mütəxəssislər, tələbələr klassik kəlamşunaslıq müstəvisindən yaradıcı, konstruktiv yeni kəlamşunaslıq müstəvisinə keçid edəcək, keçmişin deyil, bugünün problemlərinin həlli ilə məşğul olacaq, ateist-deist və qərəzli iddialara qənaətbəxş rasional cavabları ehtiva edən kitablar qələmə alacaqlar.

Əməli təklif:

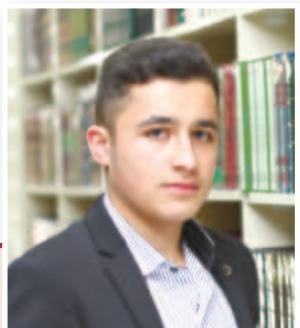
a) İslam şəriətini, tarixini müasir humanitar və fiziki elm sahələrini dərindən bilən mütəxəssislərdən ibarət komissiya yaradılmalı;

b) bu komissiyaya daxil yarımkomissiyalar ayrı-ayrılıqda "İslam və qadın", "İslam və azadlıq", "İslam və siyasət", "İslam və dövlət", "Quran və Sünə", "Peyğəmbərin həyatı", "İslam və inkişaf", "İslam və insan haqları", "İslam və demokratiya" və sair mövzularda əks iddiaları müəyyənləşdirməli;

c) hər komissiyaya ixtisasa uyğun olaraq bu iddialara tutarlı, elmi, rasional münasibəti ifadə edən tədqiqatlar aparmaq tapşırılmalı;

ç) meydana çıxan materialların toplandığı kitablar, ədəbiyyat, ensiklopediyalar nəşr edilməli;

d) bu kitablar dərslik halına salınmalı, ilahiyyat fakültələrində, institutlarında, hövzələrdə, mədrəsələrdə tələbələrə - gələcəyin ilahiyyatçı mütəxəssislərinə tədris edilməlidir.

**Elat Abdulrəhmanov,
Aİİ-nin IV kurs tələbəsi**

Dini təlim və tərbiyədə ilk və ən önəmlı ünsür ailə faktorunun olmasıdır. İnsan ailəsində gördüyü, müşahidə etdiyi hal və hərəkətlərdən təsirlənir. Uşaq anadan olandan sonra onun qulağına oxunan azanı psixoloqlarımız mənəvi peyvənd kimi qiymətləndirirlər. Uşaqların təmiz qəlbləri qiymətli bir cövhər olub, mum kimi hər şəklə düşə bilir. Körpə – heç bir cildə girmir, təmiz, cürcətisiz torpaq kimidir. Təmiz torpağa hansı toxum əkilirsə, o, bar verir, məhsulu yiğilir. “Ağac yaş olduqda əyilər”, – deyiblər. Bunun kimi uşaq nəyə meyil etdirilərsə, hansı ruhda tərbiyə olunarsa, o istiqamətdə də böyüyər. Əgər xeyir əməllərə adət edərsə, bu yönələ formallaşar, böyüyər, cəmiyyətdə özünəməxsus mövqə tutar, dəyərli vətəndaş olar.

Uşaqlara iman, Quran və Allah-Taalanın əmrləri öyrədilər və bu istiqamətdə tərbiyəyə vərdiş etdirilərsə, din və dünya səadətinə qovuşarlar. Bu səadətə ata-ana və müəllimləri də şərək olarlar. Uşaqlara dini duyğuların aşılanmasında İslamin tədris metodlarından olan “müşahidə” amilini misal çəkə bilərik. Belə ki, bir ata və yaxud ana uşağı yanında namaz qılar, Quran

AİLƏDƏ DİNİ TƏLİM-TƏRBİYƏ

oxuyarsa, uşağa bunun təsri daha çox olar. Quranı-Kərimin uca səslə oxunmasının daha çox effektli olduğunu qeyd edə bilərik. Əgər bular İslam övladına öyrədilməsə və buna vərdiş tərbiyə edilməsə, uşaqlar bədbəxt olarlar. Edəcəkləri hər pisliyin günahı uşağın ata-anasına və müəlliminə də verilər.

Hədisi-şeriflərdə buyurulur:

“Uşaqlarına Quranı-Kərim öyrədənlərə və ya Quranı-Kərim müəlliminə göndərənlərə öyrədilən Quranın hər hərfi üçün 10 dəfə Kəbəyi-müəzzəzəmə ziyarətinin sahabı verilər və qiyamətdə başına

dövlət tacı qoyular. Bütün insanlar görüb həsəd aparar”;

“Bir çox müsəlman övladı ataları ucbatından Veyl adındakı cəhənnəmə gedəcəkdir. Onların atası, ancaq pul qazanmaq və kef etmək həvəsinə düşüb, yalnız dünya işləri arxasına qaçıb, övladlarına müsəlmanlığı və Quranı-Kərimi öyrətmədilər. Mən belə atalarдан uzağam. Onlar da məndən uzaqdır. Uşaqlarına dini öyrətməyənlər cəhənnəmə gedəcəklər”.

Bütün pisliklərin əsası pis dostdur. Pis dostlar insanın kobud, yalançı, oğru və hörmətsiz olmasına səbəb ola bilər. İllərlə bu pis xasiyyətlərdən qurtula bilməz. Haqq dostlarından biri duasında “Ya Rəbb, övladlarımı günahı deyil, təqvanı təlqin edən saleh dəstlər ehsan et”, – təmənni edib. Uşaq düşdüyü mühitdən asılı olaraq çox dəyişir, bunda diqqətli olmağımız gərəkdir.

Hər gün bir müddət oynamasına icazə verilməlidir ki, uşaq dər ixmasın. Darixmaqdan və kədərlənməkdən pis xasiyyət hasil olar, qəlbi qaralar. Heç kimdən pul istəməyə icazə verilməməli, artıq danışmamaq, böyükərə hörmət etmək öyrədilməlidir. *Yaxşı insanların gözəl hallarını anladıb, onlar kimi olmayı tövsiyə etməli, pis insanların pisliklərini anladıb onlar kimi olmamayı buyurmalıdır.*

Uşaq hər istədiyini almaq və firavanlıq içində yaşatmaq düzgün deyildir. Böyükəndə də hər istədiyini ələ keçirməyə çalışar, lakin buna müvəffəq ola bilmədikdə xəyal qırıqlığına düşər, üşyankar olar. Özümüz halal yediyimiz kimi, uşaqımıza da halal yedirməliyik. Haramla qidalanan uşağın bədəni nəcasətlə yoğrulmuş palçıq kimi olar. Belə uşaqlar pisliyə, yanlışlığa meyil edərlər.

Uşaq israf etməməyi, qənətçil olmayı öyrətmək lazımdır. Bəzən də yavan çörək yeməyə öyrədilməlidir. Məsləhət bilinməyən yerlərə getməsinə mane olunmalıdır! Uşaq pis insanların yanında əxlaqsız, yalançı və həyasız olar.

**Bulenbay
Nurdauren,**

**“Nur-Mübarək” Misir İslam
Mədəniyyəti Universitetinin
II kurs tələbəsi**

Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən «Nur-Mübarək» Misir İslam Mədəniyyəti Universiteti ilə əməkdaşlıq müqaviləsi çərçivəsində sözügedən ali təhsil müəssisəsinin iki tələbəsi – Bulenbay Nurdauren və Kaldıbay Malika Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunda (Aİİ) birsemestrlik təhsil müddətini başa vuraraq ölkələrinə qayıdırıblar. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis və ərəb dillərində həyata keçirilən tədris öz sahəsinin peşəkar mütəxəssisləri olan Aİİ-nin müəllimləri tərəfindən yeriñə yetirilib.

Qazaxıstanlı tələbələrdən biri – Bulenbay Nurdauren Ərəb dili dərsində «Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu» mövzusunda yazdığı in-

şədə ölkəmiz haqqında yaranmış xoş təəssüratlarını ifadə edib. Onun ərəb dilində Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu haqqında yazdığı inşanın Ana dilimizə tərcüməsini təqdim edirik:

“Azərbaycana gəlmək mənim həyatımda baş verən ən mühüm hadisələrdən biri oldu. Belə ki, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunda birsemestrlik təhsil almaq üçün bu ölkəyə gəldik. Xarici ölkədə olduğunuza görə başlanğıcda buradakı həyat tərzinə öyrəşmək bizim üçün çətin idi. Müəllimlər bizə qayğı ilə yanaşır, öz köməklərini əsirgəmiridilər. Bu ölkənin dilini bilmədiyimizdən, yerli tələbələrlə dostluq əlaqələri qurmaqdə çətinlik çəkiridik. Əvvəllər heç danışmırıq, lakin bir müddətdən sonra çoxlu dostlarımız oldu. Hazırda onların bəziləri ilə çox yaxşı əlaqələr qurmuşuq.

Burada İnstitut tərəfindən tələbələrə diqqət və qayğı göstərildiyinin şahidi olduq. Bunun ən bariz nümunələrindən biri kimi, Quba şəhərinə olan səfərimizi qeyd etmək olar. Bu səfər əsnasında təkcə gözəl bir şəhər görmədik. Azərbaycanın tarixi ilə tanış olduq.

İnstitutun hələ gənc olmasına

baxmayaraq, burada çalışan müəllimlər yüksək ali təhsilli mütəxəssislərdir. Hər bir müəllim öz fənnini yüksək səviyyədə tədris edir. Mən bütün dərsləri sevirəm. Lakin ən çox xoşuma gələn Ərəb dili, Qurani-Kərim və Məzhəblər tarixi dərsləridir. Bu məsələlərlə uzun müddət maraqlanmışam. Bu fənlərin İnstitutda necə tədris olunduğunu gördüğüm zaman çox sevindim. Mənim təhsil aldığım ixtisasda ərəb dilinin və Qurani-Kərimin əzbərlənməsinin böyük rolu vardır.

Sizə Azərbaycan xalqı haqqında danışmaq istəyirəm. Azərbaycan xalqı çox mədəni xalqdır. Onlar bir çox xüsusiyyətləri ilə Qazaxıstan xalqına bənzəyirlər. Mənçə, bunun səbəbi bizim türk dövlətləri olmayıımız ilə bağlıdır. Burada insanlar gülərüz və insanpərvərdirlər. Onlar hər zaman bizə kömək etməyə hazır vəziyyətdədirlər. İlk günlərdə bizim üçün çətin bir dövrdə müəllimlərimiz bizə deyirdilər:

“Özünüüz öz ölkənizdəki kimi hiss edin. Əger bir çətinlik olsa, bizə deyin”. Bu bizim üçün çox böyük kömək oldu. Hətta onlar bizi öz evlərinə qonaq apardılar ki, özümüzü evimizdəki kimi hiss edək.

Dil məsələsinə gəlincə, biz tələbələrlə türk dilində danışırıq. Azərbaycanlılar türk dilini yaxşı başa düşürlər. Buna görə də ciddi şəkildə böyük dil problemi ilə qarşılaşımadıq. Azərbaycanın çox zəngin tarixi, maraqlı adətləri, ənənələri və qeyri-adi yeməkləri var.

Təkcə bir semestr ərzində çox şey öyrəndim. Buna görə də təhsil almaq məqsədilə Azərbaycan İlahiyyat İnstitutuna gəldiyim üçün əsla peşman deyiləm. Gələcəkdə mənə lazımla olacaq faydalı məlumatlar əldə etdim. Çox yaxın bir vaxtda öz vətənimə qayıdacağımı yada saldıığım zaman hiss edirəm ki, müəllimlərim və dostlarım üçün çox darıxacağam. Bura qayıdacağım zaman qeyri-məlumdur. Heç qayıdacağam? Bu, bir bilik yoludur

və bunu elm yolunda ilk səyahət kimi qəbul edirəm.

Baxmayaraq ki, İnstiut çox böyük deyil, burada yaxşı təhsil almaq mümkündür. Demək istəyirəm ki, bu İnstiutun müəllimlərindən çox şey öyrənmək olar. İnstiut yalnız din haqqında məhdud bilik vermir. Dini müfəssəl şəkildə bu İnstiutda öyrənmək mümkündür. Hesab edirəm, tələbə mübadiləsi programı olduqca faydalıdır. Həqiqətən, ümidvaram ki, bu İnstiutun tələbələri də təhsil almaq üçün bizim universitetimizə gələcəklər. Başqa bir ölkədə təhsil alarkən insanın dünyagörüşünün genişlənməsi bir reallıqdır.

Bu İnstiutda oxumağa gəldikdən sonra müstəqil yaşamağı öyrəndim. Əslində, bizim peşəmiz çox spesifikdir. Eləcə də bu peşənin sahibləri olaraq öz məsuliyyətimizi dərk etməliyik. Peyğəmbərimiz (s.a.v.) belə demişdir: "Allah xeyir əta etmək istədiyi bəndəni dində alim qılar". Buna görə də bu peşəni Allahın böyük hədiyyəsi kimi başa düşürəm. Mən böyük bir dini öyrənirəm və onu başqalarına

da öyrədəcəyəm. Məncə, bu İnstiut da bu məqsədə xidmət edir. Yəni tələbələrə dini öyrətmək, din haqqında düzgün təhsil vermək, tələbələri doğru yola sövq etmək və din sahəsində layiqli mütəxəssislər yetişdirmək bu İnstiutun əsas vəzifəsidir. Gələcəkdə dinimizin alimlərinin bu İnstiut məzunlarından çıxmalarını həm ümidi edir, həm də arzulayıram.

Ən çox xoşuma gələn və məni təəccübəndirən sünni və şielərin bir yerdə bu İnstiutda təhsil almaları oldu. Onların hərəsi yalnız öz məzhəbini öyrənmir, hər şeyi birlikdə öyrənirlər. Eləcə də Azərbaycanın məscidlərində həm sünni, həm də şio imamları görmək mümkündür. Mən bunu böyük bir nai liyyət və tolerantlığın göstəricisi kimi başa düşürəm. İnstiut bütün tələbələrlə iş aparır, onları məzəhəblərinə görə ayırmır. Bütün tələbələr bir-biriləri ilə olduqca məhrabındırlar. Burada olduğum müdədət ərzində heç vaxt məzhəb ayrı-seçkiliyinin şahidi olmadım.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, burada İnstiut tərəfindən böyük dəs-

tək vardır. Din sahəsində təhsil almaq istəyən hər kəs burada ödənişsiz oxuya bilər. Bundan başqa, əger yaxşı oxuyursansa, əlavə təqaüd də ala bilərsən. Bu o deməkdir ki, təhsil almaq üçün çoxlu pul xərcləməyə ehtiyac yoxdur, sən bu İnstiutda ödənişsiz yüksək keyfiyyətli təhsil ala bilərsən.

İnstiut tələbələrin rahatlığını tam təmin edən binaya malikdir. Binada namaz otağı, böyük yeməkxana və çox zəngin kitabxana var.

Bu İnstiutda çiçəklənmə arzulayıram. Arzum budur ki, buradan yaxşı mütəxəssislər məzun olsun. Allah elminizi həm bu dünyada, həm də Axırət dünyasında xeyirli etsin. Bütün müəllimlərdən Allah razi olsun, onlara təşəkkür edir, səbir və güc arzulayıram.

Bu İnstiutda oxumaq üçün mənə imkan yaradan Allaha həmd və sənə edirəm.

*Ərəb dilindən tərcümə etdi:
f.f.d., dos. İlkin Əlimuradov,
Aİİ-nin müəllimi*

**Ayşən Aslanova,
Ail-nin əməkdaşı**

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində mövcud abidələrin tarixi çox qədimdir. Bölgənin tarixinə nəzər salsaq dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri – 2 mln il yaşı olan Azığ düşərgəsi burada yerləşir. Ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələrinin tolerant mühitdə birgə yaşıdlılarını nəzərə alsaq, təbii ki, bu xalqların adət-ənənələri, dini inanc sistemi mədəniyyətimizə daxil olmuşdur. Dini ibadət yerləri də qeyd etdiklərimizə nümunədir.

QARABAĞ TÜRBƏLƏRİ

Qarabağ bölgəsində arxeoloji abidələrdən başqa xeyli yerüstü abidələri tədqiq edilmişdir. Azərbaycan coğrafiyasında da geniş yayılan tarixi həqiqətləri özündə yaşıdan və onu günümüzə gətirib çıxaran abidələr sırasında özünəməxsus yeri olan türbələr haqqında geniş məlumatlar var. Müxtəlif bölgələrimizdə mövcud olan bu dini abidələr Qarabağ bölgəsində də mövcuddur.

Qutlu Musa türbəsi və ya Xaçindərbətli türbəsi – AĞDAM

Kür-Araz çayları arasındaki inşaat, xüsusilə XIV əsrin başlangıcında daş türbələrin geniş şəkildə yayılması ilə əlamətdardır. Bu abidələrdən biri nadir təsadüf edilən səciyyəyə malik türbədir.

Ağdam rayonunun Xaçindərbətli kəndində yerləşən bu abidə

nisbətən alçaq birkürsülük üzərində yüksələn səkkizbucaqlı piramidaşkilli günbəzlə örtülüdür. Bu abidənin əsas məziyyəti onun həcmində deyil, bu ənənəvi quruluşun özünəməxsusluğundadır.

Xaçindərbətli abidəsində yeraltı hissənin varlığı onun qülləvari türbələr qrupuna daxil edilməsinə əsas verən başlıca əlamətdir.

Abidənin istər daxili səthlərinin, istər daxilindəki günbəzin və istərsə də xaricindəki səthlərin işlənməsi binaya təkrarolunmaz fərdi xüsusiyyət verir. Xaçindərbətli abidəsinin giriş qapısı üzərindəki kitabə onun 1314-cü ildə ustad Şahbənzər tərəfindən Musa oğlu Qutlunun məzarı üzərində tikildiyini göstərir. Xaçindərbətli abidəsinin ən zəngin hissəsini giriş səthinin memarlığı və onun daxili günbəzinin stalaktitli quruluşu təşkil edir. Xarici səthlər çox da dərin olmayan batıqlarla işlənmiş və bu

batıqların yuxarı hissəsi taqlara bağlanmışdır.

Abidənin ümumi kompozisiya görünüşündə əhəmiyyətli bir ünsür də piramidaşəkilli günbəzinin üzlüğünü təşkil edən daş tavalardan düzəldilmə örtükdür.

Xaçındərbətli abidəsinin giriş səthində və daxilində olan heyvan təsvirləri də son dərəcə diqqəti cəlb edir. Onların içərisində vəhşi heyvan təsvirləri xüsusilə qeyd olunmalıdır. Azərbaycan memarlığı abidələri içərisində bu təsvirləri xatırladan nümunələr Bakıda, Bayıl qalasının (XIII əsr) üzərində də var.

Xaçındərbətli abidəsinin daxili günbəzi Şirvan memarlığının daşdan oyma stalaktit kompozisiyalarını xatırladır.

Səkkizguşəli turbə - CƏBRAYIL

Cəbrayıl rayonunun işğaldan azad olunan Dağ Tumas kəndi XIII – XVI əsrlərə aid türbələri ilə tanınır, həmçinin Xubyarlı kəndində XVI əsrə adı səkkizguşəli turbə, onlarca başqa tarixi-dini memarlıq abidələri diqqəti cəlb edir. Tanınmış tarixi-dini memarlıq nümunələri – “Canqulu” və “Qumtəpə” kurqanları da erməni faşistlərinin vandalizminə məruz qalıb.

Dağtumas kəndi yaxınlığında “Divlər sarayı”, Mahmudlu kəndi yaxınlığında “Canqulu” və “Qumtəpə” kurqanları, Tatar kəndi yaxınlığında siklop tikililəri, Cəbrayıl şəhəri yaxınlığında “Ağoglan”, Dağtumas kəndi ya-

xınlığında “Tumas ata” buna nümunədir.

Xubyarlı kəndindəki səkkizguşəli türbələr və məqbərələrin hər biri nəsildən-nəslə ötürülmüş canlı tarixdir. Cəbrayıl rayonunun Xubyarlı kəndində memarlıq üslubuna görə, Orta əsr tarixində özünəməxsus yer tutan XV əsrə aid «Dairəvi» türbə və XVI əsrə aid səkkizguşəli türbə xüsusi təmir-bərpa briqadası tərəfindən tam bərpa olunmuşdur.

Türbələrin memarlıq üslubuna nəzər salsaq qeyd edilir ki, Xubyarlı kəndində yerləşən türbələr yaxşı yonulmuş qumdaşından inşa edilmişdir. Bu türbələr aid olduqları dövrün memarlığında XIII-XIV əsrlərin türbə memarlığının necə təkrarlanmasıన öyrənmək

baxımından elmi maraq kəsb edir.

Bu tarixi abidələr 1993-cü il Cəbrayıł rayonunun işğalı zamanı erməni vandalları tərəfindən yerləyeksan edilmişdir. Hazırda işğaldan azad olunmuş, ölkəmizin tarixinin qədimliyini özündə əks etdirən bu abidələrimizin yenidən-bərpası işləri həyata keçirilir.

Mirəli türbəsi

Füzuli rayonunun Aşağı Veyşəlli kəndində təpə üzərində ucalan qülləvari türbə xalq arasında “Mirəli türbəsi” adı ilə tanınır. Türbənin iç quruluşu ikiqatlı olub, yeraltı sərdabə və yerüstü kameralan ibarətdir.

Üzərində kitabə və ornament olmasa da, inşaat texnikası və həcm-məkan quruluşuna görə, onun Elxanilər dövründə – XIII əsrin sonu – XIV əsrin əvvəllərində tikildiyi şübhə doğurmur.

Minkənd – Məlik Əjdər türbəsi və ya Cicimli türbəsi – LAÇIN

Laçının Ağoğlan məbədinə gedən yoluñ sağında XVI əsrin at-həyəlli və sənduqə formalı qəbir daşları vardır. Həmçinin Laçın rayonunda Məlik Əjdər türbəsi, Mirik kəndində XV əsrə aid Alban məbədi, Minkənddə XV əsrə aid məbəd, Qarıqışlaq kəndində XI əsrə aid Dəmirovlu piri, Ərikli kəndində XVI əsrə aid Qarasaqqal türbəsi vardır.

Laçın Minkənd – Məlik Əjdər türbəsi və ya Cicimli türbəsi – Laçın rayonunun Cicimli kəndində, yüksək dağlıq ərazidə yerləşən türbə. Elmi araşdırmalara görə, XII-XIII əsrlərdə inşa edildiyi güman olunan bu abidənin səkkizbucaqlı bayır və dairəvi iş planı

olsa da, tutum həllində aydın duyuulan sayalığı, müəyyən qədər arxaaklı oxşarplanlı türbələrdən seçilir. 2020-ci ildə Azərbaycanın Müzəffər Ordusu işğalda olan torpaqları azad etdikdən sonra, ilk dəfə videobloqer Ərtoğrul və görüntülü rejissoru Şahmar Səfəroğlu türbənin yeni fotolarını çəkiblər.

Dəmirçilər kəndindəki iki türbə – QUBADLI

Qubadlı Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindəndir. Rayon ərazisində inşa olunan ilk dünyəvi məktəbin yaşı bir əsr dən artıqdır.

Qubadlıdakı Gavur dərəsində IV əsrə aid ibadətgah mağara yerləşir. Rayonun Muradxanlı kəndindəki V əsrə aid Qalalı qalası, Əliquluuşağı kəndindəki Goy qala abidələri, Yazı düzündəki XIV əsrə aid Cavanşir türbəsi, Dəmirçilər kəndindəki iki türbə, Gürcülü kəndindəki XVII əsrə aid türbə, Xocamsaxlı kəndindəki XVIII əsrə aid türbə rayon ərazisinin tarixidini abidələrlə zənginliyindən xəbər verir.

Dəmirçilər kəndindəki türbələrin Qubadlıının tarixi-mədəni memarlıq irləsində xüsusi yeri var. Memarlıq baxımından unikal quruluşa malik bu iki qülləvari türbənin

birincisi Ağaçayın sağ sahilində yerləşirdi. Planda səkkizbucaqlı formada olan türbənin (bir tərəfi 1,9 m) içərisində qapı gözü qarşısındakı üzdə kiçik mehrab taxçası quraşdırılıb, iç divarlar yaxşı yonulmuş daşlarla üzlənib. İç hündürlüyü 4,5 metr olan türbənin bütün xarici üzləri Elxanilər dövrünün Arazboyu türbələri üçün səciyyəvi olan ciyinli dayaz tağlar şəklində işlənib. Şərq və qərb taxçalarının ortasında kiçik pəncərə gözləri qoyulub. Qapı gözü yer səviyyəsindən 1,2 metr yüksəklikdədir.

Ağaçayın sağ sahil yamacının yanında, Dəmirçilər və Dondarlı kəndləri arasında yerləşən ikinci türbənin də planı səkkizbucaqlı formadadır (bir tərəfi xaricdə 2,03 metr, daxildə 1,4 metr). Tikinti materialı, inşaat texnikası və memarlıq həllinə görə, bu abidə birinci türbə ilə eynidir. Yalnız ikinci türbənin ölçüləri bir qədər iri (üst kameranın iç ölçüsü 6,2 metr, korpusun yerdən hündürlüyü 6,9 metr), xarici üzlərindəki ciyinli dayaz taxçaların forması isə bir qədər fərqlidir. Türbələrin hər ikisi XIII-XIV əsrlərin yadigarı hesab edilir.

Yəhya ibn Məhəmməd türbəsi – ZƏNGİLƏN

Zəngilan rayonu Azərbaycanın özünəməxsus tarixi keçmişə malik bölgələrindəndir. Rayon ərazisindən axan Şərəkə çayının hövzəsində özünün tarixi ornamenti ilə seçilən onlarca türbə vardır. Bunnlardan Zəngilan rayonunun Məmmədbəyli kəndində yerləşən səkkizguşeli Yəhya ibn Məhəmməd türbəsi (1304-1305) öz memarlıq-konstruktiv formasına görə seçilir. Türbənin ətrafında Orta əsr qəbiristanlığı yerləşir. Türbədən bir qədər aralıda Şeyxzadə Şeyx Abd

as-Salam ibn Şeyx Qiyas əd-Dinin (759 h. - 1358 il) məzəri yerləşir. Türbənin ətrafında Şeyxin davamçılarının pərakəndə şəkildə başdaşları mövcuddur. Yazıların poligrafik xüsusiyyətlərinə, bədii tər-

tibatına görə Şıxbaba Qədiriyyə sufi xanəgahının fəaliyyət dövrünü XIII-XIV əsrlərə aid etmək olar. Bu ərazilərdə XIII-XIV əsrə aid sənduqə, başdaşiformalı, qoç, at-heykəlli qəbirdaşları ərəb, fars,

Azərbaycandilli yazılarla və müxtəlif relyeflərlə Azərbaycan xalqının həyatının, məişətinin müxtəlif tərəflərini əks etdirir, xalqın tarixinə, toponimikasına, xalq təbabətinə, etnogenet məsələlərinə aydınlıq gətirir, Azərbaycanın Orta əsr mədəni həyatına dair bir sıra məsələləri işıqlandırır.

Məmmədbəyli kəndindəki türbə səkkizbucaqlı şəklində tikilib və yuxarısı piramidalı günbəzlə təmamlanır. Divarları xaricdən və daxildən yonulmuş daşla çox səliqəli formada üzlənib. Türbənin sərdabə hissəsi içəridən kvadrat planda tikilib. Türbənin giriş qapısının üstündə nəsx xətti ilə yazılmış ərəbcə kitabə var. Həmin kitabədə Qurandan ayə, türbənin kimə məxsus olduğu və nə vaxt tikildiyi qeyd edilib. Kitabədəki mətnə görə, bu, Yəhya ibn Məhəmməd əl-Həcc Seyid Əlinin türbəsidir.

Hazırda 44 günlük Vətən müharibəsi ilə Şanlı Orudumuzun işğaldan azad etdiyi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur torpaqlarında tikinti, bərpa, yenidənqurma işləri ən yeni texnologiyalar əsasında sürətlə həyata keçirilir. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən bu quruculuq işləri nəticəsində tezliklə doğma torpaqlarımıza böyük qayıdışımız baş tutacaq.

Hüseyin Mahmudov,
Aİİ-nin III kurs tələbəsi

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunda təhsil alan tələbələri arasında dini biliklərə yiylənməklə yanaşı, xüsusi istedadda malik gənclər də var. Yaradıcılıqları ilə seçilən bu tələbələr din dərsləri, xarici dil, eləcə də ərəb dilinin incəliklərini mənimsəməklə yanaşı, istedadlarını da nümayiş etdirirlər. Mənsur və sərbəst vəzndə şeir, hekayə, hətta qəzəl də yazırlar.

Dövrün və zamanın nəbzini tutan bu gənclər müasirliklə ayaqlaşır, ağrı-acalarımızı, sevincimizi, kədərimizi nəzmə çəkir, romantikaya qapılaraq xatirələrini qələmə alır, böyük Yaradana – Allaha xitabən şeirlər yazırlar.

Bu sayımızda Hüseyin Mahmudov və Günel Quliyevanın şeirlərini təqdim edirik.

Sərin bir yaz axşamı...

Sərin bir yaz axşamı,
Xəfif külək saçımın qırınımını dərəyir.
Köhnə evimizin qalıntılarına höpmuş anılarım
Gəlir, ürəyimin başın dağlayır.
Bu evdə ilk dəfə iməklədim, yeridim.
Bu həyətdə ilk yarasın alıb mənim dızlərim.
İlk sətrimi bu uçuq divarların arasında yaxmışdım,
Şeiriyyatın dədini köhnə, toz başmış kitablardan almışdım...
Xatirələrim bir-bir galib durur qarşısında -
Bax, orda-eyvanın sol küncündə
Oxumuşdum ilk dəfə Cavidin "İblis"ini,
Müşfiqin sevgisini.
Ömrümün ən gözəl çağlarını yaşamışdım mən orda,
Bir dünya siğdirmişdim o balaca otağda...

Sərin bir yaz axşamı,
Könlüm qanadlanıb qayıdır uşaqlıq illərimə,
O xoş günlərimə.

Divarını yazdığını taxta qapılı otaq indi yerlə bir olub.
Xatirələr toz olub.

Babamın oxuduğu kitablar indi pərən-pərəndi.
Ürəyimin başında sanki ocaq qalanıb

Yanansa qayğısız illərimdi, o xoşbəxt günlərimdi...

Sərin bir yaz axşamı,
Ulduzlar yuxarıdan saymışır bircə-bircə.
Ən həzin nəğməsini oxuyur təbiət də bu gecə.
Nə gözəldi xəyallar cəhrayı bulud kimi,
Nə gözəldi həyatda qara rəng olmayanda,
Ölənlər sağ olanda, Gedənlər qayıdanda.
Nə gözəldi o vaxtlar, kaş ki elə qalaydı.
Həmin o dəcəl uşaq, götürüb bircə-bircə
Müşfiqi oxuyaydı, Cavidi oxuyaydı, Vurğunu oxuyaydı.
Öz kiçik dünyasında qəmsiz-qəmsiz qalaydı...

Günel Quliyeva,
Aİİ-nin II kurs tələbəsi

Şəhid anasıyam

*Ürəyimdə var bir yaram,
Hey sizlaysır aram-aram,
Övladıyla qırur duyan!
Mən bir Şəhid anasıyam.*

*Bağrim dönüb cəhənnəmə,
Həsrət qaldım öz körpəmə.
İntiqamla dolub-daşsam,
Qayıdarmı bala mənə?!*

*Mən neynirəm bu dünyani –
Körpələrin gözündə yaş.
Mənim balaş şəhiddirsə,
Mən basaram qəlbimə daş!*

*Mənim balaş can parçamdı,
Ocağımı yandırındı,
Mənim balaş gözlərimdə.
Ümiddolu baxışlardı!*

*Mən bir igid itirmişəm,
Onminlərin xatirinə,
Vətənimin xatirinə.
Bu dərdə də dözər qəlbim.*

*Hasarı müşardaşından,
Otağı zil qaranlıqdı,
Sorğularım başdaşından,
Balaş darixırımı görən...*

Xalqım

*Bir könlü min yara dolu eşqi vətən olan Xalqım!
Bilməz kimsə yaran nədir qəlbə parça olan Xalqım!
Can-ciyərin, əziz balaş göz öniündə torpaq oldu,
Torpağından ayrı qalan, sürgün olan, üzgün Xalqım!*

*Artıq gülsün aqlar gözüün, vaxtı çatıb, şadlan Xalqım!
Şəhid balaş, rahat uyu, sil gözüünü, çağla Xalqım!
Düşmənini sonunadək çatlat xalqım, partlat Xalqım!
Geri aldin torpaqları, sevin xalqım, şadlan Xalqım!*

**Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu**

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri, Məhəmməd Naxçıvani, 29

Telefon: (+99412) 436-77-66

Rəsmi səhifə: www.ait.edu.az

Email: info@ait.edu.az

Facebook: [ilahiyyatinstitutu](#)

Instagram: [ilahiyyatinstitutu](#)

Twitter: [azeilahiyyat](#)

"Azərbaycan Nəşriyyatı" MMC-də çap olunub.
Sifariş: 2131